

(अनुवाद)

अनुसन्धान प्रतिवेदन

नेपालको

नागढुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजना

फेब्रुअरी २०२६

जाइका वातावरण र सामाजिक विषयको मार्गदर्शनको परीक्षक

मार्गदर्शनमा आपत्ति कार्यविधि प्रक्रिया र परीक्षकबारे

जापान इन्टरनेशनल कोअपरेसन एजेन्सीको (जसलाई यसपछि “जाइका” भनिने) २०१० अप्रिलमा प्रकाशित “वातावरणीय र सामाजिक विषयका लागि मार्गदर्शनहरू” को अनुपालन सुनिश्चित गर्न, जाइकाका अध्यक्ष (जसलाई यसपछि “अध्यक्ष” भनिने) ले मार्गदर्शनका लागि बाह्य परीक्षक (जसलाई यसपछि “परीक्षक” भनिने) लाई नियुक्त गरेका छन्, जो व्यक्तिगत परियोजनाहरू र वातावरणीय समीक्षाको लागि जिम्मेवार जाइकाका विभागहरू (जसलाई यस पछि “सञ्चालन विभाग” भनिएको छ) बाट स्वतन्त्र छन् र आफ्ना निष्कर्षहरू प्रत्यक्ष रूपमा अध्यक्षसमक्ष पेश गर्ने छन्।

परीक्षकहरूको प्रणालीको देहाय बमोजिमको दुईवटा प्रारम्भिक उद्देश्य रहेको छ :

१. जाइकाद्वारा कथित अनुपालन नगरेको अवस्थाको अनुसन्धान गरी घटनाका तथ्यहरू स्थापना गर्ने र जाइकाले मार्गनिर्देशनहरूको पालना सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले त्यसको परिणाम अध्यक्षसमक्ष पेश गर्ने।
२. मार्गदर्शनको पालना नगरेको कारणबाट जाइकाद्वारा सहयोग प्राप्त परियोजनाहरूबाट उत्पन्न भएका विशिष्ट वातावरणीय तथा सामाजिक समस्यासम्बन्धी विवादहरू शीघ्र समाधान गर्न, आपत्ति दर्ता गर्ने निवेदन पेश गर्ने पक्षहरू (यसपछि “निवेदकहरू” भनिएको छ) र परियोजनासँग सम्बन्धित आतिथ्य देशका सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू, ऋणीहरू तथा/वा परियोजना कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू (यसपछि “परियोजना प्रस्तावकहरू” भनिएको छ) जस्ता सम्बन्धित पक्षहरूबीच आपसी सहमतिमा संवादलाई प्रोत्साहित गर्ने।

परीक्षकहरूले मार्गदर्शनहरूमा उल्लेखित आधारभूत सिद्धान्तहरू— स्वतन्त्रता, तटस्थता, दक्षता, शीघ्रता र पारदर्शिता सँगको अनुपालन गर्दै उद्देश्यहरू हासिल गर्ने आफ्नो दायित्व पुरा गर्न आवश्यक छ।

निवेदन सम्बन्धी कार्यविधि

जाइकाका आपत्ति सम्बन्धी कार्यविधिहरू अप्रिल २०१० मा प्रकाशित “वातावरणीय तथा सामाजिक विषय सम्बन्धी मार्गदर्शन” मा आधारित आपत्ति कार्यविधिहरूमा व्याख्या गरिएको छ (जसलाई यसपछि “आपत्ति कार्यविधिहरू” भनिएको छ) निवेदन (यसपछि “निवेदन” भनिएको छ) प्राप्त भएपछि परीक्षकहरूले निम्न कार्यविधिहरू अपनाउने छन्:

१. निवेदनको स्वीकारोक्ति तथा निवेदकहरू र परियोजना प्रस्तावकहरूलाई सूचना

निवेदनमा नाम तथा सम्पर्क विवरण उल्लेख गरिएको अवस्थामा, परीक्षकहरूले निवेदन प्राप्त भएको मितिबाट पाँच (५) कार्यदिनभित्र निवेदनको स्वीकारोक्तिको बारेमा निवेदकहरू, परियोजना प्रस्तावकहरू तथा सञ्चालन विभागहरूलाई सूचना दिनुपर्ने छ।

२. प्रारम्भिक अनुसन्धान

परीक्षकहरूले आपत्ति कार्यविधिहरूमा आवश्यक सामग्री समावेश गरेको छ वा छैन भनी निवेदनलाई लिखित माध्यमबाट परीक्षण गर्नेछन्। परीक्षकहरूले यस कार्यमा बाधा पुऱ्याउने कुनै विशेष परिस्थिति नभए सम्म, प्रारम्भिक अनुसन्धानको काम प्रायः निवेदन स्वीकृत भएपछि करिब एक (१) महिनाभित्र सम्पन्न हुनेछ, र आपत्ति प्रक्रियाहरू सुरु गर्ने वा नगर्ने निर्णय गरिनेछ।

३. कार्यविधि आरम्भ गर्ने निर्णय

निवेदनले आपत्ति कार्यविधिहरूमा निर्दिष्ट गरेको आवश्यकताहरू पूरा गरेको पुष्टि भएपछि र निवेदनमा दाबी गरिएका तथ्यहरूले आपत्ति प्रक्रिया आरम्भ गर्न उचित कारण दिएपछि, परीक्षकहरूले आपत्ति कार्यविधिहरू सुरु गर्ने निर्णय गर्नेछन् र उक्त निर्णयको लिखित सूचना अध्यक्षलाई, निवेदकहरूलाई, परियोजना प्रस्तावकहरू तथा सञ्चालन विभागहरूलाई पठाउनेछन्।

परीक्षकहरूले निवेदन अस्वीकर गर्ने निर्णय गरेमा उक्त अवस्थामा निर्णय र उक्त निर्णयका कारणहरू समावेश भएको लिखित सूचना अध्यक्षलाई, निवेदकहरूलाई, परियोजना प्रस्तावकहरू तथा सञ्चालन विभागहरूलाई दिइनेछ।

४ .मार्गनिर्देशनको पालना नगरेको आरोप सम्बन्धी तथ्यहरूको अनुसन्धान

जाइकाले मार्गनिर्देशनको पालना नगरेको आरोप सम्बन्धी तथ्यहरू स्थापित गर्न, परीक्षकहरूले निवेदकहरूसँग भेटघाट गर्न र निवेदनसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा उनीहरूलाई अन्तर्वार्ता गर्न सक्नेछन्। परीक्षकहरूले सञ्चालन विभागका सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग अन्तर्वार्ता गर्नेछन् र वातावरणीय तथा सामाजिक विषयहरूको मार्गदर्शन पालना र सम्बन्धित निर्णयहरू अघि गरिएको अनुगमन सम्बन्धी तथ्यहरू स्थापित गर्नेछन्। परीक्षकहरूले वातावरणीय र सामाजिक विषयहरूको पुष्टि तथा अनुगमनमा सञ्चालन विभागहरूले प्रयोग गरेका सबै प्रकारका सामग्रीमा पहुँच राख्छन्। साथै, विवाद समाधान गर्न, परीक्षकहरूले परियोजनाबाट प्रतिकूल असर बाट प्रभावित बासिन्दाहरू, निवेदकहरू र परियोजना प्रस्तावकहरू बीच वार्ता प्रवर्द्धन गर्न मध्यस्थता गर्न सक्नेछन्।

५.अध्यक्षलाई प्रतिवेदन

आपत्ति कार्यविधिहरू प्रारम्भ भएको दुई (२) महिनाभित्र र, परीक्षकहरूले जाइकाको मार्गनिर्देशनको पालना नगरेको दावी सम्बन्धी तथ्यहरूको अनुसन्धानको परिणाम, वार्ताको प्रगति, र सम्बन्धित पक्षहरूबीच भएको समझदारी (केहि भएमा) सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार गर्नेछन् र उक्त प्रतिवेदन अध्यक्षलाई बुझाउनेछन्। परीक्षकहरूले अनुसन्धान वा वार्ता प्रवर्द्धनका लागि थप समय आवश्यक भएको अवस्थामा भने, परीक्षकहरूले अध्यक्षलाई समय विस्तार अपरिहार्य भएको कारणहरू समेत प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्न सक्नेछन्। अध्यक्षले समय विस्तारका लागि अपरिहार्य कारणहरू उपयुक्त भएको ठानेमा, अध्यक्षले उक्त अवधि दुई (२) महिनासम्म बढाउन सक्नेछन्। परीक्षकहरूको

अध्यक्षलाई परीक्षकहरूको प्रतिवेदन बुझाए लगत्तै, उक्त प्रतिवेदन सम्बन्धित पक्षहरूलाई पठाइनेछ। त्यसपछि सम्बन्धित पक्षहरूले परीक्षकहरूको प्रतिवेदनको सामग्रीबारे आफ्ना विचारहरू परीक्षकहरूलाई बुझाउन सक्नेछन्।

६.सञ्चालन विभागहरूको राय

प्रतिवेदन प्राप्त भएको एक (१) महिनाभित्र, सञ्चालन विभागहरूले आवश्यक ठानेमा, परीक्षकहरूको प्रतिवेदन प्रति आफ्ना विचारहरू लिखित रूपमा अध्यक्षलाई प्रस्तुत गर्न सक्नेछन्, र यदि प्रतिवेदनमा , मार्गनिर्देशनको पालना नगरेको निर्णय गरिएको छ भने, मार्गनिर्देशनको पालना सुनिश्चित गर्न अपनाइने उपायहरू पनि उनीहरूको रायमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिनु पर्छ।

प्रस्तावना

यो अनुसन्धान प्रतिवेदन (यसपछि “प्रतिवेदन” भनिने) नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजना, नेपाल (यसपछि “परियोजना” भनिने) सम्बन्धी आपत्ति निवेदन (यसपछि “निवेदन” भनिने) को प्रतिक्रियाको रूपमा तयार गरिएको हो।

आपत्ति कार्यविधि अनुसार, परीक्षकहरूले गर्ने अनुसन्धानको उद्देश्यहरू : (अ) जाइकाले मार्गनिर्देशन पालना गरेको छ कि छैन भन्ने तथ्यहरू पत्ता लगाउनु र (आ) सम्बन्धित पक्षहरूबीच जाइकाले सहयोग गर्ने परियोजनाका विशेष वातावरणीय तथा सामाजिक विवादहरू छिटो समाधान गर्न, भनी वार्ता प्रवर्द्धन गर्नु र अन्ततः जाइका को मार्गनिर्देशनको पालना प्रवर्द्धन गर्नु। यसकारण अनुसन्धानको विषय जाइका नै हो, र परियोजनासँग सम्बन्धित व्यक्तिहरू, पक्षहरू र/वा संगठनहरू, परियोजनाको पक्ष वा विपक्षमा भए पनि, अनुसन्धानको विषयवस्तुमा पर्दैनन्। आपत्ति कार्यविधिले परीक्षकहरूलाई प्रक्रिया आरम्भ भएको मितिबाट दुई (२) महिनाभित्र (सबैभन्दा लामो चार (४) महिनासम्म विस्तार भएमा) जाइकाका अध्यक्षलाई अनुसन्धान निष्कर्षहरूको प्रतिवेदन बुझाउन अनिवार्य गरेको छ। त्यसैले, सीमित समयसीमा भित्र र उपलब्ध जानकारीको आधारमा, परीक्षकहरूले अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार पारेका छन्, जसमा जाइकालाई आरोप लगाए बमोजिम पालना नगरेमा अवस्था सम्बन्धी तथ्य-उपलब्धिहरू, वार्ताको स्थिति, र सम्बन्धित पक्षहरूबीच वार्ता प्रवर्द्धनका लागि सुझावहरू समावेश छन्।

परीक्षकहरूले यस अनुसन्धान सञ्चालन गर्न र प्रतिवेदन तयार पार्न सहयोग गर्ने सबै व्यक्तिहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छन्। विशेष गरी, निवेदकहरू, नेपाल सरकार, चन्द्रागिरि नगर, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सडक विभाग, स्थानीय सरोकारवालाहरू, र जाइकाका कर्मचारीहरूलाई यस अनुसन्धानको क्रममा सहयोग प्रदान गरेकोमा हाम्रो हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं।

फेब्रुअरी २०२६ मार्गनिर्देशनका लागि परीक्षकहरूः

श्री ताकेहिको मुरायामा (Mr. Takehiko MURAYAMA) प्रोफेसर, डिपार्टमेन्ट अफ ट्रान्सडिसिप्लिनरी साइन्स एण्ड इन्जिनियरिङ, स्कूल अफ इन्भाइरोमेन्ट एण्ड सोसाइटी, इन्स्टिच्युट अफ साइन्स, टोकियो (Professor, Department of Transdisciplinary Science and Engineering, School of Environment and Society, Institute of Science Tokyo)

सुश्री मिचियो काकेगावा (Ms. Michiyo KAKEGAWA) प्रोफेसर, फ्याकल्टी अफ इकोनोमिक्स, सोका विश्वविद्यालय (Professor, Faculty of Economics, SOKA University)

श्री नाओयुकी सकुमोटो (Mr. Naoyuki SAKUMOTO) अर्नरी रिसर्चर, इन्स्टिच्युट अफ डेभलपिङ इकोनोमीज, जापान एक्स्टर्नल ट्रेड अर्गनाइजेशन (JETRO) (Honorary Researcher, Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization (JETRO))

विषय सूची

प्रस्तावना.....	vi
विषय सूची.....	viii
संक्षेप र संक्षिप्त रूप.....	xii
नक्साहरू.....	xi
परिच्छेद १: निवेदनको रेखाचित्र.....	1
(१) राष्ट्रको नाम.....	1
(२) परियोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रहरू.....	1
(३) परियोजनाको नाम.....	1
(४) निवेदनको रेखाचित्र.....	1
(अ) खानेपानीको नोक्सानी.....	1
(क) क्षतिको विवरण.....	1
(ख) माग गरिएका समाधानहरू.....	2
(आ) सिंचाइको पानीको नोक्सानी.....	2
(क) क्षतिको विवरण.....	2
(ख) माग गरिएका समाधानहरू.....	2
(इ) जीविकोपार्जनको क्षति.....	2
(क) क्षतिको विवरण.....	3
(ख) निवेदन गरिएका समाधानहरू.....	3
(ई) घरहरूमा क्षति तथा सिङ्कहोल (जमिन भाँसिएको) निर्माण.....	3
(क) क्षतिको विवरण.....	3
(ख) निवेदन गरिएका समाधानहरू.....	3
(५) अनुपालन नभएको आरोप लगाइएको मार्गनिर्देशनका प्रावधानहरू.....	3
(अ) खानेपानीको नोक्सानी.....	4
(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू.....	4

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	4
(आ) सिंचाइ पानीको हानि तथा जीविकोपार्जनमा क्षति.....	4
(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू.....	5
(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	5
(इ) घरहरूमा क्षति तथा सिङ्कहोल (जमिन भासिने) निर्माण.....	5
(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू.....	5
(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	5
(ई) थप विस्फोटन विधिको तथा बासिन्दाहरूलाई स्पष्टीकरण र परामर्श.....	5
(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू.....	6
(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	6
(उ) ईआईए प्रतिवेदनको सार्वजनिक.....	6
(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू.....	6
(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	6
(ऊ) गुनासो समाधान संयन्त्र.....	6
(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू.....	7
(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	7
परिच्छेद २ प्रारम्भिक : अनुसन्धानका निष्कर्षहरू.....	8
परिच्छेद ३: आरोपित तथ्यहरूको अनुसन्धानका निष्कर्षहरू.....	9
दफा १: तथ्य-अन्वेषणका लागि सञ्चालित अन्तर्वार्ताहरू.....	9
(१) आन्तरिक अनुसन्धान.....	9
(२) स्थलगत अनुसन्धान.....	9
दफा २: मार्गनिर्देशनको अनुपालन भएका वा नभएका विषयहरू सम्बन्धी अनुसन्धानका तथ्य अन्वेषणहरू.....	9
(१) अनुसन्धानका लागि मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू.....	9
(२) मार्गनिर्देशनको अनुपालन भएको वा अनुपालन नभएको सम्बन्धी मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित दफाहरूमा आधारित अनुसन्धानका परिणामहरू.....	10
(अ) खानेपानीको नोकसानी.....	10

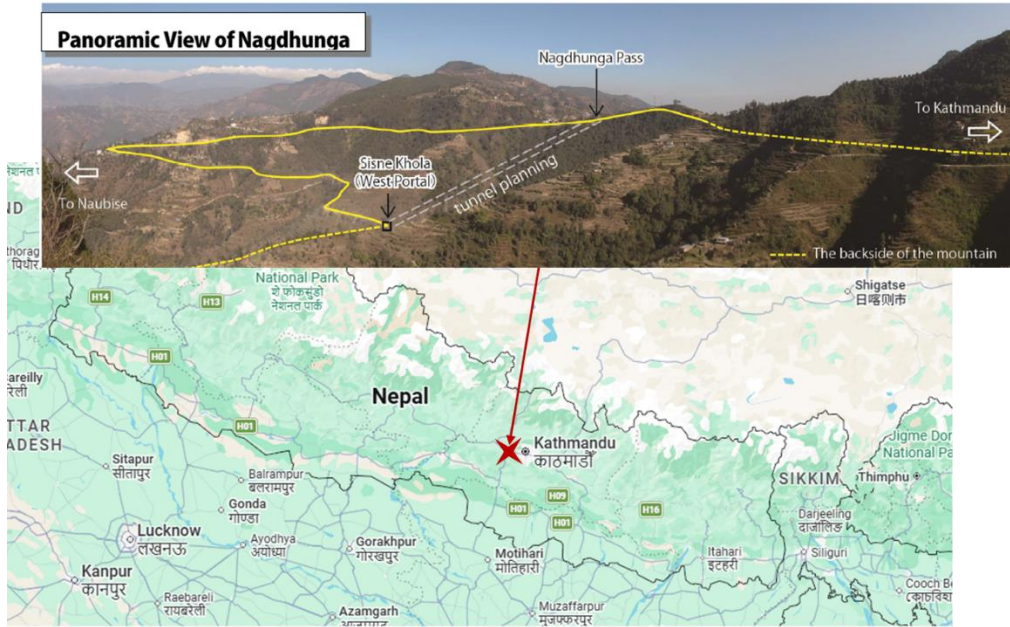
आ) सिंचाइ पानीको नोकसानी तथा जीविकोपार्जनमा भएको क्षति.....	22
(इ) घरहरूमा क्षति र सिङ्कहोल (जमिन भासिएको) को निर्माण	28
(ई) थप विस्फोटन विधिको, र बासिन्दाहरूलाई व्याख्या तथा परामर्श.....	35
(क) निवेदकहरूको आरोपको सारांश.....	45
(ख) सञ्चालन विभागहरूको स्पष्टीकरणको सारांश.....	45
(ग) तथ्य-अनुसन्धान जाँचबुझद्वारा पुष्टि भएका तथ्यहरू.....	45
(ङ) गुनासो समाधान संयन्त्र	47
(क) निवेदकहरूको आरोपको सारांश.....	47
(ख) सञ्चालन विभागहरूको स्पष्टीकरणको सारांश.....	47
(ग) तथ्य-अन्वेषण अनुसन्धानबाट पुष्टि भएका तथ्यहरू.....	47
जाइकाको प्रतिक्रिया.....	53
दफा ३: मार्गनिर्देशनसँग अनुपालन भएको वा नभएको सम्बन्धमा अनुसन्धानको निष्कर्षका आधारमा जाइकाले मार्गनिर्देशन अनुपालन नगरेको हो वा होइन भन्ने निर्धारण.....	58
(१) खानेपानीको क्षति.....	58
(२) सिंचाइको पानीको नोकसानी र जीविकोपार्जनको क्षति.....	62
(३) घरहरूमा भएको क्षति र सिङ्कहोल (जमिन भासिएको) को निर्माण.....	66
(४) थप बिस्फोटन विधि, तथा बासिन्दाहरूसँग व्याख्या र परामर्श.....	67
(५) ईआईएको सार्वजनिकरण.....	71
(६) गुनासो समाधान प्रणाली.....	72
परिच्छेद ४: संवादहरूको प्रोत्साहनमा हालको स्थिति.....	75
परिच्छेद ५: जाइकालाई परीक्षकहरूका सिफारिसहरू	78
(१) स्थानीय निवासीहरूको जीवन र जीविकालाई पूर्ण रूपमा विचार गरी र प्रभावित निवासीहरूप्रति सचेत भई सहयोग प्रवर्द्धन गर्ने.....	78
(२) खानेपानी तथा सिंचाइका लागि भूमिगत पानी तथा पानी स्रोतमा पहुँच पुनःस्थापना, र पानी उपयोग शुल्क ।	78
(३) सिंचाइमा पर्ने प्रभाव र बाली नोकसानीको क्षतिपूर्ति (गैर-कृषि भूमिमा भएको नोकसानीको क्षतिपूर्ति सहित).....	79

(४) आवश्यकताका आधारमा अनुगमन विषयहरूको पुनरावलोकन तथा पुनपरीक्षण, र अनुगमन प्रतिवेदनको ढाँचामा सुधार.....	79
परिच्छेद ६: परीक्षकहरूका निर्णयहरूको औचित्य प्रस्तुत गर्ने मुख्य कागजातहरूको सूची.....	81

संक्षेप र संक्षिप्त रूप

ईआईए	वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन
एएमपी	वातावरण व्यवस्थापन योजना
जाइका	जापान इन्टरनेशनल कोअपरेसन एजेन्सी

नक्साहरु

Source: Created using Google Maps (Map data ©2026 Google)

Disclaimer: This map is only for illustrative purposes and does not imply any opinion of JICA on the legal status of any country or territory, the border line of any country or territory or its demarcation, or the geographic names.

परिच्छेद १: निवेदनको रेखाचित्र

निवेदनको रेखाचित्र (अनुसूची १ मा संलग्न) तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

(१) राष्ट्रको नाम

नेपाल

(२) परियोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रहरू

काठमाडौं र धादिङ जिल्ला

(३) परियोजनाको नाम

नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजना

(४) निवेदनको रेखाचित्र

निवेदकहरू यस परियोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रमा निवास गर्ने, वडा नं. ०२, चन्द्रागिरी नगरपालिका, काठमाडौं जिल्लाका बासिन्दाहरू हुन् । निवेदनमा निवेदकहरूले जाइकाले मार्गदर्शनहरूको पालन नगरेका कारणबाट निम्नलिखित क्षतिहरू भोगेका छन् भन्ने दाबी गर्दछन् र उनीहरूले सोहिबमोजिम निम्नलिखित समाधानहरूको माग गरेका छन् ।

(अ) खानेपानीको नोक्सानी

(क) क्षतिको विवरण

स्थानीय बासिन्दाहरूले पुस्तौंदैखि निर्भर गरिरहेका २४ भन्दा बढी प्राकृतिक खानेपानीका मुहानहरू सुकेका छन् ।

(ख) माग गरिएका समाधानहरू

- प्रभावित क्षेत्रहरूमा सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराउन उपयुक्त दीर्घकालीन पानी आपूर्ति प्रणाली स्थापना गर्ने ।
- परियोजना वा सम्बन्धित अधिकारीहरूले परियोजना सम्पन्न भएपछि पनि यस्तो प्रणालीको सञ्चालन र मर्मत-सम्भारको सम्पूर्ण खर्च वहन गर्ने ।

(आ) सिंचाइको पानीको नोक्सानी

(क) क्षतिको विवरण

- सिंचाइका लागि अत्यावश्यक पानीका स्रोतहरू सुकेका छन् ।

(ख) माग गरिएका समाधानहरू

- प्रभावित क्षेत्रहरूमा कृषियोग्य भूमिको उत्पादकत्व कायम राख्न वैकल्पिक पानी आपूर्ति प्रणालीहरू विकास गर्ने, जसमा नयाँ पानीका स्रोतहरूको पहिचान गर्ने अथवा सिंचाइ समाधानका लागि प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोग प्रदान गर्ने कार्यहरू समावेश हुन सक्दछन् ।

(इ) जीविकोपार्जनको क्षति

(क) क्षतिको विवरण

- अत्यावश्यक सिंचाइ पानीका स्रोतहरू सुक्दै जाँदा स्थानीय कृषि तथा जीविकोपार्जनमा गम्भीर प्रभाव पारेको छ ।

(ख) निवेदन गरिएका समाधानहरू

- सुरुङ्गको सञ्चालन चरणका अवधिमा प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय बासिन्दाहरूलाई रोजगारीका अवसरहरू प्रदान गर्नमा प्राथमिकता दिने ।

(ई) घरहरूमा क्षति तथा सिङ्कहोल (जमिन भाँसिएको) निर्माण

(क) क्षतिको विवरण

- १३५ वटा वा सोभन्दा बढी घरहरूमा चिरा तथा संरचनागत क्षति पुगेको छ, र जमिन भासिएको (सिङ्कहोल) देखा परेका छन् ।

(ख) निवेदन गरिएका समाधानहरू

- प्रभावित घरहरू र जग्गाको विस्तृत क्षति मूल्याङ्कन गरे पश्चात् उचित तथा तत्काल क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने ।

(५) अनुपालन नभएको आरोप लगाइएको मार्गनिर्देशनका प्रावधानहरू

मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ मा उल्लिखित “सामाजिक स्वीकार्यता” र “अनैच्छिक पुनर्वास” सम्बन्धी आवश्यकताहरूको अनुपालन गरिएको छैन भनी निवेदकहरूले निवेदनमा दाबी गर्दछन् । यस

जाइकाले मार्गनिर्देशनको दफा १.६ को पालन नगरेको भनी व्याख्या गरिएको छ, जसमा जाइकाले परियोजना प्रस्तावकहरूद्वारा सञ्चालित उपयुक्त वातावरणीय तथा सामाजिक विषयहरूलाई समर्थन गर्ने र परीक्षण गर्ने, र यसो गर्दा मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ मा उल्लिखित पूरा गर्नुपर्ने आवश्यकताहरूको जाँच गर्ने व्यवस्था छ। तथापि, यो दाबीले माथिका व्यवस्थाहरूभन्दा बाहिर अन्य कुनै अनुपालन नभएका विषयहरू संकेत गर्दछ कि गर्दै न भन्ने स्पष्ट छैन ।

तसर्थ, निवेदकहरूले मार्गनिर्देशनको अनुपालन नभएको भनी दाबी गरेका तथ्यहरूको आधारमा, परीक्षकहरूले तल मुख्य सम्बन्धित व्यवस्थाहरू (मार्गनिर्देशनको दफा १.६ सहित) निर्धारण गरेका छन् र ती व्यवस्थाहरूको वास्तवमा अनुपालन भए नभएको निकर्षो ल गरेका छन् ।

(अ) खानेपानीको नोक्सानी

(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू

- परियोजनाले २४ भन्दा बढी प्राकृतिक खानेपानीका मुहानहरूको वातावरणीय क्षति र हानि रोक्न, न्यूनीकरण गर्न वा पुनःस्थापित गर्न उपयुक्त उपायहरू अपनाउन असफल रह्यो ।

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

- मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ (मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ मा उल्लेखित, मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ मा “उपायहरूको परीक्षण” सम्बन्धी पालना नभएका विषयहरू) ।

(आ) सिंचाइ पानीको हानि तथा जीविकोपार्जनमा क्षति

(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू

- परियोजनाले सिंचाइका लागि २४ भन्दा बढी प्राकृतिक पानीकास्रोतहरूको वातावरणीय क्षति र हानि रोक्न, न्यूनीकरण गर्न वा पुनःस्थापित गर्न उपयुक्त उपायहरू असफल रह्यो ।

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

- मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ (मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ मा उल्लेखित मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ मा “उपायहरूको परीक्षण” सम्बन्धी अनुपालन नभएका विषयहरू) ।

(इ) घरहरूमा क्षति तथा सिङ्कहोल (जमिन भासिने) निर्माण

(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू

- सुरुङ्ग निर्माणले १३५ भन्दा बढी घरहरूमा चिरा तथा संरचनागत क्षति पुर्यायो र जमिनमा सिङ्कहोल उत्पन्न गर्यो, तथापि प्रभावित परिवारहरूलाई उचित प्राविधिक मूल्याङ्कन वा न्यायोचित तथा पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएन ।

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

- मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ (मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ मा उल्लेखित मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ मा “उपायहरूको परीक्षण” सम्बन्धी अनुपालन नभएका विषयहरू) ।

(ई) थप विस्फोटन विधिको तथा बासिन्दाहरूलाई स्पष्टीकरण र परामर्श

(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू

- निवेदकहरूले सुरुङ्ग उत्खनन कार्यका लागि विस्फोटन विधिको प्रयोग सम्बन्धी पर्याप्त स्पष्टीकरण प्राप्त गरेनन्।
- यदि जाइकाले बासिन्दाहरूलाई सुरुङ्ग उत्खनन विधि सम्बन्धी पर्याप्त स्पष्टीकरण प्राप्त भएको सुनिश्चित गरेको भए र निर्णय प्रक्रियामा सहभागीता भएको भए, स्थानीय बासिन्दाहरूले हानिकारक विधि कार्यान्वयन हुनु अघि नै आपत्ति जनाउन सक्थे ।

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

- मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ (मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ मा उल्लेखित मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ मा “सामाजिक स्वीकार्यता” सम्बन्धी अनुपालन नभएका विषयहरू)।

(उ) ईआईए प्रतिवेदनको सार्वजनिक

(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू

- परियोजनाको ईआईए सम्बन्धमा सार्वजनिक सुनुवाइ बैठक आयोजना गरिएको भए पनि, परियोजनाको ईआईए प्रतिवेदन उपलब्ध गराइएको छैन।

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

- मार्गनिर्देशनको दफा २.१ र दफा ३.२.१ को "(२) श्रेणी ख परियोजनाहरू" को अनुच्छेद २ ।

(ऊ) गुनासो समाधान संयन्त्र

(क) मार्गनिर्देशनको अनुपालन नगरेको ठहर्याउने निवेदकहरूले दाबी गरेका तथ्यहरू

- समस्याहरू उत्पन्न भएपश्चात्, सम्बन्धित गुनासोहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्न कुनै अर्थपूर्ण परामर्श आयोजना गरिएन ।
- कार्यान्वयन निकाय र अन्य सम्बन्धित अधिकारीहरूसमक्ष पटक-पटक गुनासो गर्दा पनि, कुनै स्पष्ट र सुलभ गुनासो समाधान संयन्त्र उपलब्ध गराइएन, र जाइका ले प्रभावित बासिन्दाहरूसँग सिधै परामर्श बैठक आयोजना गरेर चासोहरू समाधान गर्ने प्रयास गरेन ।
- जाइकाले प्रभावकारी गुनासो समाधान संयन्त्र स्थापना र सञ्चालन गर्न असफल रह्यो ।

(ख) मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

- मार्गनिर्देशनको दफा ३.२.२ को अनुच्छेद ३ ।

परिच्छेद २ प्रारम्भिक : अनुसन्धानका निष्कर्षहरू

परीक्षकहरूले निवेदनको प्रारम्भिक अनुसन्धान निम्नानुसार सञ्चालन गरे:

२०२५ अगस्त ७ : निवेदन प्राप्त ।

२०२५ अगस्त २१ : निवेदन स्वीकृति ।

२०२५ अगस्त २२ : प्रारम्भिक अनुसन्धानको सुरुवात ।

२०२५ अक्टोबर २४ : प्रारम्भिक अनुसन्धानका परिणामहरूको प्रकाशन (प्रक्रिया प्रारम्भ गर्ने निर्णय), यस सँगै अनुसूची २ मा संलग्न छ ।

परिच्छेद ३: आरोपित तथ्यहरूको अनुसन्धानका निष्कर्षहरू

दफा १: तथ्य-अन्वेषणका लागि सञ्चालित अन्तर्वार्ताहरू

परीक्षकहरूले प्रक्रिया प्रारम्भ गर्ने निर्णयपश्चात् निवेदन सम्बन्धी आरोपित तथ्यहरूको अनुसन्धानका निमित्त निम्नलिखित अन्तर्वार्ताहरू सञ्चालन गरे। (अन्तर्वार्ताहरूको सारांशका लागि संलग्न अनुसुची ३ हेर्नुहोस्।)

(१) आन्तरिक अनुसन्धान

- २०२५ नोभेम्बर ४: सञ्चालन विभागहरूसँग अन्तर्वार्ता।
- २०२५ नोभेम्बर २७: परियोजनाका परामर्शदाता (यसपछि "परामर्शदाता" भनिने) सँग अन्तर्वार्ता।
- २०२६ जनवरी १५: सञ्चालन विभागहरूसँग अन्तर्वार्ता।
- २०२६ जनवरी १९: सञ्चालन विभागहरूसँग अतिरिक्त अन्तर्वार्ता।
- २०२६ फेब्रुअरी ४: जाइका नेपाल कार्यालयका (तत्कालीन) मुख्य प्रतिनिधिसँग अन्तर्वार्ता।

(२) स्थलगत अनुसन्धान

- २०२५ डिसेम्बर १-४: परीक्षक मुरायामाद्वारा स्थलगत अनुसन्धान। (निवेदकहरू सहित जम्मा ३४ व्यक्तिहरूसँग अन्तर्वार्ता। अनुसुची ३ हेर्नुहोस्।)

दफा २: मार्गनिर्देशनको अनुपालन भएका वा नभएका विषयहरू सम्बन्धी अनुसन्धानका तथ्य अन्वेषणहरू

(१) अनुसन्धानका लागि मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू

माथि परिच्छेद १(५) मा उल्लेख भएअनुसार, निवेदकहरूले मार्गनिर्देशनको अनुपालन नभएको भनी दाबी गरेका तथ्यहरूको आधारमा, मार्गनिर्देशनको दफा १.४ र दफा १.६ सहित सम्बन्धित मुख्य

व्यवस्थाहरूलाई व्यवस्थित गर्न र ती व्यवस्थाहरूको अनुपालन भएको थियो वा थिएन भन्ने निर्धारण गर्न अनुसन्धान सञ्चालन गरियो ।

माथि परिच्छेद १(५) को (अ) देखि (ऊ) सम्मका प्रत्येक विषयका लागि, मार्गनिर्देशनको अनुपालन भएका वा नभएको सम्बन्धमा तथ्य-अन्वेषणहरूलाई तल तीन खण्डहरूमा व्यवस्थित गरिएको छः "निवेदकहरूका आरोपहरूको सारांश", "सञ्चालन विभागहरूको स्पष्टीकरणको सारांश", र "तथ्य-अन्वेषणद्वारा पुष्टि भएका तथ्यहरू" ।

(२) मार्गनिर्देशनको अनुपालन भएको वा अनुपालन नभएको सम्बन्धी मार्गनिर्देशनका सम्बन्धित दफाहरूमा आधारित अनुसन्धानका परिणामहरू

(अ) खानेपानीको नोक्सानी

(क) निवेदकहरूका आरोपहरूको सारांश

- स्थानीय बासिन्दाहरूले पुस्तौंदेखि निर्भर गरिरहेका २४ भन्दा बढी प्राकृतिक खानेपानीका मुहानहरू सुकेका छन् ।
- परियोजनाले २४ भन्दा बढी प्राकृतिक खानेपानीका मुहानहरूको वातावरणीय क्षति र हानि रोक्न, न्यूनीकरण गर्न वा पुनःस्थापित गर्न उपयुक्त उपायहरू अपनाउन असफल रह्यो ।

(ख) सञ्चालन विभागहरूको स्पष्टीकरणको सारांश

- मार्च २०१८ मा सञ्चालित पानीको स्रोत नक्सांकन सर्वेक्षण (सुरुङ्ग पङ्क्तिको वरिपरिको पानीकोस्रोत नक्सांकन सर्वेक्षण) मा भूगर्भशास्त्रीय स्तर र भूमिगत पानीको अवस्था लगायतका विषयहरूको जाँच

गरियो, र सुरुङ्ग निर्माणका कारण सम्भावित रूपमा भूमिगत पानीको स्तर घट्न सक्ने क्षेत्रहरू पहिचान गरियो । मार्च २०२० मा, चन्द्रागिरि नगरपालिका र सडक विभागले वैकल्पिक पानी आपूर्ति सुविधाहरू स्थापना गर्ने योजना सम्बन्धमा समझदारी पत्र (यसपछि "MOU" भनिने) मा हस्ताक्षर गरे, जसमा इनार, पम्प प्लेटफर्म, पानी उपचार सुविधाहरू र जलाशयहरूको निर्माण, साथै पानी प्रसारण र निकासी पाइपलाइनहरूको जडान समेत सम्मिलित छ, र यो प्रणाली नोभेम्बर २०२० सम्म सम्पन्न गर्ने तालिका थियो । तथापि, कोभिड १९ लकडाउन र बाढी आदिका कारणले विलम्बित भयो । पानी आपूर्ति परियोजनाको एक अंशको रूपमा पानी ट्याङ्करमार्फत पानी आपूर्ति MOU मा हस्ताक्षर हुनुभन्दा अघि नै नोभेम्बर २०१९ मा सुरु भएको थियो । डिसेम्बर २०२१ सम्ममा, MOU अन्तर्गतका सबै पानी आपूर्ति सुविधाहरू स्थापित भइसकेका थिए ।

- सडक विभागले मार्च २०१८ को पानीस्रोत नक्सांकन सर्वेक्षणले निर्धारण गरेको पानी आपूर्ति मात्रा अघावधिक गर्न र सुरुङ्ग निर्माणका क्रममा सम्भावित रूपमा प्रभावित भएको प्रत्येक पानीको स्रोतको पानीको स्तर (३० मुहान र ५२ भूमिगत इनार) को निगरानी गर्न फेब्रुअरी २०२० देखि जनवरी २०२१ सम्म भूमिगत पानी अवस्था सर्वेक्षण सञ्चालन गर्‍यो ।
- MOU अन्तर्गत खनिएको पहिलो इनारका सम्बन्धमा, फेब्रुअरी-मार्च २०२२ मा पानीको स्तरमा गिरावट पुष्टि भएपछि, सडक विभागले मार्च २०, २०२२ मा पानी आपूर्ति परियोजनाको समीक्षा सम्बन्धमा बासिन्दाहरूसँग परामर्श आयोजना गर्‍यो । बासिन्दाहरूका प्रस्तावहरूका प्रतिक्रियामा, सडक विभागले पानी ट्याङ्करमार्फत पानी आपूर्ति गर्दै आएको थियो; तथापि, बासिन्दाहरूको आवश्यकता पूरा गर्न आवश्यक क्षमतासहितका ट्याङ्कहरू जडान गर्ने र निरन्तर पानी आपूर्ति प्रणाली स्थापना गर्नेमा सहमति भयो । त्यसपश्चात्, पानी ट्याङ्करमार्फत पानी आपूर्ति जारी राखियो र दोस्रो तथा तेस्रो इनार उत्खनन कार्य सम्पन्न गरियो । जून २०२४ मा, पानी आपूर्ति सुविधाहरू (इनार निर्माण र प्रत्येक घरमा पाइप जडान सहितको पानी वितरण प्रणाली) सम्पन्न भएको प्रतिवेदन गरियो ।

- सडक विभाग र परामर्शदाताहरुले वर्तमान सञ्चालनमा पानी आपूर्तिसँग सम्बन्धित कुनै प्रमुख समस्या पहिचान नभएको बताएको थिए । यसैबीच, सञ्चालन विभागले दैनिक पानी आपूर्ति घण्टा बढाउँदा, बासिन्दाहरुद्वारा चुनिएका सदस्यहरु भएको पानी व्यवस्थापन समितिको निर्णयको आधारमा पम्प सञ्चालन समय विस्तार गर्ने र ट्याङ्कमा पुर्याइने पानीको मात्रा बढाउने जस्ता उपायहरु आवश्यक हुने बताए ।

(ग) तथ्य-अन्वेषणद्वारा पुष्टि भएका तथ्यहरु

खानेपानीको नोकसानीबाट पुगेको क्षति

- हामीले देहायका तथ्यहरु पत्ता लगायौं: (अ) डिसेम्बर २०१५ को ईआईए प्रतिवेदन (यसपछि "२०१५ ईआईए प्रतिवेदन" भनिने) तयारी सर्वेक्षण र ईआईए प्रतिवेदन तयारीको चरण देखि नै, परियोजनाको कार्यान्वयनले भूमिगत पानीको स्तरमा गिरावट ल्याउन सक्ने अनुमान गरिएको थियो; (आ) सम्भावित रूपमा प्रभावित पानीका स्रोतहरु पहिचान गरी सन् २०२० को सुरुदेखि एक वर्षसम्म अनुगमन गर्ने भूमिगत पानीको अवस्था सर्वेक्षणले केही पानीका स्रोतहरुमा पानीको मात्रामा कमी आएको पुष्टि गर्यो; र (इ) परियोजना निर्देशकले ११ अक्टोबर, २०२३ मा सडक विभागसमक्ष पेश गरेको "नागदुङ्गा सुरुङ्ग सडक निर्माणबाट उत्पन्न समस्याहरु र समाधानका लागि सिफारिसहरु" शीर्षकको दस्तावेज (यसपछि "परियोजना निर्देशकको प्रतिवेदन" भनिने), ले पनि सुरुङ्ग निर्माण अघि बढ्दै जाँदा वरपरको क्षेत्रमा भूमिगत पानीको स्तर घट्ने र धेरै इनार तथा गहिरा इनारहरुमा पानीको मात्रा कम हुने समस्याहरु उत्पन्न भएको अनुमान गरेको थियो । तसर्थ, परियोजनाले पानीस्रोतहरुमा प्रभाव पारेको हाम्रो निष्कर्ष छ । पानी आपूर्ति मात्रामा समेटिएका परिवारहरुको संख्याको स्तरका बारेमा सम्बन्धित पक्षहरुले दिएका स्पष्टीकरणहरुमा भिन्नता भए

पनि, हामीले सामान्यतः परियोजनाका कारण पानीका स्रोतहरूमा पानीको मात्रामा आएको कमीबाट लगभग ३०० देखि ५०० परिवारहरू प्रभावित भएको पत्ता लगायौं।

नेपाल सरकारले मार्च २०१८ मा पानीको स्रोतको नक्सांकन गरी सर्वेक्षण सञ्चालन गरेर सर्वेक्षण प्रतिवेदन जारी गर्‍यो। उक्त सर्वेक्षणको प्रतिवेदनमा व्याख्या गरिएअनुसार, उक्त सर्वेक्षणको क्रममा बासिन्दाहरूसँग सञ्चालन गरिएको परामर्शको अवधिमा "उनीहरूले सुरुङ्ग उत्खनन हुनुअघि वैकल्पिक पानी पूर्तिको माग गर्दछौं, आफ्नो पानी आपूर्तिको उपलब्धता सुनिश्चित नभएसम्म सुरुङ्ग निर्माण उत्खननलाई अनुमति दिँदैनौं" ।

- घटेको पानीको परिमाणका कारण भएको क्षतिको समयसम्बन्धमा, निवेदक सहित स्थानीय बासिन्दाहरूले स्थलगत अनुसन्धानका क्रममा उनीहरूले पानीका स्रोतहरू सुक्न थालेको सम्बन्धमा पहिलो पटक सन् २०२२ को मध्य अप्रिलतिर बताएका थिए। अर्कोतर्फ, परामर्शदाताले बासिन्दाहरूको मागअनुसार सन् २०२१ मे ६ देखि ट्यांकरमार्फत पानी आपूर्ति सुरु गरिएको जानकारी गराएका छन्। साथै, चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ का बासिन्दाहरूले वडा नं. २ मार्फत सन् २०२२ जनवरी २ मा आयोजनाका सम्बन्धित कर्मचारीसमक्ष पानी आपूर्तिको माग गरेको पनि पुष्टि भएको छ।
- कार्यान्वयन गर्ने निकायद्वारा तयार पारिएका अनुगमन प्रतिवेदन अनुसार, सन् २०२१ को तेस्रो त्रैमासिकमा पानीका स्रोत तथा भू-गर्भीय पानीको परिमाणमा कमी आएको देखिएको छ। प्रतिवेदनमा वडा नं. २ मा तीनवटा जलाशय तथा एक पानी वितरण प्रणाली स्थापना गरिएको उल्लेख गरिएको भए "पनि विकसित इनारले सुरुमा १०.५ लिटर/सेकेन्ड आपूर्ति गरिएकोमा पछि लगभग शून्यसम्म घटेको थियो। यसले प्रभावित मानिसहरूको पानीको माग पर्याप्त हुँदैनथ्यो। पानी समुदायमा ट्यांकरमार्फत आपूर्ति गरिएको थियो।" समान विवरण सन् २०२३

को चौथो त्रैमासिकसम्मका अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा पनि उल्लेख छ, जसले MOU अन्तर्गतको पानी आपूर्ति प्रणालीमार्फत पर्याप्त पानी आपूर्ति नभएको सङ्केत गर्दछ।

- “तेस्रो गहिरो ट्यूबवेल सफल भएको छ र १५ लिटर/सेकेन्ड पानी उत्पादन गरिरहेको छ” भनी सन् २०२४ को पहिलो त्रैमासिकको अनुगमन प्रतिवेदनमा उल्लेख छ।
- निवेदकहरूको गुनासोअनुसार ट्यांकरमार्फत पानी आपूर्ति सुरु भएको मिति, १४ नोभेम्बर, २०१९)देखि चार वर्ष भन्दा बढीको समय अवधीमा प्रभावित बासिन्दाहरूको लागि पानी आपूर्ति प्रणालीको सम्पन्न हुने समयसम्म (सन् २०२४ को पहिलो त्रैमासिक) MOU अन्तर्गतको पानी आपूर्ति प्रणालीमार्फत पर्याप्त पानी उपलब्ध गराउन सम्भव भएको थिएन।
- हाल, अनुगमन प्रतिवेदनअनुसार १५ लिटर/सेकेन्ड पम्पिङ क्षमता भएको इनारबाट खानेपानी आपूर्ति भइरहेको छ। मे २०१८ मा सम्पन्न पानी आपूर्ति डिजाइन तथा लागत अनुमान सर्वेक्षणको आधारमा परामर्शदाताले अनुमानित करिब ५,३९८ जनसंख्याको लागि १५ वर्षमा आवश्यक पानीको परिमाण ७.८५ लिटर/सेकेन्ड पानीको आवश्यकता पर्ने अनुमान गरिएको थियो र इनारबाट आपूर्ति भइरहेको १५ लिटर/सेकेन्ड पानीको आधारमा उक्त आवश्यकतापूर्तिको भएको छ। यद्यपि, (सन् २०२४ को चौथो त्रैमासिकको) अनुगमन प्रतिवेदनअनुसार, पूर्वी भेगका १५ वटा पानी स्रोतमध्ये ८ स्थानमा पानीको प्रवाह घटेको र ७ स्थानमा बढेको उल्लेख गरिएको थियो। हामीले पानी प्रवाह घटेका स्रोतहरूमा (पानी आपूर्ति बिन्दुहरू) निर्भर रहेका बासिन्दाहरूले प्रवाह बढेका स्रोतहरू (पानी आपूर्ति बिन्दुहरू) प्रयोग गर्न सक्षम भए नभएको पुष्टि गर्न सकेनौं। अर्कोतर्फ, स्थलगत अनुसन्धानका क्रममा निवेदकहरूले दैनिक करिब ४५-६० मिनेट मात्र पानी आपूर्ति भइरहेको जानकारी दिएका छन्। यसैगरी, चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ का प्रतिनिधिले पनि पानी आपूर्तिको समय सीमित रहेको उल्लेख गरेका छन्।

क्षति रोकथाम, न्यूनिकरण वा पुर्नस्थापनाका उपायहरू

- सर्वेक्षणको चरणमा, परियोजना कार्यान्वयनले सम्भावित रूपमा भू-गर्भीय पानीको स्तर घटाउन सक्ने अनुमान गरिएको थियो। सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले पानीको स्तरमा प्रभाव पुष्टि भएमा निरन्तर अनुगमन र वैकल्पिक पानी स्रोत (गहिरा इनार तथा जलाशय तयारी ट्यांकर) उपलब्ध गराउने आवश्यकतालाई संकेत गरेको थियो। सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले विकल्पहरूको विश्लेषणको जाँच गरेको उल्लेख गरेको र वैकल्पिक मार्गहरू समेत समावेश गरी प्राविधिक, आर्थिक, वातावरणीय, सामाजिक र सडक सुरक्षा कारकहरूको मूल्याङ्कन पछि उपयुक्त सडक मार्ग चयन गरिएको थियो। (परामर्शदाताले ईआईए विश्लेषणले सबै जलाशयहरू पूर्ण रूपमा पहिचान गर्नु कठिन छ। थप रूपमा, विस्तृत डिजाइनमा पोर्टललाई लिनियामेन्ट (कमजोर भौगोलिक क्षेत्र) बाट पन्छाउन र सुरुङ्गमार्गलाई समायोजन गरी भू-गर्भीय पानीको स्तर घट्ने सम्भावनालाई कम गर्न सुरुङ्गमार्गमा परिमार्जन गरिएको थियो।
- स्थानीय बासिन्दासँगको राय आदनप्रदानको अंशिक रूपमा पहिलो अन्तरक्रिया बैठक जुलाई २०१४ मा (दुई स्थानमा), दोस्रो अन्तरक्रिया बैठक सेप्टेम्बर २०१४ मा (दुई स्थानमा), र सार्वजनिक सुनुवाइ बैठक जनवरी २०१५ मा आयोजना गरिएको थियो। यी अन्तरक्रिया बैठकहरूमा प्रश्न-उत्तर सत्रका क्रममा, पानीका स्रोतहरूमा प्रभाव देखिएमा वैकल्पिक उपायहरू, क्षतिपूर्ति उपायहरू वा न्यूनिकरणका उपायहरू कार्यान्वयन गरिने स्पष्ट पारिएको थियो।
- सार्वजनिक सुनुवाइ बैठक आयोजनाको तयारी स्थिति तथा प्रारम्भिक ईआईए प्रतिवेदन सहितको परियोजनासम्बन्धी विवरण उपलब्ध गर्नको लागि आयोजित गरिएको थियो। यस सार्वजनिक सुनुवाइको बैठकमा प्रतिवेदनको मस्यौदा गरियो र वातावरणीय प्रभावहरूको संक्षिप्त विवरण प्रदान गरियो। साथै, न्यूनिकरणका उपायहरू र अनुगमन सम्बन्धी व्याख्या समेत उपलब्ध

गराइएको थियो। उक्त अन्तरक्रिया बैठकहरू र सार्वजनिक सुनुवाइ बैठकमा सहभागी स्थानीय बासिन्दाहरूको संख्या निम्नानुसार रहेको छ।

पहिलो अन्तरक्रिया बैठक

जुलाई १२, २०१४ मा (धादिङ जिल्लामा आयोजित): २७ पुरुष, ६ महिला

जुलाई १९, २०१४ (काठमाडौं जिल्लामा आयोजना): ५६ पुरुष, ० महिला

दोश्रो अन्तरक्रिया बैठक

सेप्टेम्बर २ २०१४ (बिहान) (काठमाडौं जिल्लामा आयोजना): ४० पुरुष, ० महिला

सेप्टेम्बर २ २०१४ (दिउँसो) (काठमाडौं जिल्लामा आयोजना): ४८ पुरुष, ३ महिला

सार्वजनिक सुनुवाइ बैठक

जनवरी २ २०१५ (काठमाडौं जिल्लामा आयोजना): ४० पुरुष, ४ महिला

- सञ्चालन सम्बन्धी विभागको व्याख्यान अनुसार, सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले पानीको स्तरमा प्रभाव पुष्टि भएमा वैकल्पिक पानीको स्रोत उपलब्ध गराउने आवश्यकतालाई औँल्याएको आधारमा, विस्तृत डिजाइन चरणमा भू-जल सर्वेक्षणहरू सञ्चालन गरिएको थियो र त्यस्ता क्षेत्रहरू पहिचान गरिएको थियो जहाँ भू-गर्भीय पानीको स्तर घट्ने सम्भावना रहेको थियो।
- सन् २०१८ मार्चमा पानी स्रोतहरूको नक्सांकन सर्वेक्षण सञ्चालन गरिएको थियो। यी नतिजाहरूको आधारमा, सन् २०२० मार्चमा चन्द्रागिरि नगरपालिका र सडक विभागबीच, इनार, पम्प प्लेटफर्म, पानी शुद्धिकरण सुविधा, जलाशयको निर्माण साथै पानी आपूर्ति र निकास पाइपलाइनहरूको स्थापना सहितको पानी आपूर्ति परियोजनासम्बन्धी समझदारी पत्र (MOU) मा

हस्ताक्षर गरिएको थियो। MOU अनुसार, पानी आपूर्ति परियोजनाअन्तर्गत निर्माण गरिएका सुविधाहरू परियोजना सम्पन्न भएपछि सडक विभागबाट चन्द्रागिरि नगरपालिकामा हस्तान्तरण गरिनेछ र नगरपालिकाले यसको सञ्चालन व्यवस्थापनका लागि अपेक्षित छ। (परियोजना निर्देशकको प्रतिवेदनले पनि यस्तो पानी आपूर्ति परियोजना परियोजनाको एक घटकको रूपमा राखिएको व्याख्या गरेको छ।) पानी आपूर्ति परियोजनाबारे स्थानीय बासिन्दालाई सन् २०२० फेब्रुअरी १२ को बैठकमा व्याख्या गरिएको थियो (यस बैठकको रूपरेखा माथि (ई)(घ) मा हेर्नुहोस्)।

- पानी आपूर्ति परियोजनाअन्तर्गत ट्यांकरमार्फत पानी आपूर्ति MOU मा हस्ताक्षर हुनु अघि कार्य सन् २०१९ नोभेम्बरमा सुरु गरिएको थियो र सम्पूर्ण परियोजनाका गतिविधिहरू सन् २०२० नोभेम्बरसम्म सम्पन्न हुने समयसीमा तय गरिएको थियो। तथापि, संचालन विभागहरू र परामर्शदाताका व्याख्या अनुसार, कोभिड-१९ महामारी, अत्यधिक वर्षा तथा अन्य कारकहरूको प्रभावका कारण परियोजना कार्यान्वयनमा ढिलाइ भएको थियो। परिणामस्वरूप, पानी आपूर्ति परियोजनाअन्तर्गत निर्माण गरिएका सबै पानी आपूर्ति सुविधा सन् २०२१ डिसेम्बरमा मात्र सम्पन्न भएका थिए।
- पानी आपूर्ति परियोजना अन्तर्गत ड्रिल गरिएको इनारबाट पर्याप्त पानी आपूर्ति नभएको, त्यसैले बासिन्दाहरूलाई ट्यांकरमार्फत पानी उपलब्ध गराइएको, र थप इनारहरू ड्रिल गरिएको हामीले पत्ता लगाएका छौं। हामीलाई संचालन विभागहरू तथा परामर्शदाताले अ.) पानी आपूर्ति परियोजना अन्तर्गत सन् २०२० फेब्रुअरीमा एक इनार ड्रिल गरिएको थियो, तर यसले पर्याप्त पानी आपूर्ति गर्न असफल रह्यो। (आ.) अप्रिल र मे २०२१ बीच पानी आपूर्तिमा कमी भएको सम्बन्धमा बासिन्दाहरूको गुनासो पश्चात् मे २०२१ मा अतिरिक्त पानी ट्यांकरमार्फत खानेपानी आपूर्ति सुरु गरिएको थियो।

(इ.) ट्यांकरमार्फत पानी आपूर्ति जारी राख्दै गर्दा दोस्रो इनारको ड्रिलिङ डिसेम्बर २०२२ मा सञ्चालन गरिएको थियो; उक्त इनारलाई पनि पर्याप्त पानी नआएकोले, तेस्रो खानीको ड्रिलिङ मार्च २०२४ मा सञ्चालन गरिएको थियो।

(ई.) जुन २०२४ मा इनारलाई ट्यांकरसँग जोड्ने पानी आपूर्ति पाइपको स्थापना कार्य सम्पन्न गरिएको थियो।

(उ.) तेस्रो इनारबाट पर्याप्त पानी उपलब्ध भएकाले अब ट्यांकरमार्फत पानी आपूर्ति अन्त्य भएको व्याख्या गरिएको छ। अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा इनारबाट सुरुमा १०.५ लिटर/सेकेन्ड पानी आपूर्ति भएको थियो, तर पछि लगभग शून्यमा घटेको थियो; दोस्रो इनारले २.५ लिटर/सेकेन्ड आपूर्ति गर्यो, र तेस्रो इनारले १५ लिटर/सेकेन्ड पानी आपूर्ति गर्यो।

- हाल, सुरुङ्गको पश्चिमी पोर्टलबाट निस्किएको पानीलाई थप निर्माण कार्यमार्फत पम्प गर्ने र आपूर्ति गर्ने परियोजना (यसपछि “लिफ्टिङ परियोजना” भनिने) विचाराधीन रहेको छ, र लिफ्टिङ परियोजनाको बजेट पहिले नै चन्द्रागिरि नगरपालिकाको बजेटमा समावेश गरिएको छ। सडक विभागले खाने पानी मन्त्रालयले सन् २०२६ मा लिफ्टिङ परियोजनाका लागि बजेट समावेश गर्ने योजना बनाएको स्पष्ट पारे। साथै, संचालन विभागहरूले खाने पानी मन्त्रालयले लिफ्टिङ परियोजनासम्बन्धी सर्वेक्षणका लागि बजेट सुरक्षित गरिसकेको जानकारी दिएका छन। अन्य विषयहरू मध्ये ती सर्वेक्षणहरूले पानीको परिमाण पुष्टि गर्ने र सिंचाइ पानीको उपयोगसमेत जाँच गर्ने अपेक्षा गरिएको छ, साथै जाइकाले यसमा नजिकबाट अनुगमन गर्नेछ।
- निवेदकहरूले परियोजना सम्पन्न भएपछि समेत निःशुल्क पानी आपूर्ति निरन्तर जारी राख्न निवेदन गरेका छन्। तथापि, सडक विभागले परियोजना सम्पन्न भएपछि पानी आपूर्ति सुविधाहरू चन्द्रागिरि नगरपालिकामा हस्तान्तरण हुने भएकाले परियोजना कर्मचारीहरूको लागि उक्त निवेदनको पूर्णता सुनिश्चित गर्नु कठिन हुनेछ भन्ने प्रतिक्रिया दिएको छ। स्थलगत अनुसन्धानको

क्रममा चन्द्रागिरि नगरपालिकाका नगर प्रमुखसँग यस विषय पुष्टि गर्दा, उहाले MOU अनुसार परियोजना सम्पन्न भएपछि पानी आपूर्ति सुविधा नगरपालिकामा हस्तान्तरण हुने भएकाले स्थानीय बासिन्दाहरूको न्यायसंगत हितलाई ध्यानमा राख्दै निःशुल्क पानी आपूर्ति निरन्तर जारी राख्नु कठिन हुने स्पष्ट पार्नु भयो। स्थलगत अनुगमन अन्तर्वार्तामा सडक विभागले पनि परियोजना सम्पन्न भएपश्चात् पानी आपूर्ति सुविधाको सञ्चालन तथा मर्मतसम्भारको पूर्ण जिम्मेवारी चन्द्रागिरि नगरपालिकामा हुने र वर्तमान प्रचलित कानून तथा नियमावलीअनुसार सडक विभागले मर्मतसम्भार खर्च वहन गर्नु कठिन हुने उल्लेख गरेको थियो।

अनुगमन र अनुगमन नतिजाको पुष्टि

- जाइका र नेपाल सरकारबीचको परियोजनासम्बन्धी मिति २०१४ नोभेम्बर १३ का छलफलको विवरण (यसपछि “छलफल विवरण” भनिने) अन्तर्गत, “पानीको प्रवाह प्रणाली र पानीको उपयोग” अनुगमन गरिने सहमति भएको थियो।
- तथापि, कार्यान्वयन गर्ने निकायद्वारा तयार पारिएका अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा पानीको गुणस्तरको विवरण प्रस्तुत गरिएको भए तापनि २०२१ को तेस्रो त्रैमासिकसम्म “पानीको प्रवाह प्रणाली तथा पानीको उपयोग” सम्बन्धी कुनै प्रष्ट विवरण उपलब्ध छैन। साथै, २०२१ को तेस्रो त्रैमासिकदेखि २०२३ को पहिलो त्रैमासिकसम्मका अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा केवल गुणात्मक व्याख्या मात्र समावेश गरिएको छ, (जसमा पानी स्रोतहरूमा प्रभाव परेको विवरणहरू समेत समावेश छन्।) व्यक्तिगत पानी स्रोतहरूको लागि कुनै संख्यात्मक तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छैन। यस्ता तथ्याङ्क पहिलो पटक २०२३ को दोस्रो त्रैमासिकको अनुगमन प्रतिवेदनमा प्रस्तुत भएका छन्, जसले पूर्व तर्फका १५ र पश्चिम तर्फका १५ पानी स्रोतहरूको पानी परिमाण तथ्याङ्क उल्लेख गरेको छ तथा कुन स्थानमा पानीको परिमाण घटेको र कुन स्थानमा बढेको

हो भन्ने स्पष्ट जानकारी दिएको छ। उपरोक्त अनुगमन वस्तुहरू अभाव तथा अनुगमन नतिजाहरूको अभाव सम्बन्धमा जाइकाद्वारा कुनै औपचारिक निवेदन वा पुष्टि भएको रेकर्ड हामीले प्रमाणित गर्न सकेनौं। जाइकाले कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई उचित कदम चाल्न वा अन्यथा पुष्टि गर्ने कुनै अभिलेख हामीले पुष्टि गर्न सकेनौं।

जाइकाको प्रतिक्रिया

- जाइकाले अनुगमन प्रतिवेदनहरू त्रैमासिक आधारमा समीक्षा गरेको छ। समीक्षा प्रक्रियामा सहमति गरिएका वातावरणीय अनुगमन योजनामा सतही पानीको परिमाणसमेत समेट्दै पानीको प्रवाह प्रणाली तथा पानीको उपयोग सम्बन्धी अनुगमन वस्तुहरू समावेश गरिएको थियो। थप रूपमा, मार्च २०१८ मा सम्पन्न पानी स्रोतहरूको नक्सांकन सर्वेक्षणको आधारमा, प्रत्येक पानी स्रोतमा पानीको स्तर अनुगमन गर्न सन् २०२० फेब्रुअरीदेखि २०२१ जनवरीसम्म भू-गर्भीय पानीको अवस्था सर्वेक्षण सञ्चालन गरिएको थियो। अनुगमन प्रतिवेदनहरूले यस सर्वेक्षणको नतिजाहरू र पानीको वातावरण र पानीको उपयोग सम्बन्धी पानी आपूर्ति प्रणालीको निर्माण स्थिति (जसमा इनारबाट पानी आपूर्ति घट्नु र प्रतिकारात्मक उपायहरूको कार्यान्वयन उल्लेख गरेको छ)
- सञ्चालन विभागहरूले हामीलाई देहाय बमोजिम व्याख्या गरे (अ) समीक्षा गर्ने कार्य अलगगै, जाइकानेपाल कार्यालयले अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा रहेका अस्पष्ट वा पूरक आवश्यक पर्ने बुँदाहरू सडक विभागसँग पुष्टि गरेको थियो। (आ) जाइका नेपाल कार्यालयका पूर्वाधार क्षेत्रका जिम्मेवार कर्मचारीहरूले प्रगति जाँच गर्न हप्तामा कम्तीमा एक पटक सडक विभाग भ्रमण गर्ने गरेका थिए। (इ) सडक विभागले तेस्रो पक्षीय सर्वेक्षणहरू तथा अन्य सम्बन्धित सामग्रीहरू उपलब्ध गराएको थियो। पानी आपूर्ति परियोजनाको स्थिति परामर्शदाता तथा परियोजनाका

ठेकेदार (यसपछि “ठेकेदार” भनिने) द्वारा प्रदान गरिएका सूचनाहरू मार्फत पनि पुष्टि गरिएको थियो।

- थप रूपमा, सञ्चालन सम्बन्धी विभागहरूले हामीलाई व्याख्या गरेअनुसार:(अ) पानी आपूर्ति परियोजनाअन्तर्गत ड्रिल गरिएको खानीबाट पानी आपूर्ति घटेको पुष्टि भएपछि, जाइकाले अतिरिक्त इनारहरू ड्रिल गरिएको र ट्यांकरमार्फत पानी आपूर्ति गरिएको छ भनी सडक विभाग सँग साथै सडक विभागलाई शीघ्र उपायहरू अपनाउन निवेदन गरिएको थियो; तथा (आ) बासिन्दाबाट गुनासो प्राप्त भएको बेला जाइकाले प्रत्येक पटक सुधारात्मक उपायहरू कार्यान्वयन भइरहेको पुष्टि गरेको थियो; तथापि, हामीले यस्तो निवेदन जाइकाले सडक विभागलाई गरेको भन्ने कुनै रेकर्ड पुष्टि गर्न सकेनौं।
- सञ्चालन सम्बन्धी विभागहरूको अनुसार, बासिन्दा विरोध गतिविधिहरूका क्रममा उठाइएका मागहरू मध्ये एक लिफ्टिङ परियोजना भएको जाइका नेपाल कार्यालयले मार्च २०२५ मा पुष्टि गरेको थियो, र परियोजना कर्मचारीहरूले सडक विभागसहित, सँग तथ्य प्रमाणीत गरेका थिए। परियोजना कर्मचारीहरूले बताएअनुसार, लिफ्टिङ परियोजना कार्यान्वयन गर्न पश्चिमी क्षेत्रका स्थानीय सरकार तथा बासिन्दासँग परामर्श र सहमति आवश्यक छ। जाइका परियोजना कर्मचारीहरूले बताएअनुसार, लिफ्टिङ परियोजना कार्यान्वयन गर्न पश्चिमी क्षेत्रका स्थानीय सरकार र बासिन्दासँग परामर्श र सहमति आवश्यक छ भनी व्याख्या गरे। पानी आपूर्ति मन्त्रालयले लिफ्टिङ परियोजनासम्बन्धी सर्वेक्षणका लागि बजेट सुरक्षित गरेको छ भनी जाइका ले पुष्टि समेत गरेको छ। नेपाल सरकारको प्रतिक्रियाको प्रगतिको निरन्तर निगरानी राख्ने र सडक विभाग र सम्बन्धित मन्त्रालयहरूलाई उपयुक्त कदम चाल्न प्रेरित गर्ने योजना जाइका बनाएको छ।

- जाइकाको बासिन्दाहरूसँगको उपखण्ड परामर्श बैठकहरू सम्बन्धमा जाइकाको प्रतिक्रिया, समस्या हुँदा तलको विवरण तलको उपखण्ड (ऊ) मा प्रस्तुत गरिएको छ।

(आ) सिंचाइ पानीको नोकसानी तथा जीविकोपार्जनमा भएको क्षति

(क) निवेदकहरूको आरोपहरूको सारांश

- महत्त्वपूर्ण सिंचाइका स्रोतहरू सुक्दै जानुले स्थानीय कृषि तथा जीविकोपार्जनमा गम्भीर प्रभाव पारेको छ।
- यो परियोजनाले परेको वातावरणीय क्षति रोकथाम, न्यूनिकरण वा पुनर्स्थापन गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्न असफल भएको छ र २४ भन्दा बढी प्राकृतिक सिंचाइ पानीका स्रोतहरूमा परेको नोकसानी वातावरणीय क्षति रोकथाम, न्यूनिकरण वा पुनर्स्थापन गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्न असफल भएको छ।

(ख) सञ्चालन विभागहरूको व्याख्याको सारांश

- सडक विभागसँगको अन्तर्वार्ताअनुसार, पानी स्रोत तथा इनार सम्बन्धी प्रभाव सर्वेक्षणले सुरुङ्गमाथिको क्षेत्रमा सात घरपरिवारले बाली उत्पादनका लागि पानी प्रयोग गरिरहेको पुष्टि गरेको थियो। कार्यान्वयन निकायले औपचारिक रूपमा दर्ता गरी कृषियोग्य जमिन प्रयोग घोषणा गर्ने बासिन्दाहरूलाई आवश्यक पानी आपूर्ति उपलब्ध गराउने व्याख्या गरे। तथापि, कुनै पनि बासिन्दाले औपचारिक दर्ता सहितको कृषियोग्य जमिन प्रयोगको घोषणा गरेनन्। तसर्थ कृषियोग्य जमिनका लागि पानी आपूर्ति सम्बन्धी कुनै क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएको थिएन। यद्यपि, बासिन्दाहरूबाट प्राप्त थप मागहरूको सन्दर्भमा, सडक विभागले सिंचाइ पानीको वैकल्पिक

उपायहरू सम्बन्धमा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय (यसपछि “MOEWRI” भनिने) सँग परामर्श गरिरहेको छ।

(ग) तथ्य अन्वेषण अनुसन्धानबाट पुष्टि भएका तथ्यहरू

सिंचाइ पानीको हानिबाट भएको क्षति

- माथि उपदफा (अ)(ग) मा उल्लेख गरिएअनुसार, परियोजनाले पानी स्रोतहरूमा प्रभाव पारेको कुरा स्वीकार गरिएको छ।
- सन् २०१८ मा सञ्चालित पानी स्रोतहरूको नक्सांकन सर्वेक्षणले परियोजनाबाट सम्भावित रूपमा प्रभावित पानी स्रोतहरू प्रयोग गरी छ घरपरिवारले कृषि प्रयोजनका लागि पानी उपभोग गरिरहेको पुष्टि गरेको थियो। यी घरपरिवारहरूले कृषियोग्य जमिन प्रयोगसम्बन्धी औपचारिक दर्ता नगरेको कारणसम्बन्धी विवरण पछि प्रस्तुत गरिएको छ।
- परियोजनाबाट प्रभावित कृषकहरूद्वारा क्षतिपूर्ति दाबी पेश गरिएको थियो (परामर्शदाताको व्याख्यानअनुसार, उक्त दाबी चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. १ का छ कृषक परिवारहरूद्वारा पेश गरिएको थियो)। तत्पश्चात्, एक स्वतन्त्र परामर्शदाताले सन् २०२४ फेब्रुअरीदेखि जुलाईसम्म स्थलाकृति तथा भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षणसहित प्रभाव मूल्याङ्कन सञ्चालित गरेका थिए। सो मूल्याङ्कनको नतिजाले उक्त छ कृषक परिवारमध्ये तीन कृषक परिवारलाई मात्र क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने पुष्टि गरियो। उक्त तीन परिवारलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने सम्बन्धमा सन् २०२४ नोभेम्बर २९ मा भौतिक पुर्वधार तथा यातायत मन्त्रालयद्वारा नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्ताव पेश गरिएको थियो। सन् २०२४ डिसेम्बर १३ मा नेपाल सरकारले उक्त प्रस्तावअनुरूप कार्यान्वयन गर्न मन्त्रपरिषद् स्तरबाट निर्णय जारी गरिएको थियो। सञ्चालन विभागहरूले सन् २०२५ मेसम्ममा उक्त तीन कृषक परिवारलाई क्षतिपूर्ति वितरण भइसकेको पुष्टि गरेका छन्।

- निवेदकहरू सहित स्थानीय बासिन्दाहरूको कथनअनुसार, करिब ३७५ देखि ४५० घरपरिवार प्रभावित भएका छन्, र विगतमा वर्षभरि कृषि कार्य सञ्चालन गर्न सकिने अवस्था रहे तापनि हाल सुख्खा मौसममा सो कार्य असम्भव भएको छ। थप रूपमा, वडा नं. २ का दुई जना तथा वडा नं. १ का दुई जना बासिन्दाहरूले अपर्याप्त सिंचाइ पानीका कारण कृषि कार्य परित्याग गर्न बाध्य भएको र सिंचाइ पानीको अभावका कारण धेरै कृषकहरू आफ्नो कृषियोग्य जमिनबाट विस्थापित भएको भनी उल्लेख गरे। अर्कोतर्फ, सडक विभाग तथा चन्द्रागिरि नगरपालिकाका नगर प्रमुखले वडा नं. २ मा कृषियोग्य जमिन प्रयोगसम्बन्धी कुनै औपचारिक दर्ता नभएको उल्लेख गरे।
- सन् २०२० जनवरीमा तयार गरिएको अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदन (यसपछि “सन् २०२० अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदन” भनिने) मा(१.) परियोजनाले पश्चिमी पोर्टलस्थित सिंचाइ नहरमा प्रभाव पर्ने अपेक्षा गरिएको छ, र परियोजनाको लागतमा उक्त सिंचाइ नहर स्थानान्तरण गर्ने व्यवस्था समावेश गरिएको छ, र (२.) परियोजनाबाट कृषियोग्य जमिन र बालीमा प्रभाव पर्ने अपेक्षा गरिएको छ र त्यस्ता प्रभावका लागि क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिले क्षतिपूर्ति निर्धारण गरिने उल्लेख गरेको छ। उक्त नहर स्थानान्तरण तथा क्षतिपूर्ति वितरणसम्बन्धी कार्यहरू पहिले नै कार्यान्वयन भइसकेका छन् (सन् २०२० अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनको पृष्ठभूमि तथा विवरणका लागि तल उप-खण्ड (ई)(घ) हेर्नुहोस्)।

क्षति रोकथाम, न्यूनीकरण वा पुनःस्थापनासम्बन्धी उपायहरू

- सिंचाइ पानीको क्षतिबाट भएको नोक्सानी सम्बन्धी क्षतिपूर्तिको सन्दर्भमा, हामीले कृषियोग्य जमिन प्रयोगसम्बन्धी औपचारिक दर्ता गरिएको वा नगरिएको अवस्थाका आधारमा परिस्थिति फरक-फरक रहेको पायौं। स्थल निरीक्षणका क्रममा, निवेदकहरू सहित स्थानीय

बासिन्दाहरूले किन कृषियोग्य जमिन प्रयोगको औपचारिक दर्ता नगरेका हुन् भन्ने पृष्ठभूमि बुझ्दा, यदि उनीहरूले उक्त दर्ता गरेका भए सो जमिनलाई टुक्र्याएर बिक्री गर्न वा घर निर्माण गर्न नपाइने अवस्था रहने भएकाले उनीहरूले सो जमिनलाई आवासीय प्रयोजनको रूपमा व्यवहार गरिरहेको तथ्य खुल्न आयो। तथापि, व्यवहारिक रूपमा करिब ३७५ देखि ४५० घरपरिवार प्रभावित भएको पाइयो। सम्बन्धित तथ्यहरू यसप्रकार छन्।

- “सिंचाइ पानीको क्षतिबाट भएको नोकसानी” उपदफामा उल्लेख भएअनुसार, चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. १ का तीन कृषक घरपरिवारलाई परियोजनाबाट प्रभावितको रूपमा मान्यता दिइएको थियो र उनीहरूलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएको थियो।
- परियोजनाबाट प्रभावित हुने अपेक्षा गरिएका पानी स्रोतहरू प्रयोग गरी कृषि कार्य गरिरहेका घरपरिवारहरूले कृषियोग्य जमिन प्रयोगसम्बन्धी औपचारिक दर्ता गरेको अवस्थामा सडक विभागले आवश्यक पानी आपूर्ति वा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने सडक विभाग तथा परामर्शदाताले उल्लेख गरे र MOEWRI अन्तर्गतको जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग (यसपछि “सिंचाइ विभाग” भनिने) ले समेत बासिन्दाहरूलाई कृषियोग्य जमिन प्रयोगको औपचारिक दर्ता गर्न प्रोत्साहित गरेको भए तापनि, बासिन्दाहरूले उक्त कृषियोग्य जमिन प्रयोगको औपचारिक दर्ता घोषणा गरेका छैनन्। चन्द्रागिरि नगरपालिकाका नगर प्रमुखले समेत चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ मा कृषियोग्य जमिन प्रयोगसम्बन्धी औपचारिक दर्ता गरिएको कुनै जमिन नभएको उल्लेख गरेका छन्। यस सन्दर्भमा, सडक विभागले कृषियोग्य जमिन प्रयोगसम्बन्धी औपचारिक दर्ता भएका जमिनका हकमा मात्र क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने तथा त्यस्ता प्रमाणित कृषियोग्य जमिनका सम्बन्धमा आएका क्षतिपूर्ति दाबीहरूमा प्रतिक्रिया दिएको तर, प्रारम्भदेखि नै कृषियोग्य जमिनको रूपमा दर्ता नभएका जमिनका हकमा भने कृषियोग्य प्रयोगको कुनै औपचारिक घोषणा भएको मात्र नसकिने भनी आफ्नो धारणा राखेको छ।

- स्थलगत निरीक्षणका क्रममा सुरुङ्गमार्गको आसपास क्षेत्रमा कृषियोग्य जमिनको उपस्थिति पुष्टि गरियो। थपरूपमा स्थलगत अनुसन्धानको क्रमा निवेदक लगायतका बासिन्दाहरले दर्ता सहित कृषि जग्गा प्रयोगको लागि औपचारिक घोषणा नगरेको भन्ने विषयमा सोधपुछ गर्दा उक्त जग्गा थियो। आवासीय रूपमा दर्ता गरिएको तथ्य पुष्टि भयो। कृषियोग्य रूपमा दर्ता गरिएको भए सो जमिनलाई टुक्र्याएर बिक्री गर्न वा घर निर्माणका लागि प्रयोग गर्न मिल्दैन थियो।
- भविष्यमा अपनाइने उपायहरूको सन्दर्भमा, माथि (अ)(ख) मा उल्लेख भएअनुसार, हाल “लिफ्टिङ परियोजना” विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ।
- यसका अतिरिक्त, सञ्चालन सम्बन्धी विभागहरूको व्याख्यानअनुसार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रीले ऊर्जा, MOEWRI लाई कृषियोग्य जमिनमा वैकल्पिक सिंचाइ पूर्वाधार निर्माणको विषयमा विचार गर्न र आवश्यक सम्बोधन गर्न निवेदन गरेका छन्। सन् २०२६ जनवरी २४ सम्मको अवस्थामा, MOEWRI उक्त विषयमा समीक्षा गरिरहेको छ। यसैबीच, चन्द्रागिरि नगरपालिकाका नगर प्रमुखले सडक विभागले वैकल्पिक सिंचाइ पानी आपूर्ति सम्बन्धमा MOEWRI सँग छलफल सुरु गरेको तर कुनै ठोस योजना सार्वजनिक गरिएको छैन भनी व्याख्या गरेका छन्। चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ का प्रतिनिधिले परियोजनाअन्तर्गत सिंचाइ पानी आपूर्ति पुनःस्थापनासम्बन्धी कुनै योजना नभएको बताएका छन्।
- जीविकोपार्जनसम्बन्धी उपायको रूपमा, सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले परियोजनाबाट स्थानीय बासिन्दाहरूको रोजगारी प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने अनुरोध गरेको थियो। वास्तवमा, परियोजनाले स्थानीय बासिन्दाहरूलाई रोजगारी दिएको छ र सन् २०२४ मार्चमा निर्माण कार्यको उच्चतम चरणमा १६८ जना स्थानीय बासिन्दाहरूलाई र सन् २०२५ डिसेम्बरसम्ममा ४५ जनालाई रोजगारी दिएको थियो भनी परामर्शदाताले उल्लेख गर्नु भयो। सञ्चालन सम्बन्धी विभागहरूको अनुसार, निर्माण कार्यमा संलग्न स्थानीयमध्ये चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ का

बासिन्दाहरूको संख्या उच्चतम अवस्थामा ५०-६० जना रहेको र सन् २०२६ जनवरीसम्ममा १७ जना रहेको थियो । साथै, पानी आपूर्ति प्रणाली सञ्चालनसम्बन्धी कार्यमा संलग्न स्थानीयमध्ये वडा नं. २ का ८ जना सन् २०२६ जनवरीसम्म कार्यरत रहेका छन् । यसका अतिरिक्त, सडक विभागलेसुरुङ्गनिर्माण सम्पन्न भएपछि मर्मतसम्भार कार्यका लागि ठेकेदारलाई स्थानीय बासिन्दाहरूलाई प्राथमिकताका साथ रोजगारी दिन प्रोत्साहित गर्ने योजना रहेको जनाएको छ । तर, अर्कोतर्फ, चन्द्रागिरि नगरपालिकाका नगर प्रमुख तथा वडा नं. २ का प्रतिनिधिले प्रभावित बासिन्दाहरूलाई उनीहरूको योग्यता अनुरूपका पदहरूमा नियुक्ति नगरेको तथा अधिकांश स्थानीय रोजगारी दीगो नभएको भनी उल्लेख गरेका छन् ।

जाइकाको प्रतिक्रिया

सञ्चालन विभागले जाइकाले परियोजनाका लागि पेश गरिएका त्रैमासिक प्रगति प्रतिवेदनहरू मार्फत घरहरू, जग्गा, र बालीहरूको क्षति, यी क्षतिहरूको क्षतिपूर्ति, र बासिन्दाहरूको पुनर्स्थापनाको स्थिति अनुगमन गर्दछ (तर क्षतिपूर्ति सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा समावेश गरिएका छैनन्) भन्ने व्याख्या गर्यो । थप रूपमा बासिन्दाहरूको रोजगारीको स्थिति अनुगमनको लक्ष्य नभए पनि, जाइकाले सडक विभाग र परामर्शदाताबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरू मार्फत धेरै स्थानीय बासिन्दाहरू परियोजनाद्वारा रोजगारीमा लगाइएका थिए भन्ने पुष्टि गर्यो । निवेदकहरूको स्थानको आसपासका बासिन्दाहरूलाई पानी आपूर्ति प्रणाली सञ्चालन गर्ने जस्ता कार्यहरूका लागि रोजगारीमा लगाइएको थियो भन्ने पनि पुष्टि गरिएको थियो ।

सञ्चालन विभागहरूका अनुसार, सन् २०१८ को जलस्रोतहरूको सर्वेक्षण म्यापिडले सात घरधुरीहरूले कृषि प्रयोजनका लागि, जलस्तर घट्नु समेतका कारण, प्रभावित हुने अपेक्षा गरिएका पानीका स्रोतहरूबाट पानी प्रयोग गरिरहेको पुष्टि गर्यो । त्यसपछि, जाइकाले यी घरधुरीहरूका लागि क्षतिपूर्ति सम्बन्धी

विषयमा सडक विभागसँग पुष्टि गर्यो। सडक विभागले उनीहरूले दर्ता सहितको कृषियोग्य जमिनको प्रयोग औपचारिक रूपमा घोषणा गरेमा, आवश्यक पानी आपूर्ति वा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ भनी उल्लेख गर्यो। तथापि, सडक विभागले दर्ता सहितको कृषियोग्य जमिनको प्रयोग कुनै पनि घरधुरीले औपचारिक रूपमा घोषणा नगरेको उल्लेख गर्यो।

अभिलेखहरू पुष्टि हुन नसकेतापनि जीविकोपार्जन सम्बन्धी क्षतिपूर्तिका सम्बन्धमा, सञ्चालन विभागहरूले, माथि उल्लिखित कुराका अतिरिक्त, ५४ घरधुरीहरू र ७० व्यावसायिक एकाइहरूका लागि जीविकोपार्जन सम्बन्धी क्षतिपूर्ति निर्णय गरिएको, र अधिकांश भुक्तानीहरू गरिसकेको (यद्यपि, यो क्षतिपूर्ति पानीको स्रोत सुक्नु वा घरमा क्षति पुगनुसँग सम्बन्धित छैन), भनी पुष्टि गरे।

सञ्चालन विभागहरूका अनुसार, जाइका नेपाल कार्यालयले सन् २०२५ मार्च महिनामा बासिन्दाहरूका विरोध गतिविधिहरूका क्रममा उठाइएका मागहरू मध्ये एक लिफ्टिङ परियोजना थियो, र सडक विभाग सहित परियोजना कर्मचारीहरूसँग तथ्यहरू प्रमाणीकरण गरेको पुष्टि गर्यो। परियोजना कर्मचारीहरूले लिफ्टिङ परियोजना कार्यान्वयन गर्न पश्चिम तर्फका स्थानीय सरकारहरू र बासिन्दाहरूसँग परामर्श र सहमति आवश्यक पर्दछ भनी व्याख्या गरे।

(इ) घरहरूमा क्षति र सिङ्कहोल (जमिन भासिएको) को निर्माण

(क) निवेदकहरूको आरोपहरूको सारांश

- १३५ वा सोभन्दा बढी घरहरूमा चिरा तथा संरचनात्मक क्षति भएको छ, र जमिनमा सिङ्कहोलहरू देखा परेका छन्।
- घरहरूमा भएको क्षति र सिङ्कहोलहरूको उत्पत्ति सम्बन्धमा, प्राविधिक मूल्याङ्कनहरू पर्याप्त रूपमा सञ्चालन गरिएको छैन, र निष्पक्ष वा पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएको छैन।

(ख) सञ्चालन विभागको व्याख्याको सारांश

- परियोजनाका लागि ईआईएका नतिजाहरूका आधारमा सुरुङ्गको प्रवेशद्वारबाट ५०० मिटर भित्रको क्षेत्रमा जमिन धसिने जोखिमको पूर्वानुमान गरिएकोले सुरुङ्गको माथिल्लो क्षेत्रका लागि जग्गा अधिग्रहण योजना चरणदेखि नै लक्षित गरिएको थियो । यी क्षेत्रहरूको अधिग्रहण र क्षतिपूर्ति पहिले नै सम्पन्न भइसकेका छन्।
- त्यसपछि, परियोजना कार्यान्वयन चरणका क्रममा, जग्गा अधिग्रहणको दायरा भन्दा बाहिरका बासिन्दाहरूले सुरुङ्ग निर्माणका कारण जमिन धसिने तथा घरहरूमा क्षति पुगेको विषयमा चिन्ता व्यक्त गरे। सोअनुसार, सन् २०२३ जुन २६ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्री, बासिन्दाहरू, र परियोजना कर्मचारीहरूबीच छलफलहरू सम्पन्न भए। ती छलफलहरूमा भएका निर्णयहरूका आधारमा, विस्तृत स्थलाकृतिक तथा भूगर्भिक सर्वेक्षणहरू, साथै परियोजना प्रभाव सर्वेक्षण सञ्चालन गरियो, र यी सर्वेक्षणहरूको नतिजा सन् २०२४ जुन महिनामा बासिन्दाहरूलाई बुझाइयो। परियोजना प्रभाव सर्वेक्षणले १८ घरहरू सुरुङ्ग निर्माणका कारण भएको जमिन धसिने प्रभावका कारण क्षति व्यहोरेको अत्यधिक सम्भावना रहेको छ, र भविष्यमा थप क्षतिको जोखिममा रहेक छन् भनी निष्कर्ष निकालेको थियो । तसर्थ यी घरहरूका लागि पूर्ण क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने निर्णय गरिएको थियो। साथै चिराहरू समयक्रममा भएको क्षयका कारण थिए वा निर्माण कार्य प्रारम्भ हुनु अघि नै विद्यमान थिए (जस्तै २०७२ सालको ठूलो भूकम्पका कारण भएका चिराहरू) परियोजना कार्यान्वयनका क्रममा प्रभाव परेको सम्भावनालाई अस्वीकार गर्न नसकिने ७५ घरहरूका लागि आंशिक क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने निर्णय गरिएको थियो। कुल ९३ घरहरू (अर्थात् माथिका १८ घरहरू र ७५ घरहरू) बाहेकका घरहरूलाई क्षतिपूर्तिका लागि योग्य ठहराइएन।

(ग) तथ्य अन्वेषण अनुसन्धानमार्फत पुष्टि गरिएका तथ्यहरू

घरहरूमा क्षति र सिङ्गोलहरू

- चन्द्रागिरि नगरपालिकामा घरहरूमा भएको क्षति स्वीकार गरिएको छ यस सन्दर्भमा, परियोजना निर्देशकको प्रतिवेदनले पनि पूर्वी पोर्टल नजिक रहेका घरहरूमा चिराहरू देखा परेको दाबीहरू उल्लेख गर्दछ। सन् २०२३ मा क्षतिपूर्ति दावी गरिएका ९३ घरहरूका सम्बन्धमा, सडक विभागले सन् २०२३ मार्च देखि सन् २०२४ अप्रिल सम्म यी घरहरूको क्षतिको अवस्थाबारे सर्वेक्षणहरू सञ्चालन गर्यो, र सबैलाई सामान्य क्षति भएको रूपमा मूल्याङ्कन गरियो।
- यी घरहरूमा भएको केही क्षति परियोजनाका कारण भएको हुनसक्ने सम्भावनालाई अस्वीकार गर्न सकिँदैन। कम्तिमा, ती १८ घरहरूका सम्बन्धमा जसका लागि क्षतिपूर्ति दावी गरिएको थियो र जसका लागि पूर्ण क्षतिपूर्ति स्वीकृत गरिएको थियो, स्थलाकृतिक तथा भूगर्भिक सर्वेक्षणहरू र सन् फेब्रुअरी देखि जुलाई २०२४ सम्म सञ्चालन गरिएको प्रभाव मूल्याङ्कनमा संलग्न एक स्वतन्त्र परामर्शदाताले परियोजनासँग सम्बन्धित जमिन धसिने कारणले क्षति भएको हुन सक्ने सम्भावनालाई अस्वीकार गर्न सकिँदैन भन्ने निष्कर्ष निकालेको थियो।
- ठेकेदार र परामर्शदाताले कम्तिमा एक स्थानमा सिङ्गोल भएको स्वीकार गरेका छन् र उक्त सिङ्गोल हाल भरिएको छ भनी व्याख्या गरेका छन्। सिङ्गोलको कारणका सम्बन्धमा, सन् २०२४ फेब्रुअरी देखि २०८१ जुलाई सम्म एक स्वतन्त्र परामर्शदाताद्वारा सञ्चालन गरिएको स्थलाकृतिक तथा भूगर्भिक सर्वेक्षणहरू र प्रभाव मूल्याङ्कनले, सिङ्गोललाई प्रत्यक्ष रूपमा सुरङ्ग उत्खनन कार्यसँग जोड्न सकिँदैन, तर यो भूजल स्तरमा आएको गिरावटका कारण भएको हुनसक्छ भनी व्याख्या गरेको छ।

- पछि वर्णन गरिए अनुसार, केही घरहरूका लागि पूर्ण वा आंशिक क्षतिपूर्ति स्वीकृत गरिएको छ। यस क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयद्वारा सन् २०२४ नोभेम्बर २९ मा नेपाल सरकार समक्ष एक प्रस्ताव पेश गरिएको थियो, र नेपाल सरकारले सन् २०२४ डिसेम्बर १३ मा उक्त प्रस्ताव अनुसार कार्यान्वयन गर्न निवेदन गर्ने मन्त्रिपरिषद् निर्णय जारी गरेको थियो।

क्षति रोकथाम, न्यूनीकरण वा पुनर्स्थापनाका उपायहरू

- सञ्चालन विभागहरूले हामीलाई (अ) ईआईएका नतिजाहरूका आधारमा, सुरुङ्ग पोर्टलबाट ५०० मिटर भित्रको जमिन जमिन धसिने जोखिमको अधीनमा पर्छ, र त्यसैले जग्गा अधिग्रहणको अधीनमा पर्छ, जसको क्षतिपूर्ति भुक्तानी सहित सम्पन्न भइसकेको छ, र (आ) सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले सुरुङ्ग पोर्टलबाट ५०० मिटर भन्दा टाढा रहेका घरहरूमा प्रभाव पर्ने पूर्वानुमान नगरेको हुनाले, बासिन्दाहरूको परामर्शका क्रममा यी घरहरूका लागि जग्गा अधिग्रहण आवश्यक नभएको बताइएको थियो, तर क्षति भएमा उपायहरू विचार गरिनेछ भनी व्याख्या गरेका छन्।
- सञ्चालन विभागहरूका अनुसार, परियोजना कार्यान्वयन चरणका क्रममा, ठेकेदारले सन् २०२० मार्चमा एक सूची सर्वेक्षण सञ्चालन गर्यो, र यस सर्वेक्षणले निर्माणका क्रममा संरचनाहरूमा चिरा सम्भावित रूपमा विकास हुन सक्ने १९ घरहरू पहिचान गर्यो। त्यसपछि यी घरहरूका लागि निरन्तर अनुगमन कार्यान्वयन गरिएको थियो।
- सञ्चालन विभागहरूका अनुसार, सन् २०२३ मा ९३ घरहरूका लागि क्षतिपूर्ति दावीहरू वडा कार्यालयमा पेश गरिएका थिए। वडा कार्यालयले यी दावीहरू सडक विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्यो, जसका कारण सन् २०२३ जुन २३ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्री, बासिन्दाहरू, र

परियोजना कर्मचारीहरू बीच बैठक सम्पन्न भयो। यस बैठकमा भएका निर्णयहरूका आधारमा, एक स्वतन्त्र परामर्शदाताले सन् २०२४ फेब्रुअरी देखि जुलाई सम्म स्थलाकृतिक तथा भूगर्भिक सर्वेक्षणहरू र प्रभाव मूल्याङ्कनहरू सञ्चालन गर्यो।

- माथि उल्लिखित बुँदाहरूका सम्बन्धमा, परियोजना निर्देशकको प्रतिवेदनले पनि निर्माण सुरु भएपछि पूर्वी सुरुङ्गपोर्टल नजिक रहेका घरहरूमा चिराहरू देखा परेको दाबीहरूको विस्तृत विवरण दिन्छ, र करिब २० घरहरूका लागि मर्मत तथा पुनर्स्थापना जस्ता उपायहरू कार्यान्वयन गरिएको उल्लेख गर्दछ। प्रतिवेदनले यसपछि स्थानीय बासिन्दाहरूसँग भएका सम्वादहरूको विस्तृत विवरण पनि दिन्छ। विशेषतः यसले निम्न घटनाहरू घटेका थिए भनी वर्णन गर्दछ।

जनवरी ०५, २०२३	बासिन्दाहरूले आफ्ना घरहरूमा देखा परेका चिराहरूको सम्बन्धमा अनुसन्धानको माग गरे।
अप्रिल २९, २०२३	शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले भवन निरीक्षण सञ्चालन गर्यो र एक निरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्यो।
मे १५, २०२३	माथि उल्लिखित अनुसन्धान प्रतिवेदन सोही मितिमा मिति उल्लेख गरिएको आधिकारिक कागजातको रूपमा प्राप्त गरियो। घरहरूमा भइरहेको क्षतिको अनुसन्धानको अभावका कारण स्थानीय बासिन्दाहरूले पूर्वी पोर्टल पक्षमा सबै निर्माण कार्य स्थगित गरे। स्थानीय बासिन्दाहरूसँग परामर्श बैठकहरू सम्पन्न गरिए। घरहरूको क्षति सम्बन्धी अनुसन्धान प्रतिवेदन प्रभावित

	क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई तीन दिनभित्र उपलब्ध गराइनेछ भन्ने सहमति भएको थियो र प्रतिवेदनको विषयवस्तु सन्तोषजनक नभएमा, सबै घरहरूको पूर्ण अनुसन्धानका लागि आवश्यक प्रक्रिया १५ दिनभित्र सुरु गरिनेछ। निर्माण कार्य पुनः सुरु गरियो।
मे १६, २०२३	विस्तृत अनुसन्धानका लागि शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग समक्ष निवेदन गरिएको थियो, र उक्त विभाग समावेश गरिएको एक अनुसन्धान समिति गठन गरिएको थियो।
जुन १४, २०२३	आवासीय सर्वेक्षणहरू सञ्चालन गर्न तथा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्न असफल भएका कारण पूर्वी पोर्टल नजिकका सबै निर्माण कार्य स्थगित गरिएको थियो।
जुन १५, २०२३	परामर्शदातासँग घर निरीक्षणहरूको सम्पन्नता र करिब २० देखि २५ दिनभित्र प्रतिवेदन उपलब्ध गराउने विषयमा परामर्श तथा सहमति गरियो, र निर्माण कार्य पुनः सुरु गरियो।

- स्थलाकृतिक तथा भूगर्भिक सर्वेक्षणहरू र प्रभाव मूल्याङ्कनहरूको नतिजाका आधारमा, सन् २०२३ मा क्षतिपूर्ति दाबी गरिएका ९३ घरहरू मध्ये, पुनर्निर्माणका लागि पूर्ण क्षतिपूर्ति १८ घरहरूका लागि निर्धारण गरिएको थियो, र आंशिक क्षतिपूर्ति ७५ घरहरूका लागि निर्धारण गरिएको थियो। नेपाल सरकारले सन् २०२४ डिसेम्बर १३ मा मन्त्रपरिषद् बैठक मार्फत यस क्षतिपूर्तिमा औपचारिक निर्णय गर्यो। सञ्चालन विभागहरूले सन् २०२६ जनवरी सम्म, पूर्ण क्षतिपूर्तिको लागि योग्य १८ घरहरूका सम्बन्धमा: एक घरले पहिले नै पूर्ण क्षतिपूर्ति रकम प्राप्त गरिसकेको; १२ घरहरूले पहिले नै क्षतिपूर्तिको ५०% प्राप्त गरिसकेका, बाँकी रकम पुनर्निर्माण सम्बन्धी निर्णय पछि भुक्तानीका लागि निर्धारण गरिएको; र बाँकी ५ घरहरूका लागि क्षतिपूर्ति रकम हाल बासिन्दाहरू र सडक विभागबीच समायोजन भइरहेको व्याख्या गरे। आंशिक क्षतिपूर्तिको लागि अधीनमा रहेका ७५ घरहरूका सम्बन्धमा, स्थलमै गरिएको

अनुसन्धानका समयमा, सडक विभाग र परामर्शदाताले शहरी विकास मन्त्रालयद्वारा मूल्याङ्कनको प्रतीक्षामा रहेका क्षतिपूर्ति रकमहरू छुन् भनी व्याख्या गरे। सन् २०२६ जनवरी सम्म, सञ्चालन विभागहरूले १७ घरहरूका लागि क्षतिपूर्ति आवेदनहरू सडक विभागमा पेश गरिएका थिए र भुक्तानी प्रक्रियामा रहेका थिए, जबकि बाँकी ५८ घरहरूका लागि आवेदनहरू पेश भएपछि भुक्तानी प्रक्रिया सुरु गरिनेछ भनी व्याख्या गरे।

- सडक विभागका अनुसार, सन् २०२५ डिसेम्बरमा गरिएको स्थलगत अनुसन्धानसम्म १८२ घरहरूका लागि क्षतिपूर्ति दाबीहरू पेश गरिएका थिए। चन्द्रागिरि नगरपालिकाका मेयरले थप घरहरू जसका लागि क्षतिपूर्ति दाबीहरू पेश गरिएका छन्, ती प्राविधिक मूल्याङ्कन भइरहेकाले समीक्षा अन्तर्गत रहेका छन् भनी व्याख्या गरे।
- क्षतिपूर्ति कार्यान्वयनका सम्बन्धमा, चन्द्रागिरि नगरपालिका, वडा नं. २ का प्रतिनिधिले केही अवस्थाहरूमा कारणहरूको मूल्याङ्कनका लागि पुनरावलोकन आवश्यक रहेको बताए। यसैबीच, चन्द्रागिरि नगरपालिकाका मेयरले क्षतिपूर्ति वर्गीकरणका लागि मानक प्राविधिक मापदण्डहरू शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागका मार्गनिर्देशन अनुसार लागू गरिने भएकाले विधि उपयुक्त रहेको बताए, तर प्रभावित घरधुरीहरूसँगको संचार र पारदर्शितामा सुधारको सम्भावना रहेको पनि उल्लेख गरे।

जाइकाको प्रतिक्रिया

- सञ्चालन विभागहरूले देहाय बमोजिम व्याख्या गरे (अ) जाइकाले घरहरू, जग्गा, र बालीहरूको क्षति, ती क्षतिहरूको क्षतिपूर्ति, र पुनर्स्थापनाको स्थिति परियोजनाका लागि त्रैमासिक रूपमा पेश गरिएका प्रगति प्रतिवेदनहरू मार्फत अनुगमन गर्दछ, (आ) जाइकाले क्षतिपूर्ति भुक्तानीहरू शीघ्र

सम्पन्न गर्न आग्रह गर्दै, सडक विभागसँग नियमित रूपमा प्रगति सम्बन्धी छलफलहरू गर्दै आएको छ, तर ती परामर्श सम्बन्धी अभिलेखहरू पुष्टि गर्न सकिएको थिएन, र (इ) जाइकाले क्षतिपूर्ति योग्यताको निर्धारण गर्न सडक विभागद्वारा प्रयोग गरिएका सर्वेक्षणका नतिजाहरू प्राप्त गरेको छ र क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिद्वारा क्षतिपूर्ति रकम सम्बन्धी निर्णयहरूको प्रगति तथा सडक विभागद्वारा गरिने भुक्तानीको अनुगमन गरिरहेको छ।

(ई) थप विस्फोटन विधिको, र बासिन्दाहरूलाई व्याख्या तथा परामर्श

(क) निवेदकहरूको आरोपको सारांश

- ईआईएको भागका रूपमा सञ्चालन गरिएको सार्वजनिक सुनुवाइ बैठकमा, स्थानीय बासिन्दाहरूले कम प्रभाव पार्ने नयाँ सुरुङ्ग निर्माण विधि प्रयोग गरिने शर्तमा परियोजनालाई स्वीकृति दिएका थिए। तर, वास्तविक निर्माण कार्य विस्फोटन विधि प्रयोग गरेर सम्पन्न गरियो। यो विधि उनीहरूको समुदायले भोगेको क्षतिको मुख्य कारण हो भनी निवेदकहरू विश्वास गर्दछन्।
- निवेदकहरूले सुरुङ्ग उत्खननका लागि विस्फोटन विधिको प्रयोग सम्बन्धी पर्याप्त व्याख्या प्राप्त गरेका थिएनन्।
- जाइकाले बासिन्दाहरूलाई सुरुङ्ग उत्खनन विधि सम्बन्धी पर्याप्त व्याख्या प्राप्त हुने सुनिश्चित गरेको भए र निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराएको भए, हानिकारक विधि कार्यान्वयन हुनु अघि नै स्थानीय बासिन्दाहरूले आपत्ति जनाउन सक्थे।

(ख) सञ्चालन विभागको व्याख्याको सारांश

- परियोजनाका लागि इआईएको कार्यान्वयन नीतिहरूमध्ये एकमा भनिएको छ: “सुरुङ्ग निर्माण प्रविधिहरू चयन गर्दा, भूजल स्तरमा उतारचढाव तथा खानेपानीका स्रोतहरूको कमी जस्ता नकारात्मक प्रभावहरूलाई टार्ने वा न्यून गर्ने लक्ष्य राखिन्छ।” प्रारम्भमा, तयारी सर्वेक्षण चरणमा पहिचान गरिएको भूगर्भिक जानकारीका आधारमा, यान्त्रिक खननको अपेक्षा गरिएको थियो। तर, विस्तृत डिजाइन चरणमा सञ्चालन गरिएका विस्तृत भूगर्भिक सर्वेक्षणहरूले अपेक्षाभन्दा कडा चट्टान रहेको देखाए, जसका कारण विस्फोटन विधि अपनाइएको थियो।
- परामर्शदाताका अनुसार, पानीको स्तरमा आएको गिरावट स्थलमा रहेका जल-शिराहरू को प्रकृतिका कारण भएको थियो, र उत्खनन विधि जुनसुकै भए पनि त्यसको प्रभावबाट बच्न कठिन थियो। थप रूपमा परियोजनामा सुरुङ्ग उत्खनन लागि गरिएको कम्पन विश्लेषणले सुरुङ्गमाथिका संरचनाहरूलाई प्रभाव पार्ने कुनै पनि पहिचानयोग्य कम्पन स्तर देखाएन। तसर्थ, सुरुङ्ग उत्खनन उत्पन्न कम्पनका कारण आवासीय क्षतिमा कुनै प्रभाव नपर्ने निष्कर्ष निकालिएको थियो।
- परामर्शदातासँगका अन्तर्वार्ताहरूका अनुसार, विस्तृत डिजाइन नतिजाहरू (निर्माण विधिहरू सहित) सम्बन्धी व्याख्याहरू परामर्शदाताद्वारा स्थानीय सरकारहरू र बासिन्दाहरूलाई प्रदान गरिएको थियो। व्याख्यात्मक बैठकहरूमा परियोजना सम्बन्धी सामान्य प्रश्नहरू उठाइएका थिए, र परियोजना कार्यान्वयन वा निर्माण विधिहरू सम्बन्धी कुनै विरोध बासिन्दाहरूले व्यक्त गरेका थिएनन्। थप रूपमा, सुरुङ्ग उत्खनन वास्तविक प्रारम्भ हुनुअघि, विस्फोटन कार्यहरू सुरु हुनु अघि नै सूचना जारी गरिएको थियो, र त्यतिबेला परियोजना कार्यालय वा अन्य सम्बन्धित पक्षहरूमा कुनै गुनासो प्राप्त भएको थिएन।

(ग) परामर्शदाता सहित सम्बन्धित पक्षहरूद्वारा गरिएको अनुसन्धानमा दिइएको व्याख्याको सारांश

- सुरुङ्ग उत्खननको लागि निर्माण विधिको रूपमा नयाँ अस्ट्रियन सुरुङ्गनिर्माण पद्धति (यसपछि “एनएटिएम” भनिने) अपनाइएको थियो। यस विधिभित्र, यान्त्रिक उत्खनन होइन, विस्फोटनलाई उत्खनन प्रविधिको रूपमा चयन गरिएको थियो। सञ्चालन विभागहरूले, कडाइका साथ भन्नुपर्दा, यो विस्फोटन र यान्त्रिक उत्खनन संयोजन थियो किनभने पोर्टल नजिकका केही सुरुङ्ग उत्खननका लागि हाइड्रोलिक ब्रेकरहरू प्रयोग गरिएका थिए। परामर्शदाताले हामीलाई विस्फोटन विधि प्रयोग गरी गरिने एनएटिएम खननमा प्वालहरू उत्खनन, तिनीहरूलाई विस्फोटक पदार्थले भरने, एक पटकमा एक मिटर विस्फोटन गर्ने, र शटक्रिटद्वारा भित्ताको सतह सुदृढ गर्दै तथा रक बोल्ट र रिब्स प्रयोग गरी स्थिरता सुनिश्चित गर्दै अगाडि बढ्ने कार्य समावेश हुन्छ भनी व्याख्या गरे।
- परामर्शदाताको व्याख्या अनुसार, विस्तृत डिजाइन चरणमा सञ्चालन गरिएका भूगर्भिक सर्वेक्षणहरूले कडा चट्टानको उपस्थिति देखाए। भूगर्भ, लागत, र स्थलमै सम्भव निर्माण विधिहरूको समग्र विचारपछि, विस्फोटन विधिमा परिवर्तन गर्ने निर्णय गरियो। यो विस्तृत डिजाइन सन् २०१८ अप्रिलमा सडक विभागद्वारा स्वीकृत गरिएको थियो। सञ्चालन विभागहरूले यातायात सुरक्षा सम्बन्धी चिन्ताहरू आदिलाई सम्बोधन गर्न विस्तृत डिजाइनमा सुरुङ्गमार्ग परिवर्तन गरिएको थियो भनी थप व्याख्या गरे। संशोधित मार्गले कडा जमिनको उपस्थिति पुष्टि गर्यो, जसका कारण विस्फोटन उत्खनन आवश्यक रहेको निष्कर्ष निकालियो। विस्तृत डिजाइनमा सुरुङ्गमार्ग परिवर्तन भएपछि, सन् २०२० को अघावधिक इआईए प्रतिवेदन परामर्शदाताद्वारा आन्तरिक सन्दर्भ कागजातका रूपमा तयार गरिएको थियो।
- सञ्चालन विभागहरू तथा सडक विभागबाट प्राप्त व्याख्याअनुसार, सामान्यतया जब जमिन आवरण (ground cover) सुरुङ्ग उत्खनन व्यासको करिब दुई गुणा वा सोभन्दा कम हुन्छ, विस्फोटनले

गर्दा ध्वनि र कम्पनको प्रभाव पर्न सक्छ (यो कुरा जापान सोसाइटी अफ सिविल इन्जिनियर को स्टानडर्स स्पेसीफिकसन फर टनेलिंग (Standard Specifications for Tunneling) मा पनि उल्लेख गरिएको छ)। अर्कोतर्फ, जब जमिनको आवरण सुरुङ्ग उत्खनन व्यासको दुई गुणाभन्दा बढी हुन्छ, त्यस्ता प्रभावहरू हुने सम्भावना कम मानिन्छ। त्यसैले, सुरुङ्ग व्यासको दुई गुणाभन्दा कम जमिनको आवरण भएका क्षेत्रहरूलाई जग्गा अधिग्रहणका लागि लक्षित गरिएको थियो।

- परामर्शदाता र सञ्चालन विभागहरूको अनुसार एनएटिएम विधिबाट पानीमा पर्ने प्रभाव यान्त्रिक उत्खनन वा विस्फोटन प्रयोग गरिए पनि अपरिवर्तित रहन्छ भनी व्याख्या गरे।
- अर्कोतर्फ, चन्द्रागिरि नगरपालिका, वडा नं. २ का प्रतिनिधिले कुनै स्थान पोर्टलबाट जति टाढा हुन्थ्यो, त्यति बढी कम्पन र आवाज अनुभव गरिएको थियो, विस्फोटन कार्यका क्रममा उनीहरूले एलाइन्मेन्ट भरि नै शोक तरङ्गहरू महसुस गरेका थिए, र विस्फोटन गरिएको स्थानहरूलाई सन्दर्भ मानेर हेर्दा, एलाइन्मेन्टसँगै रहेका घरहरूमा चिराहरू देखा पर्न जारी रहेको थियो भनी व्याख्या गरे।

(घ) तथ्य अन्वेषण अनुसन्धान मार्फत पुष्टि गरिएका तथ्यहरू

बिस्फोटन विधि थप गरिएको पृष्ठभूमि

- सन् २०१५ मार्चमा भएको अन्तिम तयारी सर्वेक्षण प्रतिवेदनले सुरुङ्ग उत्खननका लागि उत्खनन तथा विस्फोटन विधि र यान्त्रिक उत्खनन विधि दुवै विकल्प भए पनि, नरम भूगर्भिक तहहरूको कारण रोड-हेडर प्रयोग गरी यान्त्रिक उत्खनन अपनाइनु पर्ने हुन्छ भनी उल्लेख गरेको थियो।
- सन् २०१५ डिसेम्बरमा तयार भई विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय (हाल वन तथा वातावरण मन्त्रालय) बाट स्वीकृत सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ:

“विस्फोटनको सट्टा यान्त्रिक उत्खनन अपनाइएको थियो, ताकि वरपरका क्षेत्रहरूमा पर्ने आवाज र कम्पनका प्रभावहरू न्यून गरियोस्।” यद्यपि, परामर्शदाताले उल्लेख गरे अनुसार, सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले वातावरणीय कानुनहरूको व्याख्यामा निर्माण चरणमा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा विस्फोटक पदार्थ ऐनलाई (कानुनी प्रावधानको रूपमा) सूचीबद्ध गरेको भए पनि, माथि उल्लेख गरिएअनुसार, सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले स्पष्ट रूपमा यान्त्रिक उत्खनन अपनाइएको थियो भन्ने उल्लेख गर्दछ।

- त्यसपछि, सन् २०१७ मा सुरु गरिएको र सन् २०१८ अप्रिलमा स्वीकृत गरिएको विस्तृत डिजाइनका आधारमा, परामर्शदाताले सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनको अद्यावधिक प्रतिवेदन तयार गर्यो, जसलाई सडक विभागसँगका छलफलहरू र परियोजना कर्मचारीहरूबाट प्राप्त टिप्पणीहरू समावेश गरेपछि सन् २०२० जनवरीको अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनका रूपमा अन्तिम रूप दिइयो। सन् २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनअनुसार, विस्तृत डिजाइनका कारण डिजाइन परिमार्जनहरू गरिए, जसमा सुरुङ्गको एलाइन्मेन्टमा परिवर्तनहरू समावेश थिए (विशेषतः, मूल एलाइन्मेन्टमा दुई पटक कमजोर तहहरू पार गर्ने एस-आकारको मार्ग थियो; संशोधित एलाइन्मेन्टले सुरुङ्गमार्गलाई पहाडतर्फ साँदै कमजोर जमिनबाट पार हुने खण्डलाई घटाएको छ)। यी परिवर्तनहरूले ईआईए अद्यावधिकतर्फ डोऱ्याए। तथापि, प्रतिवेदनले विस्तृत डिजाइन परिमार्जनहरूमासुरुङ्ग उत्खनन विधिलाई सूचीबद्ध गरेको छैन।
- सन् २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनले माथि उल्लिखित डिजाइनका कारण सुरुङ्गको लम्बाइ बढे पनि निर्माण तालिका अपरिवर्तित रहनुको एक कारणको रूपमा विस्फोटन विधिको प्रयोगलाई उल्लेख गर्दछ। यसले विस्फोटन कार्यहरूबाट उत्पन्न आवाज प्रभाव, कम्प्रेसर जस्ता उपकरणहरूको २४-घण्टा सञ्चालन, र न्यूनीकरण उपायहरूको पनि वर्णन गर्दछ। तथापि, निर्माण विधिका रूपमा विस्फोटनको कुनै व्याख्या गरिएको छैन, न त सुरुङ्ग उत्खनन विधिलाई

यान्त्रिक ड्रिलिंगबाट विस्फोटनमा परिवर्तन गरिएको वा यस परिवर्तनका कारणहरूको कुनै विवरण नै प्रदान गरिएको छ।

- यसका साथै, जाइका नेपाल कार्यालयले सन् २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनको मस्यौदा संस्करण करिब सन् २०१८ तिर प्राप्त गरेको भए पनि, यो मस्यौदा जाइकाको कर्जा जोखिम विश्लेषण तथा वातावरणीय समीक्षा विभाग वा दक्षिण एशिया विभाग मध्ये कुनैसँग पनि साझा गरिएको देखिँदैन।
- सन् २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनमा, वातावरणीय प्रभाव पर्ने डिजाइनमा कुनै प्रमुख परिवर्तन नभएको र वन क्षेत्रसम्बन्धी आवश्यकतामा कमी आएकोले पूरक ईआईए आवश्यक पर्दैन, र इएमपि सहित ईआईएको अद्यावधिक मात्र भइरहेको छ भनी उल्लेख गरिएको छ। तथापि, सन् २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनले नेपालका वातावरण संरक्षण नियमहरूअन्तर्गत, सर्वसाधारणबाट राय लिनका लागि १५ दिनको सार्वजनिक सूचना अवधि आवश्यक पर्ने पूरक ईआईए केही अवस्थाहरूमा आवश्यक पर्ने उल्लेख गर्दछ, जस्तै भौतिक पूर्वाधार, डिजाइन, स्थलको स्थान वा पूर्वाधारमा आंशिक परिवर्तन हुँदा; तथापि, परियोजनाले विस्तृत डिजाइन चरणमा (अ) एलाइन्मेन्टलाई ४०० मिटर उत्तरतर्फ सारेको, (आ) पश्चिमी पोर्टललाई १५० मिटर उत्तरतर्फ र पूर्वी पोर्टललाई ३० मिटर पूर्वतर्फ सारेको, (इ) सुरुङ्गको लम्बाइ २,४५० मिटरबाट २,६८८ मिटरमा बढाएको, (ई) सुरुङ्गको ढलान ३.२२% बाट ३.५% मा परिवर्तन गरेको, र (उ) आपतकालीन सवारी साधनका लागि आपतकालीन निकास सुरुङ्ग स्थापना गरेको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा, सन् २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनमा गरिएका दाबीहरू विरोधाभासपूर्ण देखिन्छन्।

बासिन्दाहरूलाई व्याख्या तथा परामर्श

- सन् २०१९ नोभेम्बर १४ मा मुख्य निर्माण कार्य सुरु भएपछि, परियोजना सम्बन्धी स्थानीय बासिन्दाहरूका लागि एक व्याख्यात्मक बैठक सन् २०१९ डिसेम्बर २३ मा आयोजना गरिएको थियो। सडक विभागले उक्त व्याख्यात्मक बैठकका क्रममा खिचिएका केही फोटोहरू र प्रस्तुति सामग्रीहरू उपलब्ध गरायो, तर सहभागीहरूको सूची वा बैठकका कार्यवृत्तहरू सुरक्षित गरिएको थिएन। प्रस्तुति सामग्रीहरूमा, (अ) विस्फोटन कार्यका कारण क्षतिको जोखिममा रहेका घरहरूमा प्रारम्भिक अनुसन्धान सञ्चालन गरिनेछ, (आ) दिन-रात सञ्चालन हुने विस्फोटन कार्यबाट उत्पन्न आवाज नियन्त्रण गर्न ध्वनिरुद्ध ढोकाहरू जडान गरिनेछन्, र (इ) विस्फोटन कार्य सुरु हुनु अघि तुरुन्तै चेतावनी सायरन बजाइनेछ भनी उल्लेख गरिएको थियो। स्थानीय बासिन्दाहरूलाई विस्फोटन उत्खनन विधिसम्बन्धी पूर्व प्रत्यक्ष व्याख्या वा परामर्श प्रदान गरिएको थियो भन्ने देखाउने कुनै अभिलेख भेटिएन। माथि उल्लिखित फोटोका आधारमा, करिब ५० जना उक्त व्याख्यात्मक बैठकमा सहभागी भएका थिए भन्ने अनुमान गरिएको छ; तथापि, सहभागीहरूको यथार्थ संख्या र तिनको विवरण (अर्थात् परियोजनाबाट सम्भावित रूपमा प्रभावित क्षेत्रका बासिन्दाहरूको संख्या) अज्ञात छ। थप रूपमा, माथि उल्लेख गरिएको प्रारम्भिक अनुसन्धान वास्तवमै सञ्चालन गरिएको थियो वा त्यसका नतिजाहरू के थिए भन्ने पनि पुष्टि गर्न सकिएन।
- यद्यपि यो सत्र प्रत्यक्ष रूपमा बासिन्दाहरूका लागि आयोजना गरिएको थिएन, परियोजनाको सुरुङ्ग डिजाइन सम्बन्धी एक सेमिनार सन् १७ अप्रिल २०१८मा सञ्चालन गरिएको थियो। सहभागीहरूमा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सडक विभाग, अर्थ मन्त्रालय, सडक बोर्ड नेपाल चन्द्रागिरि नगरपालिकाका तीन अधिकारीहरू (मेयर सहित), धुनीबेसी नगरपालिकाका दुई अधिकारीहरू (मेयर सहित), जाइका, र परामर्शदाता समावेश थिए। उक्त सेमिनारमा, परामर्शदाताले प्राविधिक विषयहरू सहित अन्तिम सुरुङ्ग डिजाइनको विस्तृत व्याख्या प्रस्तुत

गरे। सेमिनार सामग्रीको एक स्लाइडमा उल्लेख गरिएको थियो: “विस्फोटन पद्धतिबाट उत्खनन” र “भू-वर्गीकरण अनुसार उत्खनन पद्धति परिवर्तन गरिन्छ।” यसलाई ईआईए चरणमा मानिएको यान्त्रिक उत्खनन विधिबाट विस्फोटन विधिमा उत्खनन विधि परिवर्तन गरिएको भन्ने व्याख्याका रूपमा बुझ्न सकिन्छ। साथै, सञ्चालन विभागहरूले हामीलाई माथि उल्लिखित व्याख्यात्मक बैठकपछि सुरुङ्ग उत्खनन विधि सहित परियोजनाका विवरणहरू दुवै मेयरहरूको क्षेत्रका बासिन्दाहरूसँग साझा गर्न थप व्याख्यात्मक बैठकहरू वा छलफलहरू आयोजना गरिएको थियो वा थिएन भन्ने पुष्टि गर्न सकिएन भनी व्याख्या गरे।

- सन् २०२० फेब्रुअरी १२ मा “चन्द्रागिरि नगरपालिका, वडा नं. २ का स्थानीयहरूसँग प्राविधिक समीक्षा बैठकको कार्यवृत्त” शीर्षकको बैठक “पानी आपूर्ति प्रणाली सम्बन्धी संक्षिप्त जानकारीको कार्यक्रम तालिका” शीर्षक अन्तर्गत आयोजना गरिएको थियो। बैठकका कार्यवृत्त अनुसार, एक बासिन्दाले “सुरुङ्ग विस्फोटनका क्रममा भएको क्षतिको क्षतिपूर्तिको दर के हो?” भनी प्रश्न गरेका थिए; तथापि, यो बैठक मुख्य रूपमा चन्द्रागिरि नगरपालिका, वडा नं. २ मा प्रदान गरिने पानी आपूर्ति प्रणालीबारे व्याख्या गर्न आयोजना गरिएको हुँदा, परामर्शदाताद्वारा प्रस्तुत सामग्रीमा परियोजनाको रूपरेखा तथा पानी आपूर्ति सम्बन्धी न्यूनीकरण उपायहरू समावेश भए पनि, सुरुङ्ग उत्खनन विधि वा त्यसका प्रभावहरू सम्बन्धी व्याख्या समावेश गरिएको थिएन। बैठकका कार्यवृत्तअनुसार, सहभागीहरूमा चन्द्रागिरि नगरपालिकाका मेयर र वडा नं. २ का प्रतिनिधि समावेश थिए। हामीले बैठकका कार्यवृत्तमा ३८ सहभागीहरू सूचीकृत छन्, तर सहभागीहरूको संरचना (अर्थात् परियोजनाबाट सम्भावित रूपमा प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय बासिन्दाहरूको संख्या) पुष्टि गर्न सकिएन भनी उल्लेख गर्यौं।

हामीले बैठकको कार्यविवरणमा ३८ सहभागीहरू उल्लेख भएको पुष्टि गर्यौं तर हामीले सहभागीहरूको संरचना (परियोजनाबाट प्रभावित हुन सक्ने सम्भावना रहेका स्थानीय क्षेत्रका बासिन्दाहरूको सङ्ख्या) पुष्टि गर्न सकेनौं।

- अभिलेखहरूले विस्फोट कार्य प्रारम्भ सम्बन्धी दुईवटा पूर्व-सूचनाहरू जारी गरिएको पुष्टि गर्दछ। मिति जनवरी ८, २०२१ को पहिलो सूचनाले चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ का प्रतिनिधि र नगरपालिकाका प्रमुखलाई मिति जनवरी ११, २०२१ देखि विस्फोट कार्य प्रारम्भ हुने जानकारी गरेको थियो। मिति फेब्रुअरी ५, २०२१ को दोस्रो सूचनाले चन्द्रागिरि नगरपालिकाका प्रमुख, वडा नं. १ र वडा नं. २ चन्द्रागिरि नगरपालिकाका प्रतिनिधिहरू र चन्द्रागिरि नगरपालिका का लागि सम्बन्धित वडा समितिलाई मिति फेब्रुअरी १५, २०२१ देखि विस्फोट कार्य सुरु हुने भनि उल्लेख गर्दै जानकारी दिइएको थियो।
- सडक विभागका अनुसार, पानी आपूर्ति वा घर क्षतिपूर्ति सम्बन्धी बासिन्दाहरूसँगको परामर्श बैठकहरूमा निर्माण विधिको सूचना नदिइएको भनी कुनै पनि पुर्व गुनासो नपरेको सञ्चालन विभागले उल्लेख गर्नुभयो।
- अर्कोतर्फ, बासिन्दाहरू विस्फोट विधि अवलम्बबारे अवगत नरहेको र बासिन्दाहरूलाई थप स्पष्टीकरण सीमित रहेको चन्द्रागिरि नगरपालिकाका प्रमुख र चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ का प्रतिनिधिले उल्लेख गर्नु भयो।

विस्फोट विधिको प्रभाव

- ठेकेदारले विस्फोट अघि र पछि सर्वेक्षण सञ्चालन गरेका थिए। पूर्वी भागका घरहरूमा भएको क्षतिको कारण सम्बन्धी प्रतिवेदनको निष्कर्ष अनुसार उक्त क्षति परियोजनाको कारणले भएको भएता पनि, सो क्षति विस्फोटको कम्पनले नभई भूमिगत जलस्तर घटेर भूमि धसिँदाको कारणले भएको हुनसक्छ

भन्ने हामीले पुष्टि गर्यौं। फेब्रुअरी देखि जुलाई २०२४ सम्म एक स्वतन्त्र परामर्शदाताद्वारा सञ्चालित भूभाग तथा भूगर्भिय सर्वेक्षण र प्रभाव मूल्याङ्कनले विस्फोट विधिमा विशेष ध्यान केन्द्रित नगरे तापनि, भूमिगत पानिको स्तरमा गिरावटले भूमि धसिँदाको कारण प्रभाव परेको सम्भावना हामीले पुष्टि गर्यौं। यसबाहेक, निवेदकहरूले दाबी गरेको क्षतिको कारण विस्फोट कार्य थियो कि थिएन भन्ने सम्बन्धमा अन्य कुनै वस्तुनिष्ठ तथ्य वा सामग्री प्रमाणित गर्न सकिएन ।

जाइकाको प्रतिक्रिया

- सडक विभागले विशेषगरी सुरुङ्ग उत्खनन विधि सम्बन्धमा जाइकासँग परामर्श गरेको कुनै अभिलेखहरू नरहे तापनि जाइका नेपाल कार्यालयले सडक विभागबाट विस्तृत डिजाइन प्रतिवेदन प्राप्त गरी डिजाइन परिवर्तनहरूको पुनरावलोकन गरेको र त्यसमा सहमति जनाएको सञ्चालन विभागहरूले उल्लेख गरेको छ।
- यो परियोजना जनवरी २०१४ मा 'श्रेणी ख' (Category B) मा वर्गीकृत गरिएको थियो र त्यसपश्चात् वर्गीकरणमा कुनै परिवर्तन गरिएको छैन। विस्तृत डिजाइन चरणमा भएका परिवर्तनका सम्बन्धमा, जाइकाको दक्षिण एसिया विभाग र जाइकाको ऋण जोखिम विश्लेषण तथा वातावरणीय पुनरावलोकन विभागले विस्फोट विधि अवलम्बन वा यसको प्रभाव सम्बन्धमा जाइका नेपाल कार्यालयले परामर्श गरेको कुनै अभिलेख नरहेको व्यक्त गरेका छन्। यस रूपमा, जाइका नेपाल कार्यालयले श्रेणी वर्गीकरण परिवर्तन सम्बन्धी कुनै कागजात उपलब्ध नरहेको र विस्फोट विधि अवलम्बनले ईआईए परिणामहरूमा उल्लेखनीय परिवर्तन नगरेको बुझाइरहेको व्यक्त गरे।
- सञ्चालन विभागहरूले सडक विभागसँग विस्तृत डिजाइनको चरणपश्चात् परियोजना रूपरेखा (कार्यान्वयनका विवरणहरू, जस्तै विस्फोट विधिद्वारा उत्खनन सहित) सम्बन्धी व्याख्यात्मक बैठक

आयोजना गरी पुष्टि गर्यो । तथापि, सो समयमा जाइकाले बासिन्दाहरूलाई प्रदान गरिएको स्पष्टीकरणको अवस्था पुष्टि गरेको कुनै अभिलेख फेला परेन ।

(उ) ईआईएको सार्वजनिकीकरण

(क) निवेदकहरूको आरोपको सारांश

परियोजनाको लागि ईआईए सम्बन्धी सार्वजनिक सुनुवाई बैठक आयोजना भए तापनि, परियोजनाको लागि ईआईए प्रतिवेदन उपलब्ध गराइएको छैन ।

(ख) सञ्चालन विभागहरूको स्पष्टीकरणको सारांश

- २०१५ को ईआईए प्रतिवेदन अनुसार, परियोजनाको प्रगति र मस्यौदा ईआईए प्रतिवेदनका विषयवस्तुहरू साझा गर्न मिति जनवरी २, २०१५ मा परामर्श बैठक आयोजना गरिएको थियो । सो बैठकको अवधिमा मस्यौदा ईआईए प्रतिवेदन प्रस्तुत गरी वातावरणीय प्रभावहरूको संक्षिप्त व्याख्या , न्यूनीकरण उपायहरू, तिनको अनुगमन र सम्बन्धित लागतहरू पनि स्पष्ट पारिएका थिए ।
- परियोजनाका लागि ईआईए प्रतिवेदनहरू नागरिकहरूले निवेदन गरेमा कानून बमोजिम सार्वजनिक गरिने छ ।

(ग) तथ्य-अनुसन्धान जाँचबुझद्वारा पुष्टि भएका तथ्यहरू

- परियोजनाको लागि जाइका को परियोजना मुल्याङ्कनको क्रममा, नेपालको ईआईए तर्जुमा प्रक्रिया बारे (परामर्श बैठकहरू र ईआईए स्वीकृति अघि ३० दिनको टिप्पणी अवधि सहित) सडक विभागसँग छलफल र सम्झौताहरू भएको सञ्चालन विभागले व्याख्या गरे ।

- मिति २ जनवरी २०१५ मा आयोजित सार्वजनिक सुनुवाई बैठकमा मस्यौदा ईआईए प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको थियो र वातावरणीय प्रभाव, न्यूनीकरण उपायहरू र अनुगमन सम्बन्धी संक्षिप्त व्याख्या दिइएको थियो ।
- सञ्चालन विभागहरूले सडक विभागसँग ईआईए प्रतिवेदनको अन्तिम मस्यौदामा नागरिकहरूको टिप्पणी स्वीकार सम्बन्धी सूचना मिति १४ जुलाई २०१५ मा स्थानीय पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गरिएको थियो भन्ने पुष्टि गरे ।
- सडक विभागले २०१५ को ईआईए प्रतिवेदन पुस्तकालयहरूमा सार्वजनिक रूपमा त्यहाँका बासिन्दाहरूलाई उपलब्ध थियो र निश्चित शुल्कमा प्रतिलिपि प्राप्त गर्न सकिन्थ्यो भन्ने उल्लेख गर्यो । सञ्चालन विभागहरूले सो प्रतिवेदन २०१५ मा स्वीकृत भएपछि सेप्टेम्बर २०२५ सम्म पुस्तकालयहरूमा सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध रहेको पुष्टि गरे, जब नेपाल सरकारविरुद्धको विरोध प्रदर्शनका क्रममा सडक विभागको एक कार्यालय जलाइएको थियो ।
- २०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनका सम्बन्धमा, नेपाली कानून बमोजिम प्रभावमा उल्लेखनीय परिवर्तन भएमा सर्वसाधारणबाट राय सुझाव संकलन गर्नका लागि सार्वजनिक सूचना जारी गर्ने कार्य सहित पुरक ईआईए लागु गर्न आवश्यक पर्दछ, तथापि यस प्रकरणमा त्यस्तो परिस्थिति लागु नभएकोले सो आन्तरिक सन्दर्भ कागजातको रूपमा तयार गरिएको थियो (सञ्चालन विभागहरूले २०१८ मा तयार गरिएको मस्यौदा प्रतिवेदन प्राप्त गरेका थिए) भन्ने सञ्चालन विभागहरूले स्पष्ट पारे । अप्रिल २०१८ देखि बासिन्दाहरूसँगका व्याख्यात्मक बैठकहरूमा विस्तृत डिजाइन (२०२० को अद्यावधिक ईआईए प्रतिवेदनमा उल्लेख परिवर्तनहरू सहित) मा आधारित स्पष्टीकरणहरू समावेश गरिएको विभागले जानकारी दिएको छ ।

(ऊ) गुनासो समाधान संयन्त्र

(क) निवेदकहरूको आरोपको सारांश

- समस्याहरू उत्पन्न भएपश्चात् सम्बन्धित गुनासोहरूको प्रभावकारी सम्बोधन गर्न कुनै अर्थपूर्ण परामर्श आयोजना गरिएको थिएन ।
- कार्यान्वयन निकाय र अन्य सम्बन्धित अधिकारीहरूसँग बारम्बार गुनासो दर्ता गरि तापनि, कुनै स्पष्ट र सुलभ गुनासो समाधान संयन्त्र उपलब्ध गराइएको थिएन ।
- निवेदकहरूका चिन्ताहरू समाधान गर्न जाइकाले प्रभावित बासिन्दाहरूसँग प्रत्यक्ष संलग्न भएन ।

(ख) सञ्चालन विभागहरूको स्पष्टीकरणको सारांश

- नेपालमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ (१९९७) ले जग्गा प्राप्ति र पुनर्स्थापना, क्षतिपूर्ति वा अधिकारहरूका लागि गुनासो समाधान संयन्त्र तोकेको छ । परियोजनाको कार्यान्वयन निकायसँग सहमति नभएमा क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिमा पुनरावेदन दिन सकिन्छ । समाधान नपाइएमा, उक्त विषय अदालत समक्ष पेश गर्न सकिनेछ । विशेष कार्यविधि हरू वेबसाइटमा प्रकाशित गरिएको छ ।

(ग) तथ्य-अन्वेषण अनुसन्धानबाट पुष्टि भएका तथ्यहरू

गुनासो समाधान प्रणालीको प्रतिक्रिया प्रवाह

- सडक विभागले अनुसार गुनासो समाधान प्रणालीको प्रतिक्रिया प्रवाह निम्नानुसार व्याख्या गरेको छ:
(अ) बासिन्दाहरूसँग परियोजना सम्बन्धी कुनै पनि गुनासो रहेमा उनिहरूले उक्त गुनासोहरू सडक विभागको केन्द्रीय कार्यालय, स्थल नजिकको सडक विभागको कार्यालय वा परामर्शदाताको कार्यालय वा ठेकेदारको कार्यालयमा दर्ता गर्न सक्दछन् (बासिन्दाहरूले सडक विभागका

महानिर्देशकसमक्ष प्रत्यक्ष गुनासो दर्ता गर्नसक्नेछन् वा राजनितिग्यहरु मार्फत मुद्दा उठाउन सक्छन्); (आ) दर्ता भएका गुनासोहरु सडक विभागको गुनासो व्यवस्थापन अधिकारीबाट समीक्षा गरीन्छ जसले सडक विभागको जिम्मेवार विभागलाई वा उपयुक्त प्रतिक्रियाका लागि परियोजना कार्यालयलाई निवेदन गर्दछ; (इ) सडक विभाग र परियोजना कर्मचारीहरुबाट सम्बोधन गर्नु पर्ने गुनासोहरुको हकमा जिम्मेवार सडक विभागको जिम्मेवार विभागले वा परियोजना कर्मचारीले प्रतिक्रिया विचार गर्छन र बासिन्दाहरुलाई जवाफ दिन्छन्; सडक विभाग र परियोजना कर्मचारीहरुको अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिरका गुनासोहरुको हकमा सडक विभागले क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति, खानेपानी मन्त्रालय वा स्थानीय सरकार जस्ता सम्बन्धित निकायहरुलाई विषय विचार गर्न निवेदन गरी बासिन्दाहरुलाई परिणामको जानकारी दिनेछन्; (ई) बासिन्दाहरु सडक विभाग वा अन्य निकायहरुको प्रतिक्रियाबाट असन्तुष्ट भएमा परामर्श जारी रहनेछ र सहमतिमा नपुगिए बासिन्दाहरुलाई अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने विकल्प उपलब्ध हुनेछ ।

- अर्कोतर्फ, निवेदकहरु लगायत बासिन्दाहरुले छलफलहरु ढिलो प्रगति हुने, लामो समय लाग्ने वा परिणामविहीन रूपमा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ पठाइने गरेको उल्लेखगरेका छन् ।

विषयवस्तु सम्बन्धमा बासिन्दाहरूसँगको परामर्श बैठक

- सञ्चालन विभागहरुले जाइकाले पानीको नोक्सानी र घरलाई क्षति र बासिन्दाहरूसँगको परामर्शको इतिहासलाई जाइकाले बासिन्दाहरुबाट विरोध गतिविधिहरुको रूपमा पहिचान गरेको उल्लेख गरेको छन् । खानेपानी परियोजनाका प्रतिक्रिया नीतिका सम्बन्धमा, मार्च २०१८ मा जलस्रोत मानचित्रण सर्वेक्षणपश्चात् बासिन्दाहरूसँग बारम्बार परामर्श बैठकहरु आयोजना हुँदै आएको छ भन्ने पनि उहाँहरुले उल्लेख गर्नुभयो ।

मार्च २०, २०२२	खानेपानी परियोजनाको समीक्षा सम्बन्धी परामर्श बैठक । कार्यान्वयन निकायले थप इनार उत्खनन जस्ता विषयहरू व्याख्या गरे । थप रूपमा ,बासिन्दाहरूको निवेदनको जवाफ सम्बन्धी आवश्यक क्षमताका ट्याङ्कीहरू प्रयोग गरी पानी आपूर्ति प्रणाली स्थापना गर्ने सहमतिमा पुगियो ।
अप्रिल ११, २०२२	बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधिहरू (परामर्शदाताको कार्यालयमा ढुङ्गा हानेको); निर्माण कार्य स्थगन ।
अप्रिल १७, २०२२	सडक विभाग, चन्द्रागिरि नगरपालिका र बासिन्दाहरूबीच परामर्श बैठक । पानी ट्याङ्की जडान र थप इनार उत्खनन पुनः पुष्टि भएको थयो ।
जुन २६, २०२३	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्री, बासिन्दाहरू र परियोजना कर्मचारीहरूबीच घर क्षति सम्बन्धी चिन्ताहरूमा परामर्श बैठक ।
डिसेम्बर १९, २०२३	खानेपानी सम्बन्धी बासिन्दाहरूसँग परामर्श बैठक । बासिन्दाहरूले दोस्रो इनारबाट अपर्याप्त पानी आपूर्तिको विषय उठाउँदै थप इनारको आवश्यकता औंल्याए ।
फेब्रुअरी १८, २०२४	बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधि; निर्माण कार्य स्थगन ।

मार्च २०२४	१८ ,	सडक विभाग, चन्द्रागिरि नगरपालिका र बासिन्दाहरूबीच परामर्श बैठक ।
जुन ७ ,	२०२४	जग्गा र भवन क्षतिपूर्ति सम्बन्धी थप सर्वेक्षण परिणामहरू सम्बन्धि बासिन्दाहरूसँग परामर्श बैठक ।
सेप्टेम्बर २०२४	१	बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधि; निर्माण कार्य स्थगन ।
सेप्टेम्बर २०२४	५ ,	सडक विभाग र बासिन्दाहरूबीच परामर्श बैठक ।
नोभेम्बर २०२४	२४ ,	बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधि; निर्माण कार्य स्थगन ।
डिसेम्बर २०२४	४ ,	सडक विभाग र परामर्श बैठक ।
मार्च २०२५	११ ,	बासिन्दाहरूबाट प्राप्त पत्रले खानेपानी परियोजनाको निरन्तरता र परियोजना सम्पन्न पश्चात् निःशुल्क पानी आपूर्तिको निवेदन गर्यो । सो निवेदनको जवाफमा परियोजना कर्मचारीहरूले खानेपानी परियोजनाको बजेट निवेदन खानेपानी मन्त्रालयमा पेश गर्न सडक विभागलाई निवेदन गरिसकेको बासिन्दाहरूलाई अवगत गराए । परियोजना सम्पन्न पश्चात् सुविधाहरू चन्द्रागिरि नगरपालिकामा

		हस्तान्तरण हुने हुँदा निःशुल्क पानी आपूर्ति जारी राख्न कठिनाइ हुने पनि उल्लेख गरे । उनीहरूले आवश्यकतानुसार संवाद जारी राख्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरे ।
मार्च २०२५	१६ ,	बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधि; निर्माण कार्य स्थगन ।
अप्रिल २०२५	१९,	बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधि (रात्रिकालीन; मशालसहित ठेकेदारको आवास अगाडि) ।
अप्रिल २०२५	२४ ,	चन्द्रागिरि नगरपालिकाका मेयर र बासिन्दाहरूबीच परामर्श बैठक ।

- चन्द्रागिरि नगरपालिकाका मेयरले सबै प्रभावित बासिन्दाहरू परामर्श बैठकहरूमा सहभागी हुन वा विस्तृत जानकारी प्राप्त गर्न सक्षम नभएको व्याख्या गरे ।
- परियोजना निर्देशकको प्रतिवेदन अनुसार, घरमा चर्का परेको सम्बन्धीविरोध गतिविधिहरू र बासिन्दाहरूको गुनासो प्रतिको प्रतिक्रियामा परियोजनामा लिइएको कदमहरू निम्न रहेका छन् । बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधिका कारण २०२३ मा निर्माण कार्य तीन पटक स्थगित भएको पनि उल्लेखित छ ।

२०२०/२०२१	“चन्द्रागिरि नगरपालिकाको वडा नं. १, २ र ३ अन्तर्गत टोती टोल लगायत क्षेत्रका घरहरूमा चर्का परेको दाबी । ”
	“दाबीका आधारमा ठेकेदारलाई तत्काल मर्मत तथा अन्य क्षतिपूर्ति कार्यहरू सम्पन्न गर्न निर्देशन दिइयो र लगभग २० घरहरूमा मर्मत/क्षतिपूर्ति कार्यहरू सम्पन्न गरियो । ”
जनवरी ५ , २०२३	“धेरै स्थानीय बासिन्दाहरू सम्पन्न मर्मत तथा सुधारात्मक कार्यहरूप्रति असन्तुष्ट भएकाले परियोजना अन्तर्गत घरहरूमा देखिएका चर्काहरूको अनुसन्धान गर्न जनवरी ५, २०२३ को पत्रद्वारा शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागमा निवेदन गरिएको थियो । ”
मे १५ , २०२३	“मिति अप्रिल २१, २०२३ मा तयार अनुसन्धान प्रतिवेदन मिति मे १५ , २०२३ को आधिकारिक पत्र अन्तर्गत प्राप्त भयो । ”
	“घरहरूमा भएको क्षतिको बारेमा अनुसन्धान नगरेको आधारमा यसैबिच स्थानीय बासिन्दाहरूले सुरुङ्गको पूर्वी प्रवेशद्वार तर्फका सबै निर्माण कार्यहरू लगभग दुई दिनका लागि स्थगित गराएका थिए । ”

	<p>“मिति मे १५ ,२०२३ मा स्थानीय बासिन्दाहरूसँग परामर्श गरी घर क्षति सम्बन्धी अनुसन्धान प्रतिवेदन तीन दिनभित्र समुदायलाई उपलब्ध गराउने र प्रतिवेदनको सामग्री सन्तोषजनक नभएमा सबै घरहरूको पूर्ण निरीक्षण गर्न १५ दिनभित्र आवश्यक कार्यविधि अपनाउने सहमतिमा पुगियो; त्यसपश्चात् निर्माण कार्य पुनः सुरु भयो । ”</p>
जुन १४ ,२०२३	<p>“आवासीय सर्वेक्षण र क्षतिपूर्ति प्रदान नभएकाले पूर्वी प्रवेशद्वार नजिकका सबै निर्माण कार्यहरू स्थगित गरिएको थियो । ”</p>
जुन १५ ,२०२३	<p>“परियोजनाको परामर्शदातासँग घर निरीक्षण सम्पन्न गरी लगभग २० देखि २५ दिनभित्र प्रतिवेदन प्रदान गर्ने विषयमा सहमति र समझदारी भयो; निर्माण कार्य पुनः सुरु भयो । ”</p>
अगष्ट १५ , २०२३	<p>स्थानीय बासिन्दाहरूले घर क्षतिपूर्ति, “एक घर, एक खानेपानी आपूर्ति” व्यवस्था”, स्थानीय सडक निर्माण, ध्वनि प्रदूषण न्यूनीकरण, पिउने पानी समस्या समाधान र स्थानीय बासिन्दाहरूका लागि रोजगारीको अवसर सम्बन्धी निवेदनहरू पेश गरे ।</p>
	<p>स्थानीय बासिन्दाहरूसँग परामर्श गरी ४५ दिनभित्र भवन सर्वेक्षण सम्पन्न गर्ने, ध्वनि न्यूनीकरण उपायहरू लागू गर्ने र सुरुङ्ग निर्माण सम्बन्धी निवेदनहरू पूरा गर्ने सहमति भयो; निर्माण कार्य पुनः सुरु भयो ।</p>

जाइकाको प्रतिक्रिया

- परियोजनाको समीक्षा गर्ने प्रक्रियामा जाइकाले सडक विभागसँग सडक विभाग, परामर्शदाता र ठेकेदारले परियोजनाप्रति बासिन्दाहरूको विरोध न्यूनीकरण गर्न निरन्तर छलफलमा रोक लगाउने सहमति गर्यो ।
- बासिन्दाहरूसँग उत्पन्न भएको समस्याहरू बारे सचेत भएपछि, सञ्चालन विभागहरूले नियमित परियोजना अनुगमनमार्फत सडक विभाग र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयबाट जानकारी सङ्कलन गर्ने प्रयास गर्दै आएका छन् र बासिन्दाहरूसँग उपयुक्त संवाद जारी राख्न र तत्काल प्रतिक्रिया दिन निवेदन गरेका छन् ।
- परामर्शदाता र ठेकेदारले बासिन्दाहरूले गर्ने प्रदर्शन जस्ता समस्याहरूको बारेमा नियमित रूपमा जाइका नेपाल कार्यालयसँग रिपोर्ट गर्ने वा परामर्श गर्ने गरेको बताए । अभिलेखहरू पुष्टि हुन नसके तापनि सडक विभागले परियोजनाको प्रगति र बासिन्दाहरूसँगका समस्याहरूको बारेमा रिपोर्ट गर्न महिनामा लगभग १ पटक जाइकासँग बैठक गर्ने र प्रदर्शन हुदाँ समाधानको बारेमा जाइकानेपाल कार्यालयसँग नजिकको सम्पर्क कायम राख्ने कुरा पनि व्याख्या गर्यो ।
- सञ्चालन विभागका अनुसार जाइकाका मुख्य निवेदनहरूको निम्न प्रकार थिए ।

अप्रिल ,२०२२	मिति अप्रिल ११, २०२२ मा खानेपानी आपूर्ति प्रतिक्रियाप्रति असन्तुष्ट बासिन्दाहरूले परियोजनाको एक कार्यालयमा ढुङ्गा हानेर विरोध प्रदर्शन गरे । फलस्वरूप, जाइका नेपाल कार्यालयले सडक विभागसँग बारम्बार अवस्था पुष्टि गर्दै घटनाप्रति चिन्ता व्यक्त गरी परियोजना कर्मचारीहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न निवेदन गर्यो । त्यसपश्चात् जाइकाले परामर्श बैठकहरूको अवस्था र पानी
--------------	--

	<p>ट्याङ्करद्वारा पानी आपूर्ति कार्यान्वयनको निगरानी गर्दै उपयुक्त संवाद र शीघ्र समाधानका लागि आग्रह गरि रह्यो ।</p> <p>थप रूपमा, सोहि महिनाको १७ तारिकमा बासिन्दाहरू, सडक विभाग र चन्द्रागिरि नगरपालिका बिच परामर्श बैठक भएपश्चात् जाइकाले बैठकको परिणाम सम्बन्धी अन्तर्वार्ता सञ्चालन गर्यो ।</p>
जुन ७, २०२२	<p>जाइका नेपाल कार्यालयका वरिष्ठ प्रतिनिधिले सडक विभागका कार्यवाहक महानिर्देशकलाई बासिन्दाहरूका माग सम्बोधन, परियोजना कर्मचारीहरूको सुरक्षा सुनिश्चित र परियोजना सुचारु कार्यान्वयनको निवेदन गरे । यस्तै समान निवेदन मिति १६ अगष्ट २०२२ र २१ जुलाई २०२३ मा पनि गरिएको थियो ।</p>
मार्च ७, २०२४	<p>दक्षिण एसियाका मामिला हेर्ने जाइकाका वरिष्ठ उपाध्यक्ष र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका उपमन्त्रीबीच बैठक भयो । दक्षिण एसियाका मामिला हेर्ने जाइकाका वरिष्ठ उपाध्यक्ष १८ फेब्रुअरी २०२४ , देखि सुरु भएका विरोध गतिविधिसँग सम्बन्धित बासिन्दाहरूसँगको परामर्श र प्रतिक्रियाको जानकारी प्राप्त गर्नुभयो र निर्माण पुनः सुरु गर्न उपायहरू अपनाउन निवेदन गरे । यस समयमा, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका सचिवले बासिन्दाहरूसँग शीघ्र समाधानको लागि संवाद जारी रहेको, घर क्षतिसँग सम्बन्धित भूगर्भशास्त्रीय सर्वेक्षण बासिन्दाहरूको निवेदनमा सुरु भएको र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रीले अवस्था शीघ्र सम्बोधन गर्न निर्देशन दिएको उल्लेख गर्नुभयो ।</p>

<p>अप्रिल २०२४</p> <p>१०,</p>	<p>बासिन्दाहरूको निरन्तर विरोध गतिविधिको प्रक्रिया सन्दर्भमा, जाइका नेपाल कार्यालयका प्रमुख प्रतिनिधिले सडक विभागका महानिर्देशकसँग भेट गरे। उक्त भेटमा प्रतिक्रिया अवस्था सुन्दै शीघ्र समाधानका लागि निवेदन गरे। सडक विभागले १८ मार्च २०२४ मा बासिन्दाहरूसँग परामर्श बैठक भएको, घर क्षति सर्वेक्षण लगभग ५०% सम्पन्न भएको र सर्वेक्षण परिणामका आधारमा बासिन्दाहरूलाई थप क्षतिपूर्ति विचार गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको उल्लेख गरियो। निःशुल्क पानी आपूर्ति जारी राख्ने निवेदनका सम्बन्धमा खानेपानी मन्त्रालय र स्थानीय सरकारसँग परामर्श गरी प्रतिक्रिया र विचार आवश्यक भएको स्पष्ट पारियो।</p>
<p>जुलाई २०२४</p>	<p>जाइकाको दक्षिण एसिया विभागका, दक्षिण एसिया II डिभिजन का निर्देशकले सडक विभागसँगको छलफलमा बासिन्दाहरूसँग उपयुक्त संवाद र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न निवेदन पुनःदोहोर्याए।</p>
<p>नोभेम्बर २०२४</p> <p>२४,</p>	<p>नोभेम्बर २४ को बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधिपश्चात्, जाइका नेपाल कार्यालयले क्षतिग्रस्त घरहरूको क्षतिपूर्ति भुक्तानी शीघ्र सम्पन्न गर्न सडक विभागलाई निवेदन गर्यो।</p>
<p>डिसेम्बर २०२४</p> <p>६,</p>	<p>जाइकाको दक्षिण एसिया विभागका महानिर्देशकले भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका सचिवसमक्ष परियोजना प्रगतिमा बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधिको प्रभावप्रति चिन्ता व्यक्त गरेर बासिन्दाहरूलाई स्पष्टीकरण र समन्वय प्रदान गर्न निवेदन गरे।</p>

अप्रिल २०२५	२३,	अप्रिल १९ को बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधिपश्चात्, दक्षिण एसियाका मामिला हेर्ने जाइकाका वरिष्ठ उपाध्यक्षले नेपालका मुख्य सचिव, अर्थ मन्त्रालयका सचिव र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रीलाई बासिन्दाहरूसँग संवाद जारी राख्न र निर्माण कर्मचारीहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न निवेदन गरे।
जुलाई २०२५	१,	जाइका नेपाल कार्यालयले बासिन्दाहरूका प्रतिनिधिहरूबाट पत्र प्राप्त गर्यो (निवेदकहरूले प्रत्यक्ष रूपमा जाइकासँग प्रतिक्रिया माग गरेको यो पहिलो पटक थियो)। सोही दिन जाइका नेपाल कार्यालयले सडक विभागसँग बैठक गर्यो।
जुलाई २०२५	४,	जाइका नेपाल कार्यालयले बासिन्दाहरूका निवेदनहरूको अवस्था लिखित रूपमा पुष्टि गर्न सडक विभागलाई निवेदन गर्यो। जुलाई ११ मा जवाफ प्राप्त भयो।
जुलाई २०२५	२५,	जाइका नेपाल कार्यालयका प्रमुख प्रतिनिधिले बासिन्दाहरूका प्रतिनिधिहरूलाई जवाफी पत्र पठाए। पत्रमा जाइकाले सडक विभाग र अन्य परियोजना सम्बन्धित निकायहरूलाई निरन्तर संवाद र उपयुक्त कार्यका लागि निवेदन गरेको र कार्यान्वयन निकायका कार्यहरूको सतर्कतापूर्वक र निरन्तर अनुगमन गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको थियो। यो जवाफी पत्र पठाउनुभन्दा पूर्व जाइका नेपाल कार्यालयले जाइका र सडक विभागबीचको सञ्चारको प्रगति सम्बन्धी जानकारी बासिन्दाहरूका प्रतिनिधिहरूलाई फोनमार्फत निरन्तर दिँदै आएको थियो।

अगष्ट ४, २०२५	जाइका नेपाल कार्यालयका प्रमुख प्रतिनिधिले सडक विभागका महानिर्देशकसँग भेट गरी बासिन्दाहरूसँगको परामर्श बैठकहरूको अवस्था र भविष्यका कार्यहरूको पुष्टि गर्दै शीघ्र समाधानका लागि निवेदन गरे।
---------------	---

दफा ३: मार्गनिर्देशनसँग अनुपालन भएको वा नभएको सम्बन्धमा अनुसन्धानको निष्कर्षका आधारमा जाइकाले मार्गनिर्देशन अनुपालन नगरेको हो वा होइन भन्ने निर्धारण

(१) खानेपानीको क्षति

- हामीले उक्त परियोजनाले स्थानीय पानीका स्रोतहरूमा प्रभाव पारेको र करिब ३०० देखि ५०० घरपरिवारहरू ती स्रोतहरूबाट उपलब्ध हुने पानीको परिमाणमा आएको कमीबाट प्रभावित भएको पत्ता लगायौं।
- परियोजनाले पानीका स्रोतहरूमा प्रभाव पार्न सक्ने सम्भावना तयारी सर्वेक्षण र ईआईए चरणदेखि नै पुर्वानुमान गरिएको थियो, र सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले समेत वैकल्पिक पानीका स्रोतहरूको आवश्यकता उल्लेख गरेको थियो। सोही अनुरूप, पानीका स्रोतहरूमा पर्ने प्रभावहरूको अनुगमन भुमिगत पानीको अवस्था सम्बन्धी सर्वेक्षणमार्फत गरिने तथा इनार निर्माण तथा सम्बन्धित पूर्वाधारहरू समावेश गरिएको पानी आपूर्ति प्रणालीको विकास सुरुङ्ग निर्माण हुनु अघि, नोभेम्बर २०२० भित्र सम्पन्न गर्नुपर्ने योजना थियो। बासिन्दाहरूलाई, केही हदसम्म, ईआईए चरणमा पानीका स्रोतहरूमा प्रभाव परेमा वैकल्पिक उपायहरू अपनाइने व्याख्य गरिएको थियो, र बासिन्दाहरूलाई पानी आपूर्ति प्रणाली विकास गर्ने योजनाबारे समेत जानकारी गराइएको थियो।

- तथापि, पानी आपूर्ति प्रणालीको विकासमा ढिलाई भएको थियो, र पानी आपूर्ति परियोजना को प्रारम्भिक योजना अन्तर्गत खनिएका इनारहरूले पर्याप्त पानी उपलब्ध गराउन नसक्ने समस्या देखिएका थियो। परिणामस्वरूप, स्थानीय बासिन्दाहरूको सुझावअनुसार पानी टयाङ्करमार्फत आपूर्ति गरिएको थियो र थप इनारहरू खनिएका थिए। तेस्रो इनारबाट पर्याप्त पानी उपलब्ध हुन थालेपछि, उक्त इनारबाट पानी आपूर्ति गर्ने आवश्यक कार्यहरू अन्ततः जुन २०२४ मा सम्पन्न भएको थियो। हालको खानेपानी आपूर्ति अवस्थाको, सम्बन्धमा प्रति सेकेन्ड १५ लिटरको पम्पिङ क्षमता सुनिश्चित गरिएको जानकारी प्राप्त भएको छ; तथापि, निवेदकहरू तथा अन्य स्थानीय बासिन्दाहरूका अनुसार, पहिले निरन्तर रूपमा पानी उपलब्ध हुने गरेकोमा अहिले दैनिक करिब ४५ मिनेटदेखि १ घण्टासम्म मात्र पानी आउने गरेको छ, तसर्थ परियोजना पूर्वको स्तरमा फर्किएको भन्न कठिन देखिन्छ। थप रूपमा, चन्द्रागिरि नगरपालिका तथा सडक विभागले परियोजना सम्पन्न भएपछि र पानी आपूर्ति प्रणाली नगरपालिका अन्तर्गत हस्तान्तरण भएपछि निःशुल्क पानी आपूर्ति निरन्तर गरि राख्न कठिन हुने धारणा व्यक्त गरेका छन्। तथापि, स्थानीय बासिन्दाहरूले पानी उपयोग शुल्क तिर्नु पर्ने सम्बन्धमा नगरपालिका र सडक विभागको उक्त धारणा स्वीकार गरेका छैनन्।
- सन् २०२० र २०२१ बीचका कोभिड- १९ लकडाउनहरू (उदाहरणका लागि, मार्चदेखि जुलाई २०२० सम्म र अप्रिलदेखि सेप्टेम्बर २०२१ सम्म), साथै परियोजना क्षेत्रमा आएको बाढीले खानेपानी आपूर्ति प्रणालीको विकासमा अवरोध पुर्याएको समेत उल्लेख गरिएको छ।
- सुरुङ्गको पश्चिमी पोर्टलबाट निस्कने पानीलाई थप कार्यमार्फत पम्प गरी आपूर्ति गर्ने लिफ्टिङ परियोजना हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ, तथापि, नेपाल सरकारले सम्पन्न हुने समय सीमा तोकेको छैन।

- अनुगमन प्रतिवेदनहरू मार्फत खानेपानीका आपूर्ति प्रणालीको विकासमा भएको ढिलाई समेत समावेश गरी प्रगति सम्बन्धी आधवाधिकहरू र पानीका स्रोतहरूमा परेको प्रभावहरूबारे जाइकालाई जानकारी गराइएको थियो र साथै आवश्यकताअनुसार सडक विभाग, परामर्शदाता तथा ठेकेदारबाट समेत जानकारी प्राप्त गरिएको थियो। जब पानी आपूर्ति आयोजना को प्रारम्भिक योजनाअन्तर्गत खानेपानी आपूर्तिमा समस्या उत्पन्न भयो, जाइकाले सडक विभागसँग वैकल्पिक उपायहरू कार्यान्वयन गरिने पुष्टि गरेको थियो र शीघ्र प्रतिक्रिया निवेदन गरेको थियो। जब २०२२ मा वा त्यसपछि बासिन्दाहरूले गुनासो वा मागहरू उठाएको थिए, जाइकाले सडक विभागसँग सम्बन्धित तथ्यहरू तथा सुधारात्मक उपायहरू कार्यान्वयन भइरहेका छन् वा छैनन् भन्ने विषयमा पुष्टि गरेको थियो, र जब बासिन्दाहरूले विरोध गतिविधिहरू सञ्चालन गरे, जाइकाले सडक विभागलाई बासिन्दाहरूसँग उपयुक्त संवाद निरन्तर राख्न तथा शीघ्र समाधानतर्फ अग्रसर हुन निवेदन गरेको थियो। तथापि, परियोजनाका प्रभावहरूमा खानेपानी र सिंचाईको पानी समावेश भएता पनि दुवै जीवन निर्वाह र कृषिका लागि अपरिहार्य रहेका, जाइकाले माथि उल्लिखित पुष्टि र निवेदनहरू बाहेक कुनै विशेष मार्गदर्शन उपलब्ध गराएन, यद्यपि कार्यान्वयन निकायको प्रतिक्रिया प्रायः प्रतिक्रियात्मक थियो र बासिन्दाहरूले पानीका स्रोतहरू “घटेको” वा “सुकेको” भनी गुनासो गरेपछि मात्र कदम चालिएको थियो, र बासिन्दाहरूका धारणा प्रतिबिम्बित भएका थिएनन्। बासिन्दाहरूका विरोध गतिविधिहरू तथा निर्माण कार्य स्थगनको सन्दर्भमा जाइकाले उपयुक्त संवाद निरन्तर कायम राख्न तथा शीघ्र समाधानका लागि बारम्बार निवेदन गरे तापनि, बासिन्दाहरूले विरोध जारी राखे र त्यसपछि पनि पटक पटक निर्माण कार्य स्थगित गराए (उदाहरणका लागि, जाइकालाई थाहा भएसम्म २०२४ मा विरोध गतिविधिका कारण तीन पटक निर्माण कार्य स्थगित गरिएको थियो), जसले बासिन्दाहरूको असन्तुष्टि निरन्तर रहेको संकेत गर्दछ।

- माथि उल्लेखितका आधारमा:
  - मार्च २०१८ देखि सञ्चालन गरिएको पानी स्रोतहरूको नक्शाका सर्वेक्षणको आधारमा क्षेत्रमा पानी आपूर्ति गर्न इनार उत्खनन गरिए तापनि, तेस्रो त्रैमासिक सन् २०२१ देखि जब पहिलो इनार पानीको स्तरमा घटी (लगभग: सुकेको स्थितिमा) भएको कुरा तेस्रो त्रैमासिक सन् २०२१ को अनुगमन प्रतिवेदनमार्फत रिपोर्ट गरिएको थियो जून २०२४ सम्म पर्याप्त पानी आपूर्ति प्रदान गरिएको थिएन, जब तेस्रो इनार खनियो र पानी आपूर्ति प्रणाली निर्माण गर्ने श्रृङ्खलाबद्ध सुविधाहरू सम्पन्न भए।
  - उक्त समयमा प्रचलित सामाजिक परिस्थितिलाई दृष्टिगत गर्दा, कोभिड १९ लकडाउन र बाढी जस्ता विशेष काबुबाहिरका कारणहरूलाई ध्यानमा राखिनु पर्छ, तथापि, माथि उल्लिखित अवधिमा पानी ट्याङ्करमार्फत, केवल आपतकालीन पानी आपूर्ति मात्र उपलब्ध गरिएको थियो, र परियोजना निर्देशकको प्रतिवेदनले मूल पानी आपूर्ति योजनाअनुसार अनुमानित पानीको परिणामसँग तुलना गर्दा पर्याप्त पानी आपूर्ति प्रदान नगरिएको देखाउँछ।
  - सामान्यता, भुमिगत पानीको भण्डारहरू र तिनको व्यवहारको पूर्वानुमान गर्न सजिलो हुँदैन, र जहाँ ड्रिल गरिएको इनारले पर्याप्त पानी आपूर्ति सुनिश्चित गर्न असफल हुन्छ, त्यहाँ वैकल्पिक पानी आपूर्ति उपायहरू विचार गर्नु आवश्यक हुन्छ। यस सन्दर्भमा, पानी आपूर्ति कार्यक्रमको योजना चरणमा परियोजनाले यस्ता वैकल्पिक उपायहरूलाई पर्याप्त रूपमा विचार नगरेको मूल्याङ्कन गरिएको छ।
  - यसअनुसार, निर्देशिकाको दफा १.६.२ मा उल्लेख गरिए अनुसार मार्गनिर्देशनको अनुसुची १ को “उपायहरूको परीक्षण” खण्डको अनुच्छेद १ मा उल्लेख गरिएअनुसार प्रभावहरूको न्यूनीकरण तथा कमीमार्फत् प्रभावहरू टार्न नसकिने अवस्थामा आवश्यक पर्ने क्षतिपूर्ति

उपायहरूको परीक्षणको सन्दर्भमा, परियोजना प्रस्तावकर्ताहरूसँगको पुष्टि अपर्याप्त थियो। यसले मार्गनिर्देशनको अनुपालन नभएको जनाउँछ भन्ने हाम्रो धारणा छ।

- माथि उल्लिखितसँग सम्बन्धित, “पानीको व्यवस्थापन र पानीको उपयोग” योजना/निर्माण चरणका लागि अनुगमन सर्वेक्षण वस्तुहरूमध्ये समावेश गरिएको भए तापनि, २०२०को तेस्रो त्रैमासिकदेखि २०२१, को दोस्रो त्रैमासिकसम्मको अवधिका लागि तयार पारिएका अनुगमन प्रतिवेदनहरूमा यी वस्तुहरूको सर्वेक्षण परिणामहरू समावेश गरिएको थिएन, र हामीले जाइकाले कार्यान्वयन निकायलाई यस्तो जानकारी रिपोर्ट गर्न निवेदन गरेको संकेत गर्ने कुनै पनि अभिलेख पुष्ट गर्न सकेनौं।
- जुन २०२४ मा पानी आपूर्ति प्रणालीको काम सम्पन्न भएपछि पूर्णता पछि, निश्चित स्तरको पानी आपूर्ति उपलब्ध गरिएको भए तापनि, परियोजना अघिको स्थितिको तुलना गर्दा उक्त क्षेत्रमा पानीको प्रयोगमा केही प्रतिबन्धहरू अझै कायम छन्। उक्त क्षेत्रमा बग्ने भूमिगत पानी छिमेकी पश्चिमी क्षेत्रमा निष्काशन भइरहेको कारणले यस पानीलाई पूर्वी क्षेत्रमा फर्काउने विचार विचाराधीन भइरहेको लिफ्टिङ परियोजनाको लागि सम्बन्धित एजेन्सी र स्थानीय संस्थाहरूसँग समन्वयमार्फत् समर्थन उपलब्ध गराउन दृढ रूपमा निवेदन गरिएको छ।

(२) सिचाइको पानीको नोक्सानी र जीविकोपार्जनको क्षति

- परियोजनाले पानी स्रोतहरूमा प्रभाव पारेको कुरा स्वीकार गरिएको।

- सिचाइ पानी घटेका कारण बालीमा भएको नोक्सानीको क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा, दर्ता सहितको कृषि भूमिको प्रयोगको औपचारिक घोषणा गरिएको छ कि छैन भन्ने आधारमा नेपाल सरकारको प्रतिक्रिया फरक परेको थियो।
- सडक विभागले बासिन्दाहरूलाई स्पष्ट व्याख्या गरेको, जहाँ बासिन्दाहरूले परियोजनाबाट प्रभावित हुने अपेक्षित स्रोतबाट कृषि प्रयोजनका लागि पानी प्रयोग गर्दछन्, त्यहाँ सडक विभागले बासिन्दाहरूले आफ्नो जमिन दर्तासहित कृषि प्रयोगको रूपमा दर्ता गरेमा क्षतिपूर्ति जस्ता उपायहरू लिन सक्नेछ। वास्तवमा, किसानहरूले क्षतिपूर्ति खोज्दा, स्वतन्त्र परामर्शदाताद्वारा अनुसन्धान गरिएको थियो, परिणामस्वरूप तीन कृषक परिवारको क्षतिपूर्ति स्वीकृत गरी भुक्तानी गरिएको थियो।
- तथापी, क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्याख्या प्रदान गरिए को भएता पनि, माथि उल्लिखित घरपरिवारहरू बाहेक अन्य बासिन्दाहरूले आफ्नो जग्गालाई खेती योग्य जमिनको कृषि प्रयोगको रूपमा दर्ता नगरेको कारण सिचाइ पानीको क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएको देखिँदैन। यसको आंशिक कारण, यदि बासिन्दाहरूले आफ्नो जमिनलाई खेती योग्य जमिनको रूपमा दर्ता गरेमा उनीहरूले उक्त जग्गा विभाजन गरी बेचन, घर निर्माण गर्न वा अन्य सम्बन्धित क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न हुन सक्छ भन्ने हुन सक्छ।
- सिँचाइका लागि पानीको विषय समाधान गर्न वैकल्पिक सिँचाइ संरचनाहरूको निर्माण र लिफ्टड परियोजना हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेका छन्। तथापि, नेपाल सरकारले यी आयोजनाहरूको सम्पन्नता सम्बन्धी स्पष्ट समयसीमा निर्धारण गरेको छैन।

- जीविकापार्जनसँग सम्बन्धित उपायका रूपमा, सन् २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनले परियोजनाको स्थानीय बासिन्दाहरूको रोजगारी प्रवर्द्धन गर्न निवेदन गरेको थियो, र यस परियोजनाअन्तर्गत निश्चित संख्यामा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई रोजगारी प्रदान गरिएको देखिए, तथापी, हामिले पानीका स्रोत प्रभावित क्षेत्रका बासिन्दाहरू कति हदसम्म रोजगारीमा समेटिएका छन् भन्ने लगायतका विस्तृत विवरणहरू पुष्टि गर्न सकेनौं।
- परियोजनाको प्रगति प्रतिवेदनमार्फत, जाइकाले परियोजनाबाट उत्पन्न क्षति तथा त्यस्ता क्षतिको क्षतिपूर्तिको अवस्थासहित अवस्थाको निगरानी गर्दै आएको छ। जलस्रोत नक्साङ्कन सर्वेक्षणमार्फत कृषि प्रयोजनका लागि प्रयोग हुने तथा जलस्तर घट्ने अनुमान गरिएका स्रोतहरूमा निर्भर घरपरिवारहरूलाई प्रदान गरिने क्षतिपूर्तिको सन्दर्भमा, जाइकाले सडक विभागसँग परामर्श गरी आवश्यक जानकारी पुष्टि गरेको थियो। सडक विभागका अनुसार, सम्बन्धित बासिन्दाहरूले जग्गा दर्तासहित कृषि उपयोगको औपचारिक घोषणा गरेमा क्षतिपूर्तिलगायतका उपायहरू अवलम्बन गरिने बताइएको थियो। तथापि, माथि उल्लिखित तीन कृषि घरपरिवारहरू बाहेक अन्य कुनै पनि घरपरिवारहरूबाट त्यस्तो औपचारिक घोषणा गरिएको पाइएन। लिफ्टिड परियोजनाको सन्दर्भमा, यो विषय बासिन्दाहरूका विरोध गतिविधिहरूमा मागका रूपमा समावेश गरिएको हुनाले, जाइकाले सडक विभागसहित परियोजनासँग सम्बद्ध कर्मचारीहरूसँग सम्बन्धित तथ्यहरू पनि पुष्टि गरेको थियो। साथै, बासिन्दाहरूको रोजगारी अवस्था अनुगमनको औपचारिक सूचक नभए तापनि, जाइकाले सडक विभाग तथा परामर्शदातासँग समन्वय गरी स्थानीय बासिन्दाहरूको रोजगारी अवस्थाबारे जानकारी संकलन गरेको थियो।

- माथि उल्लेखितका आधारमा:

- स्थानीय बासिन्दाहरूले आफ्नो जग्गालाई कृषियोग्य जमिनको रूपमा दर्ता गरेमा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। मार्गनिर्देशनको दफा १.६.२ मा उल्लिखित तथा मार्गनिर्देशनको अनुसूची १ को “उपायहरूको विचार” खण्डको अनुच्छेद १ को सम्बन्धमा, कम्तीमा पनि नगद क्षतिपूर्तिको स्वरूपमा उपायहरू विचार गरिएको देखिन्छ। यसअनुसार, यस बिन्दुमा मार्गनिर्देशनसँग स्पष्ट अनुपालन नभएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिँदैन।
- तथापि, (सन् २०१५ को इआइएमा संकेत गरिएअनुसार) उक्त क्षेत्रमा कृषियोग्य जमिन व्यापक रूपमा फैलिएको र कृषियोग्य जमिनको रूपमा दर्ता गर्दा जग्गा उपयोगमा विभिन्न सीमाहरू लाग्ने अवस्थामा र बासिन्दाहरू यस्ता दर्ता गर्न हिचकिचाउने सामाजिक अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा, केवल नगद क्षतिपूर्तिमा आधारित उपायहरू मात्र पर्याप्त नहुने ठानिन्छ। त्यसैले, उक्त क्षेत्रमा खेतीयोग्य जमिनको उपयोग तथा सिँचाइ पानीको अवस्थाको पुनःमूल्याङ्कन गर्नुका र परियोजना कार्यान्वयन अघि विद्यमान अवस्थासम्म सम्भव भएसम्म पुनर्स्थापना गर्न आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउनु अपरिहार्य देखिन्छ।
- उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि, अघिल्लो खण्डमा छलफल गरिएको खानेपानीको क्षतिको प्रतिक्रियासँगै समान रूपमा, मूलतः उक्त क्षेत्रभित्र मुलत प्रवाहित हुने भुमिगत पानी हाल नजिकैको पश्चिमी क्षेत्रमा निकास भइरहेको कारणले, सो पानीलाई पूर्वी क्षेत्रमा फर्काउने उद्देश्यले विचाराधीन लिफ्टिड परियोजनाको कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायहरू तथा स्थानीय संस्थाहरूसँग समन्वय गरी आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउन निवेदन गरिन्छ।

(३) घरहरूमा भएको क्षति र सिङ्कहोल (जमिन भासिएको) को निर्माण

- घरहरूमा क्षति भएको र सिङ्कहोल (जमिन भासिने) हरूको रहेको स्वीकार गरिएको छ, र कम्तीमा केही क्षति परियोजनाको परिणामस्वरूप भएको हुन सक्ने सम्भावना नकार्न राख्न सकिँदैन। तथापि, तल उल्लेखित (४) मा व्याख्या गरिएको अनुसार, यस्तो क्षति विस्फोट विधि अपनाउँदा भएको हो कि होइन भनेर निर्धारण गर्नु कठिन छ।
- ईआईएमा, सुरुङ्गको पार्टलबाट ५०० मिटरभन्दा बढीको दूरीमा रहेका क्षेत्रमा रहेका घरहरूमा पर्ने प्रभावको पूर्वानुमान गरिएको देखिँदैन (यद्यपि, कार्यान्वयन चरणका सर्वेक्षणहरूमा पहिचान गरिएको सम्भावित चर्कने जोखिम भएका केही घरहरूको अनुगमन गरिएको देखिन्छ)। तथापि, सन् २०२३ मा बासिन्दाहरूका विरोध गतिविधि र क्षतिपूर्तिकामागहरू परियोजना कर्मचारीहरूले बासिन्दाहरूसँग परामर्श गरेका थिए, र परामर्शमा भएका निर्णयको आधारमा, स्वतन्त्र परामर्शदाता द्वारा स्थलाकृतिक तथा भूवैज्ञानिक सर्वेक्षण र प्रभाव मूल्याङ्कन सम्पन्न गरियो। ती सर्वेक्षण र मूल्याङ्कनको परिणामस्वरूप केही घरहरूका लागि पूर्ण क्षतिपूर्ति वा आंशिक क्षतिपूर्ति स्वीकृत गरिएको थियो; हाल, पूर्ण क्षतिपूर्तिको आंशिक भुक्तानी गरिएको छ, र आंशिक क्षतिपूर्तिसम्बन्धमा क्षतिपूर्ति रकम निर्धारण गर्ने कार्यविधि प्रक्रिया छ। साथै, अन्य घरहरूको लागि हालै पेश भएका क्षतिपूर्तिका दाबीहरू पनि वर्तमानमा पुनरावलोकन अन्तर्गत रहेको बुझिएको थियो।
- जाइकाले घरहरूमा भएको क्षति र सम्बन्धित क्षतिपूर्तिसम्बन्धी जानकारी प्राप्त गरेको थियो, क्षतिपूर्तिका लागि योग्यता निर्धारणमा प्रयोग गरिएको सर्वेक्षण परिणामहरू प्राप्त

गरेको थियो, र क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको क्षतिपूर्ति रकम सम्बन्धि निर्णय र सडक विभागद्वारा भुक्तानीको प्रगतिलाई निगरानी गर्दै आएको छ। यस रूपमा, जाइकाले सडक विभागसँग नियमित रूपमा छलफलहरू पनि गरेको छ र अन्य विषयहरूमध्ये, क्षतिपूर्ति भुक्तानी सुरुवाती चरणमा गरिनुपर्ने निवेदन गरेको छ।

- माथि उल्लेखितका आधारमा:

- घरहरूमा पर्ने प्रभावहरूको अनुसन्धान स्थलगत अनुसन्धानमा गरिएको अनुगमनको आधारमा गरिएको र क्षतिपूर्ति क्षतिको स्तरअनुसार अघि बढाउँदै आएको अवस्थालाई ध्यानमा राख्दै, हाम्रो निष्कर्ष अनुसार जाइकाको प्रतिक्रिया जाइका मार्गनिर्देशनहरूको स्पष्ट रूपमा मानिने अवस्थाको छैन।
- तथापि, परियोजना कार्यहरू कार्यान्वयन गरिएपछि घरहरूमा आंशिक क्षति भएको देखिने क्षेत्रहरू परियोजना स्थलको आसपासका क्षेत्रमा फैलिएका छन्। तदनुसार, घर क्षतिको क्षतिपूर्ति अवस्थाको निरन्तर अनुगमन गर्नु वाञ्छनीय छ र मार्गनिर्देशनको खण्ड १.६.२ मा सन्दर्भित अनुच्छेद १ को "उपायहरूको विचार" खण्डको अनुच्छेद १ अन्तर्गत क्षतिपूर्ति उपायहरूको उपयुक्त विचारलाई समर्थन गर्नु आवश्यक छ।

(४) थप बिस्फोटन विधि, तथा बासिन्दाहरूसँग व्याख्या र परामर्श

- निवेदकहरूले दाबी गरे अनुसार, स्थानीय बासिन्दाहरूले कम नोक्सान प्रभाव पर्ने आधुनिक सुरुङ्ग निर्माण विधिहरू प्रयोग गरिने सर्तमा उक्त परियोजनामा सहमति जनाएका थिए, तर, यथार्थमा, निर्माण कार्य बिस्फोटन विधि प्रयोग गरी सम्पन्न गरिएको

थियो, र बिस्फोटन विधिको अवलम्बन नै क्षतिको प्रमुख कारण रहेको थियो। तथापि, अनुसन्धानको परिणामस्वरूप, निवेदकहरूले दाबी गरेको क्षतिको प्रत्यक्ष कारणको रूपमा बिस्फोटन विधिको अवलम्बन रहेको देखाउने कुनै प्रकारको तथ्य वा प्रमाणहरू पुष्टी भएको छैनन्। प्रस्तुत विषयमा प्राविधिक मूल्याङ्कन समावेश हुने भएकोले, बिस्फोटन विधिको अवलम्बनलाई उक्त क्षतिको कारणको रूपमा मान्न सकिने वा नसकिने सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नु कठिन रहेको छ। यस अनुसार देहायमा प्रत्येक कथित क्षति बिस्फोटन विधिको अवलम्बनका कारण उत्पन्न भएको हो वा होइन भन्ने विषय स्पष्ट नभएको आधारमा, मार्गदर्शनहरूसँग अनुपालन भएको वा नभएको सम्बन्धी मूल्याङ्कन यस गरिएको छ, बरु बासिन्दाहरूलाई पर्याप्त जानकारी उपलब्ध गराइएको थियो वा थिएन र उक्त जानकारी उनीहरूले बुझेका थिए वा थिएनन, साथै सामाजिक सहमति प्राप्त गरिएको थियो वा थिएन भन्ने पक्षको परीक्षण गरिएको छ।

- सामान्यतया, जमिन आवरण सुरुङ्ग ड्रिलिङ व्यासको दुई गुणाभन्दा बढी छ, बिस्फोटन विधिबाट उत्पन्न हुने ध्वनि र कम्पनको प्रभाव असम्भव मानिन्छ (कम जमिन आवरण भएका क्षेत्रहरू भूमि अधिग्रहणको दायरामा परेका थिए)। २०२० अघावधिक ईआईए प्रतिवेदनमा बिस्फोटन विधिको प्रयोग अनुमान गरिएको छ, त्यसले कम्पन वा सम्बन्धित न्यूनीकरण उपायहरूबाट उत्पन्न प्रभावहरूलाई सम्बोधन गरेको छैन।
- बिस्फोटन उत्खनन विधिहरू सम्बन्धमा डिसेम्बर २०१९ मा आयोजित व्याख्यात्मक बैठकमा प्रत्यक्ष रूपमा बासिन्दाहरूलाई व्याख्या गरिएको थियो, र जनवरी २०१५ मा ईआईए प्रतिवेदनको सार्वजनिक सुनुवाइ भएको लगभग पाँच वर्ष बितिसकेको थियो; त्यसअनुसार, बासिन्दाहरूले प्राप्त गरेको जानकारी अनिवार्य रूपमा अघावधिक नरहेको र जानकारीको अन्तराल रहेको स्वीकार गरिएको छ।

- विशेष गरी, तयारी सर्वेक्षण र ईआईए चरणमासुरुङ्ग उत्खननको विधिको रूपमा यान्त्रिक उत्खनन अपनाइने अनुमान गरिएको थियो। तथापि, २०१७ देखि सञ्चालन गरिएको विस्तृत डिजाइन, र अप्रिल २०१८ मा अनुमोदन गरिएको थियो, भूमिस्थितिको कारण सुरुङ्गमार्ग परिवर्तन गरिएको थियो। संशोधित मार्गको भूमि अनुसन्धानले कडा चट्टान (Hard Bedrock)को उपस्थिति गरेको देखियो र त्यसको परिणामस्वरूप भूविज्ञान, लागत, तथा स्थलमा व्यवहारिक निर्माण विधिहरूको व्यापक मूल्याङ्कन पश्चात् बिस्फोटन विधिलाई उत्खननको विधिको रूपमा समावेश गरिएको थियो।
- सुरुङ्गको डिजाइन विस्तृत डिजाइनको परिणामस्वरूप संशोधित भएकोले, अप्रिल २०१८ मा सरकार सम्बन्धित निकायहरू, चन्द्रागिरि नगरपालिका प्रमुख, धुनिबेसी नगरपालिका प्रमुख, तथा जाइकाको लागि एक गोष्ठी आयोजना गरिएको थियो; तथापि, उक्त गोष्ठी बासिन्दाहरूका लागि थिएन। त्यस गोष्ठीपश्चात्, दुबै नगर प्रमुखहरूले त्यहाँ प्रस्तुत बिस्फोटन उत्खनन विधि समावेश गरिएको व्याख्यात्मक सामग्रीहरू, बासिन्दासँग साझा गरेका कि नगरेका भन्ने विषय पुष्टि गर्न सकिएन।
- डिसेम्बर २०१९ मा आयोजना गरिएको परियोजना व्याख्यात्मक बैठकमा सहभागी हुने बासिन्दाहरूको संख्या समेत सीमित रहेको थियो। त्यसपछि, बिस्फोटन कार्यको सुरु हुने चेतावनी सूचना चन्द्रागिरि नगरपालिका प्रमुख र चन्द्रागिरि नगरपालिकाका वडाप्रतिनिधिहरूलाई दुई पटक जारी गरिएको थियो; तथापि, बासिन्दाहरूलाई उत्खनन विधि व्याख्या गर्न वा उनीहरूको बुझाइ प्राप्त गर्न कुनै परामर्श संचालन गरिएको थिएन। यसरी, सम्भावित प्रभावित क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई समग्र रूपमा सूचित गरेर प्रत्यक्ष रूपमा जानकारी गरिएको थिएन।

- यसका साथै, करिब पाँच वर्षसम्म बासिन्दाहरूसँग जानकारीको साझा वा अद्यावधिक नगरिएको कारण (जलस्रोतमा पर्ने प्रभावसम्बन्धी विषयहरू बाहेक), पर्याप्त सामाजिक स्वीकृति निर्मित हुन सकेन, र यसले बासिन्दाहरूको विरोध गतिविधिहरू निम्त्यायो तथा, अन्ततः कामहरू अवरोध र अस्थायी स्थगन भयो।
- जाइका नेपाल कार्यालयले बिस्फोटन विधि थप्ने तथा त्यसका प्रभावहरू सम्बन्धमा जाइकाको साउथ एशिया विभाग वा क्रेडिट रिस्क विश्लेषण तथा वातावरणीय समीक्षा विभागसँग परामर्श गरेको थियो कि छैन भन्ने पुष्टी भएको छैन। जाइकाले सडक विभागसँग पुष्टि गरेको छ कि विस्तृत डिजाइन पश्चात् परियोजनाको रूपरेखा, परियोजना कार्यान्वयन योजना (बिस्फोटन विधिद्वारा उत्खनन सहित) व्याख्यात्मक बैठक आयोजित गरिएको थियो भन्ने पुष्टी गरेको छ। तथापि, जाइकाले त्यतिबेला बासिन्दाहरूलाई उपलब्ध गराइएको व्याख्याको स्थिति प्रमाणित गरेको भन्ने कुनै अभिलेख पुष्टि गर्न सकिएको छैन।
- माथि उल्लेखितका आधारमा:
  - सुरुङ्ग निर्माण विधिको रूपमा बिस्फोटनको थप गर्ने सम्बन्धमा, वातावरणीय तथा सामाजिक पक्षहरूका दृष्टिले कुनै ठूलो परिवर्तन भएको मान्यता प्राप्त नभएको र सम्बन्धित पक्ष तथा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई कम्तीमा न्यूनतम व्याख्या अवसर प्रदान गरिएको मूल्याङ्कन गरिएको छ; त्यसअनुसार, मार्गदर्शनहरूको स्पष्ट अनुपालन नभएको निष्कर्षमा पुग्ने पर्याप्त प्रमाण उपलब्ध छैन।

- तर, विशेष गरी स्थानीय बासिन्दाहरूलाई व्याख्या गर्ने अवसरहरू पर्याप्त थिए कि थिएन भन्ने मूल्याङ्कनका लागि उपलब्ध जानकारी अत्यन्त सीमित भएकोले, मार्गदर्शनको दफा १.६.२ मा उल्लेख गरिएको अनुसार मार्गदर्शनको अनुच्छेद १ अन्तर्गतको “सामाजिक स्वीकृति (Social Acceptability)” खण्डको सन्दर्भमा, स्थानीय बासिन्दा जस्ता सरोकारवालाहरूसँग पर्याप्त परामर्श सञ्चालन गरिएको पुष्टि गर्न सिफारिस गरिन्छ।

(५) ईआईएको सार्वजनिकरण

- जाइकाको परियोजना मूल्याङ्कनको क्रममा, जाइकाले ईआईएको तयारी प्रक्रिया, बासिन्दासँगको परामर्श र ईआईएको अनुमोदनपूर्व ३०-दिने सार्वजनिक टिप्पणी अवधि सहित सडक विभागसँग छलफल र सहमति जनाएको थियो।
- ईआईए प्रक्रियाको क्रममा, (मस्यौदा) ईआईए प्रतिवेदन सार्वजनिक सुनुवाइमा प्रस्तुत गरिएको थियो, र अन्तिम मस्यौदा ईआईए प्रतिवेदनको अन्तिम मस्यौदा सार्वजनिक टिप्पणी आह्वान गर्ने सूचना स्थानीय पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरिएको थियो।
- सार्वजनिक सुनुवाइ २०१५ को ईआईए प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको थियो, साथै जाइकाले सडक विभागसँग सार्वजनिक टिप्पणी आमन्त्रण गर्ने सूचना जारी गरिएको पुष्टि गरेको थियो।
- २०१५ को ईआईए प्रतिवेदन पुस्तकालयहरूमा पनि उपलब्ध गराइएको थियो, र सबै बासिन्दाहरूले उक्त प्रतिवेदनमा पहुँच प्राप्त गर्न सक्ने तथा प्रतिलिपि प्राप्त गर्न सक्ने (शुल्क तिरी) व्यवस्था रहेको उल्लेख गरिएको छ।
- विस्तृत डिजाइनमा भएका परिवर्तनहरूको परिप्रेक्ष्यमा २०२० को अद्यावधिक गरिएको ईआईए प्रतिवेदन पनि तयार गरिएको थियो; तथापि, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका अनुसार, यसलाई परामर्शदाताले तयार गरेको आन्तरिक सन्दर्भ दस्तावेजको रूपमा राखिएको थियो।

- माथि उल्लेखितका आधारमा:

➤ २०१५ को ईआईए प्रतिवेदन आयोजना सञ्चालित देशमा तत्कालिन प्रचलित प्रणालीअनुसार सन् २०१५ मै सार्वजनिक गरिएको थियो, र अन्य कुराहरु मध्ये मार्गदर्शनको दफा ३.२.१ को खण्ड (२) “श्रेणी ख परियोजनाहरु” मा अनुच्छेद २ तथा दफा २.१ लगायतका प्रावधानहरुको परिप्रेक्ष्यमा, हामी उक्त मार्गदर्शनसँग स्पष्ट अनुपालन नभएको थिएन भन्ने निष्कर्षमा पुग्यौ।

(६) गुनासो समाधान प्रणाली

- गुनासो समाधान प्रणालीको प्रतिक्रिया प्रवाहको सम्बन्धमा, बासिन्दाहरुले गुनासो दर्ता गर्न सक्षम भएका थिए, र सडक विभाग सँग भएको ढाँचाले त्यस्ता गुनासाहरु समिक्षा गर्नेछ र सडक विभागका सम्बन्धित आन्तरिक विभागहरु, परियोजना कर्मचारीहरु, साथै आवश्यक परे अन्य मन्त्रालय वा स्थानीय सरकारका निकायहरु सँग समन्वय गरी प्रतिक्रिया प्रदान गर्नेछ ।
- अर्कोतर्फ, वास्तवमा, बासिन्दाहरुले समय-समयमा परियोजना कार्यालयसँग परामर्शको निवेदन गरेका थिए, र त्यसको प्रतिक्रियास्वरूप बासिन्दाहरूसँग प्रायः परामर्श गरिएको देखिन्छ।
- जब जाइकाले यो परियोजनाको मूल्यांकन गर्दै थियो, बासिन्दाहरुबाट परियोजनाप्रति हुने विरोधलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि, सडक विभाग, परामर्शदाता, र ठेकेदारले निरन्तर परामर्श सञ्चालन गर्ने विषयमा जाइका र सडक विभागबीच सहमति भएको थियो।
- जाइकाले सडक विभागसँग नियमित बैठकहरु आयोजना गर्‍यो (र समस्या उत्पन्न भएका अवस्थामा अझ बढी पटक बैठकहरु गर्‍यो) र बासिन्दाहरूसँग सम्बन्धित समस्याहरुबारे प्रतिवेदनहरु प्राप्त गर्‍यो। जाइकाले भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्री, परामर्शदाता तथा ठेकेदारबाट पनि बासिन्दाहरुका समस्या र प्रदर्शनसम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्‍यो। प्रदर्शन

भएका अवस्थामा, जाइकाले सम्भावित समाधानका विषयमा सडक विभागसँग नजिकबाट समन्वय गन्यो र परामर्शदाता तथा ठेकेदारबाट पनि परामर्श प्राप्त गन्यो। साथै, विभिन्न अवसरहरूमा 'जस्तै प्रदर्शनपछि' जाइकाले उनीहरूलाई बासिन्दाहरूसँग उपयुक्त संवाद गर्न, शीघ्र समाधान गर्न, र/वा निर्माण कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न निवेदन गन्यो।

- माथि उल्लेखित तथ्यहरूको आधारमा:

यो परियोजनाले स्थानीय बासिन्दाहरूका गुनासोहरूलाई विभिन्न माध्यमहरूबाट सम्बोधन गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ। त्यसैले, मार्गनिर्देशनहरूको दफा ३.२.२ को अनुच्छेद ३ लगायत अन्य प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दा, यो निष्कर्षमा पुग्न सकिँदैन कि यस परियोजनाले मार्गनिर्देशनहरूको स्पष्ट रूपमा उल्लङ्घन गरेको छ। तथापि, यस परियोजना अन्तर्गत स्थानीय बासिन्दाहरूले धेरै पटक विरोध प्रदर्शन गरे र जाइकाले कार्यान्वयन निकायलाई आवश्यक कदम चाल्न प्रोत्साहित गरिसकेपछि पनि विरोध प्रदर्शनहरू पटक-पटक दोहोरिइरहे। यसकारण, भविष्यमा बासिन्दाहरूसँग संवादका लागि र गुनासो समाधानका लागि थप प्रभावकारी संयन्त्र स्थापना गरिनेछ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ।

अन्तिम निष्कर्ष

माथि उल्लेख गरिएअनुसार, उक्त निवेदनको आधारमा परीक्षकहरूले व्यापक समीक्षा र अनुसन्धान गरे र मार्च २०१८ मा सञ्चालित जलस्रोत नक्सांकन सर्वेक्षणको आधारमा खानेपानी कार्यक्रमको योजना निर्माण चरणमा वैकल्पिक उपायहरूको विचार-विमर्शमा कमजोरीहरू रहेका र यसका साथै, मार्गनिर्देशनको धारा १.६ (परियोजना प्रस्तावकहरूको आवश्यकता आदि) को अनुच्छेद २ मा उल्लेख गरिएको परिशिष्ट १ को "उपायहरूको विचार" खण्डको अनुच्छेद १ अन्तर्गत आवश्यक क्षतिपूर्ति उपायहरूको विचारको सन्दर्भमा परियोजना प्रस्तावकहरूसँगको पुष्टि अपर्याप्त रहेको पाइयो भनि

निष्कर्षमा पुगे हाम्रो विचारमा, यसले माथि उल्लिखित केही अवधिहरूमा मार्गनिर्देशनहरूको पालना नभएको अवस्था सिर्जना गरेको थियो।

अन्य बुँदाहरूको सम्बन्धमा, हामी कि मार्गनिर्देशनहरूको स्पष्ट रूपमा उल्लंघन भएको थियो भनि निष्कर्षमा पुग्न सक्दैनौं, तथापि सुधारका लागि धेरै क्षेत्रहरू पहिचान गरिएका छन्। यसमा प्रभावित क्षेत्रको पश्चिमी छेउमा निस्किएको भूमिगत पानीलाई पूर्वी छेउमा फिर्ता पुऱ्याउने "लिफ्टिङ परियोजना" को कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउने कुरासँगै सूचना प्रकटीकरण, स्थानीय बासिन्दाहरूसँगको परामर्श, र कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई अनुगमनका नतिजाहरूको पुष्टि तथा आवश्यक अनुवर्ती कार्यहरू सुनिश्चित गर्न प्रोत्साहन दिने विषयहरूमा पनि सुधारको आवश्यकता देखिएको छ। यी सबै बुँदाहरू अध्याय ४ र ५ मा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएका छन्।

परिच्छेद ४: संवादहरूको प्रोत्साहनमा हालको स्थिति

परिच्छेद ३ मा छलफल गरिएझैं, स्थानीय बासिन्दाहरूले परियोजनाबाट निम्तेको पानिको नोक्सानी र घरहरूमा पुगेको क्षति सम्बन्धमा सन् २०२२, २०२३, २०२४ र २०२५ मा पटकपटक विरोध गतिविधिहरू सञ्चालन गरे। प्रत्येक त्यस्तो अवसरमा, जाइका मुख्यालय र जाइका नेपाल कार्यालयले परामर्शदाता र ठेकेदार, परियोजनासँग सम्बद्ध निकायहरूबाट पनि जानकारी प्राप्त गर्दै, बासिन्दाहरूसँग संवाद जारी राख्न र आवश्यक सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सडक विभाग तथा कार्यमा संलग्न अन्य कर्मचारीहरूलाई निवेदन गरेको स्वीकार गरिएको छ। यी निवेदनहरूको प्रतिक्रियामा, सडक विभाग र स्थानीय मेयरहरूको तर्फबाट, र अर्कोतर्फ बासिन्दाहरूको बीच परामर्श मञ्चहरू आयोजना गरिएको थियो। यस सन्दर्भमा, जाइकाले संवादहरूको सहजीकरणमा एक निश्चित भूमिका खेलेको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ।

यस पानी आपूर्ति परियोजना अन्तर्गत पानी आपूर्ति सुविधाहरूको निर्माण कार्य वास्तवमा डिसेम्बर २०२१ सम्म पूरा भएको थिएन। थप रूपमा, पानी आपूर्ति परियोजना अन्तर्गत खनिएका इनारहरूबाट त्यसपछि तुरुन्तै पर्याप्त पानी आपूर्ति हुन सकेन, र अतिरिक्त इनारहरू खन्नु लगायत अन्य उपायहरू अपनाउन आवश्यक भयो। परिणामस्वरूप, इनारहरूबाट पानी आपूर्ति गर्न आवश्यक कार्य अन्ततः पूरा हुन जून २०२४ सम्म, अर्थात् थप लगभग तीन वर्षको समय लाग्यो। यी सन्दर्भहरूमा, प्रारम्भिक स्पष्टीकरणहरूमा आधारित बासिन्दाहरूको अपेक्षा र पानी आपूर्ति परियोजनाको वास्तविक प्रगतिबीच अन्तर उत्पन्न भएको देखिन्छ। निवेदकहरूले सम्बन्धित अधिकारीहरूसँग परियोजना पूरा भएपछि पनि निःशुल्क पानी आपूर्ति जारी राख्न निवेदन गरेका छन्, तथापि सडक विभागबाट उनीहरूले सन्तोषजनक जवाफ पाउन सकेका छैनन्।

थप रूपमा,सुरुङ्ग उत्खनन विधि सम्बन्धमा, सन् २०१९ डिसेम्बर महिनामा आयोजित स्थानीय बासिन्दाहरूसँगको जानकारी बैठकमा, बासिन्दाहरूलाई विस्फोटन विधि प्रयोगसहितको परियोजनाका बारेमा जानकारी दिइएको थियो। तर, विस्फोटन विधि प्रयोग गर्दा पर्ने प्रभावहरूका बारेमा बासिन्दाहरूलाई पर्याप्त रूपमा व्याख्या गरिएको थियो वा थिएन भन्ने कुरा स्पष्ट छैन। त्यस कारण, निवेदकहरूले उक्त विस्फोटन विधिको प्रयोग नै सम्बन्धित भनिएका क्षतिहरूको कारण भएको हुनसक्ने शंका गरेका छन्। निवेदकहरू र अन्य स्थानीय बासिन्दाहरूले व्यक्त गरेको असन्तुष्टि र चिन्ताहरूलाई ध्यानमा राख्दा, संवाद प्रवर्द्धन गर्न जाइकाले लिएका माथि उल्लिखित उपायहरूले केही हदसम्म सकारात्मक प्रभाव पारेको मूल्यांकन गरिएको छ, तथापि निम्न पक्षहरूमा अझै सुधारको गुञ्जायस रहेको छ। प्रथमतः आयोजक देशमा कार्यान्वयन गर्ने निकायले सुरुङ्ग मार्गको वरिपरि बस्ने स्थानीय बासिन्दाहरू, सहित अनिरोधकर्ताहरू सँग नियमित बैठकहरूका लागि अवसरहरू स्थापित गर्नुपर्छ भनि विचार गरिएको छ। विशेष गरी, उक्त क्षेत्रमा पानी स्रोत व्यवस्थापन समितिको रूपमा सामुदायिक-आधारित संगठनमार्फत पानीको उपयोग व्यवस्थापन गर्ने इतिहास रहेको छ। यस पृष्ठभूमिलाई ध्यानमा राख्दै, कार्यान्वयन निकाय र स्थानीय सामुदायिक संगठनहरूबीच निरन्तर संवादका मञ्चहरू स्थापित गरेर थप राम्रो सम्बन्ध निर्माण गर्ने अपेक्षा राखिएको छ।

दोस्रो, पश्चिमी पोर्टलबाट निस्किरहेको भूमिगत पानीलाई पम्प गरी आपूर्ति गर्ने लिफ्टिड परियोजना को कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबीच संवाद सहजीकरण गर्ने अपेक्षा राखिएको छ। क्षेत्रीय सर्वेक्षणका आधारमा कुनै विशेष प्राविधिक समस्या पहिचान भएको थिएन, र नेपाल सरकार तथा चन्द्रागिरि नगरपालिकाले यस आवश्यकतालाई बुझे र लिफ्टिड परियोजनाबारे केही हदसम्म विचार गरिरहेका छन् भन्ने कुरा पुष्टि भएको छ। सोहि समयमा केही समस्याहरू पनि पहिचान भएका थिए, जसमा यसको कार्यान्वयनका लागि बजेट विनियोजन, चन्द्रागिरि नगरपालिकासँग सीमा जोडिएका स्थानीय सरकारहरूसँगको समन्वय र पश्चिमी क्षेत्रका बासिन्दाहरूसँगको समन्वय समावेश छन्।

अघिल्लो अध्यायमा छलफल भएझैं, टनेल निर्माण परियोजना अघि विद्यमान अवस्थासँग मिल्दो स्थितिमा उक्त क्षेत्रमा पानीको उपयोग पुनःस्थापित गर्नका लागि लिफ्टिङ परियोजनालाई सबैभन्दा उपयुक्त उपायको रूपमा लिइएको छ। तदनुसार, परियोजनाको कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबीच संवाद मञ्च स्थापना गर्न सहयोग लगायत जाइकाबाट समर्थनको अपेक्षा गरिएको छ।

परिच्छेद ५: जाइकालाई परीक्षकहरूका सिफारिसहरू

(१) स्थानीय निवासीहरूको जीवन र जीविकालाई पूर्ण रूपमा विचार गरी र प्रभावित निवासीहरूप्रति सचेत भई सहयोग प्रवर्द्धन गर्ने

यस परियोजनामा खानेपानी र सिँचाइमा पर्ने प्रभावहरू प्रारम्भिक चरणमै अनुमान गरिएका थिए र वास्तवमा ती प्रभावहरू देखापरेका छन्। भूमिगत पानीको कमी वा इनारको पानी सुक्ने जस्ता समस्याहरू उत्पन्न हुनुभन्दा पहिले नै पानी आपूर्ति प्रणाली स्थापना गर्ने प्रतिकारात्मक उपाय सुरुदेखि नै निर्धारण गरिएको थियो र कार्यान्वयन पनि गरिएको थियो, तथापि यो कार्य ढिलो भयो।

क्षतिपूर्ति स्वरूप खानेपानीका लागि पानी आपूर्ति परियोजनाका सम्बन्धमा 'जसले मानिसहरूको जीवन र स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पार्छ' भूमिगत पानीको कमी वा इनारको पानी सुक्ने जस्ता समस्याहरू उत्पन्न हुनुभन्दा पहिले नै पानी आपूर्ति प्रणाली पूर्ण रूपमा तयार हुनुपर्छ, र त्यसपछि मात्र परियोजनाका कार्यहरू सुरु गर्नुपर्छ। यस परियोजनाका सन्दर्भमा, जाइकालाई कार्यान्वयन निकायलाई निरन्तर अनुगमन जारी राख्न निवेदन गर्न, र परियोजना हस्तान्तरण भएपछि एक निश्चित अवधिसम्म प्रभावित बासिन्दाहरूका लागि पानी आपूर्ति प्रणालीमा कुनै समस्या नरहोस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न, साथै यस्तो अनुगमन वास्तवमा सञ्चालन भइरहेको छ भन्ने कुराको पुष्टि पनि गर्न सिफारिस गरिन्छ।

(२) खानेपानी तथा सिँचाइका लागि भूमिगत पानी तथा पानी स्रोतमा पहुँच पुनःस्थापना, र पानी उपयोग शुल्क।

भूमिगत जल तथा पिउने पानी र सिँचाइका लागि प्रयोग हुने पानीका स्रोतहरूमा पहुँच, जहाँसम्म सम्भव होस्, परियोजना निर्माण हुनुअघिकै स्तरमा पुनःस्थापित गरिनुपर्दछ। जाइकालाई कार्यान्वयन निकायद्वारा योजना गरिएको "वाटर लिफ्टिङ परियोजना" बिना ढिलाइ अगाडि बढ्ने गरी, प्रगतिको निरन्तर अनुगमन गर्दै, संवादका माध्यमबाट संलग्न भई, आवश्यक सहयोग प्रदान गर्न सिफारिस गरिन्छ। यसका अतिरिक्त, "वाटर लिफ्टिङ प्रोजेक्ट" सम्बन्धी पानी शुल्क (Water Fees) को परिचय र सडक विभाग तथा चन्द्रागिरी नगरपालिका बीचको सहमति पत्र (MOU) अनुसार कार्यान्वयन गरिएको पानी आपूर्ति

परियोजना (Water Supply Project) को सन्दर्भमा ' यी पानी आपूर्ति परियोजनाहरू टनेल निर्माण परियोजना (Tunnel Construction Project) का कारण आवश्यक भएका थिए भन्ने पृष्ठभूमिलाई ध्यानमा राख्दै ती परियोजनाहरू सबै सरोकारवालाहरूको सहमतिमा दिगो रूपमा सञ्चालन हुने पानी आपूर्ति परियोजनाका रूपमा क्रमशः साकार हुन सकून्, र सम्बन्धित सरकारी निकायहरूलाई आवश्यक सल्लाह प्रदान गर्न गरिन्छ। सम्बन्धित सरकारी निकायहरू र सरोकारवाला स्थानीय बासिन्दाहरूबीच जारी संवादको आधारमा "वाटर लिफ्टिङ प्रोजेक्ट" र पानी आपूर्ति परियोजना दुवैमा परामर्श प्रक्रियाको प्रगतिको अनुगमन गर्न जाइकालाई सिफारिस गरिन्छ।

(३) सिँचाइमा पर्ने प्रभाव र बाली नोक्सानीको क्षतिपूर्ति (गैर-कृषि भूमिमा भएको नोक्सानीको क्षतिपूर्ति सहित)

सडक विभाग र सिँचाइ विभागले घोषित र दर्ता गरिएको कृषि भूमिमा भएका क्षतिहरूको क्षतिपूर्ति दाबीहरू स्वीकार गरी सम्बोधन गरिसकेको बताएका छन्। अर्कोतर्फ, आधिकारिक रूपमा कृषि भूमिको रूपमा घोषित वा दर्ता नगरिएको जमिनमा सञ्चालित कृषि गतिविधिहरू ' यदि परियोजनाबाट रोजगारी र जीविकोपार्जनमा प्रतिकूल प्रभाव परेको भए ' ती मार्गदर्शन सिद्धान्तहरूले विचार गर्नुपर्ने दायरामा समावेश गरिएको छ। त्यसैले, जाइकाले कार्यान्वयन गर्ने निकाय तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरूलाई यस्ता प्रभावहरूको समाधानका लागि उपायहरू अपनाउन निवेदन गर्न सिफारिस गरिन्छ, साथै उनीहरूद्वारा लिइने उपायहरू सुनिश्चित गर्न पनि निवेदन गर्न सिफारिस गरिन्छ। थप रूपमा, जाइकाले कार्यान्वयन गर्ने निकाय तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरूलाई यस्ता उपायहरू यथाविधि कार्यान्वयन हुने कुरा सुनिश्चित गर्न निवेदन गर्न पनि सिफारिस गरिन्छ।

(४) आवश्यकताका आधारमा अनुगमन विषयहरूको पुनरावलोकन तथा पुनपरीक्षण, र अनुगमन प्रतिवेदनको ढाँचामा सुधार

यद्यपि निगरानीको दायरा र वस्तुहरू जाइका र सम्बन्धित सरकारी निकायहरूबीच छलफलको कार्यविवरण (Minutes of Discussions) मा सहमति भइसकेको छ, तथापि जाइकालाई नियमित निगरानीको क्रममा परियोजनाबाट प्रभावित बासिन्दाहरूको सामाजिक-आर्थिक पक्षमा विशेष ध्यान दिँदै निगरानी वस्तुहरू (अर्थात् निगरानीका लागि थपिएका कुनै पनि वस्तुहरू) आवश्यकतानुसार पुनरावलोकन र संशोधन गर्नु दृढतापूर्वक सिफारिस गरिन्छ। परियोजना हस्तान्तरणपछि लगभग अर्को दुई वर्षसम्म निगरानी जारी रहने भएकाले, जाइकालाई कार्यान्वयन निकायसँग प्रतिवेदन ढाँचाबारे छलफल गर्नुपर्छ ' जसले निगरानी प्रतिवेदन जाँच गर्ने जाइकाकर्मचारीहरूको ध्यान निगरानी भइरहेका तथ्याङ्कको प्रतिवेदनका अतिरिक्त जोखिमहरूतर्फ अझ सहजै आकर्षित गराओस भनि दृढतापूर्वक सिफारिस गरिन्छ विशेष गरी निगरानी वस्तुहरूका सम्बन्धमा, उदाहरणको रूपमा, "कार्ययोजनाभन्दा भिन्न भएका वस्तु/गतिविधिहरू", वा "परियोजनाले तत्काल सामना गर्नुपरेका वस्तु/समस्याहरू" (वा "तत्काल उपायहरू आवश्यक परेका वस्तु/समस्याहरू") जस्ता शीर्षकहरू थप्ने जस्ता केही संशोधनहरूले परियोजना व्यवस्थापनको जिम्मेवारीमा रहेका जाइकाकर्मचारीहरूको ध्यान थप आकर्षित गर्ने सम्भावना छ। त्यसकारण, जाइकालाई कार्यान्वयन निकायसँग प्रतिवेदनको ढाँचा र उपयुक्त प्रतिवेदन तरिकाहरूबारे छलफल गर्नु दृढतापूर्वक सिफारिस गरिन्छ ।

परिच्छेद ६: परीक्षकहरूका निर्णयहरूको औचित्य प्रस्तुत गर्ने मुख्य कागजातहरूको सूची

सि.न.	कागजातको शीर्षक
१.	वातावरणीय तथा सामाजिक विषयका लागि जाइका मार्गदर्शन (अप्रिल २०१०)
२ .	वातावरणीय तथा सामाजिक विषयसम्बन्धी मार्गदर्शन आधारित गुनासो प्रक्रियाहरू , जाइका(अप्रिल २०१०)
३ .	निवेदन (२०७२ साउन २३ गते) (६ वटा अनुसूची सहित)
४.	सञ्चालन विभाग द्वारा प्रस्तुति सामग्री
५.	नेपालमा नागदुङ्गा सुरुङ्गनिर्माण परियोजनाका लागि तयारी सर्वेक्षणको अन्तिम प्रतिवेदन (मार्च २०१५)
६.	नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण आयोजनाको ईआईए (डिसेम्बर २०१५)
७.	वातावरण अनुगमन प्रतिवेदन (त्रैमासिक, सेप्टेम्बर २०१९ देखि मार्च २०२५)
८.	भूमिगत पानी सर्वेक्षण प्रस्तावित सुरुङ्गमार्गको वरपर (जनवरी २०२१)
९.	नागदुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माणबाट उत्पन्न समस्याहरू र समाधानका लागि सिफारिसहरू सम्बन्धी प्रतिवेदन (अक्टोबर ११, २०२३) (आयोजना निर्देशकद्वारा तयार पारिएको)
१०.	चन्द्रागिरी नगरपालिका, वडा नं. २ को प्रतिनिधिको पत्र (जनवरी २, २०२२)
११.	चन्द्रागिरि नगरपालिका, वडा नं. २ का प्रतिनिधिको प्रतिक्रिया (डिसेम्बर २, २०२५)

१२.	नागढुङ्गा सुरुङ्गमार्ग आयोजनाको अघावधिक गरिएको ईआईए प्रतिवेदन (जनवरी २०२०)
१३.	सुरुङ्गमार्ग आसपासका जलस्रोतहरूको नक्साङ्कन सम्बन्धी सर्वेक्षण (मस्यौदा) (मार्च २०१८)
१४.	नागढुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माण आयोजना, सडक विभाग र चन्द्रागिरि नगरपालिका बीचको सम्झौता पत्र (मार्च २०२०)
१५.	फेब्रुअरी १२, २०२० को बासिन्दाहरूको बैठकको अभिलेख (फेब्रुअरी १६, २०२०)
१६.	छलफलको माइन्युट (नोभेम्बर १३, २०१४) र यसमा संलग्न वातावरणीय अनुगमन योजना
१७.	सुरुङ्ग निर्माणको प्रभाव अध्ययन तथा न्यूनीकरणका उपायहरूको अन्तिम प्रतिवेदन (जुलाई २०२४)
१८.	नगरपालिकाका मेयरबाट लिखित जवाफ (डिसेम्बर २०२५ मा प्राप्त भएको)
१९.	प्रतिवेदन: चन्द्रागिरी नगरपालिका, वडा नं. १, २ र ३, टोती टोलस्थित आवासीय भवनहरूको क्षेत्रगत अनुसन्धान, क्षति मूल्याङ्कन, मर्मत प्रणाली सिफारिस तथा मर्मत कार्यको लागत अनुमान तयारी (मार्च २०२३ देखि अप्रिल २०२४ सम्म गरिएको सर्वेक्षणको प्रतिवेदन)
२०.	नागढुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माण आयोजनाको सुरुङ्ग डिजाइनको अन्तिम नतिजा सम्बन्धी गोष्ठीको कार्यवृत्त (१७ अप्रिल, २०१८ मा आयोजित गोष्ठीको अभिलेख)।

२१.	डिसेम्बर २३, २०१९ मा आयोजित परियोजना व्याख्यात्मक बैठकका प्रस्तुति सामग्रीहरू र तस्बिरहरू
२२.	नगरपालिका, वडा नं. २ का बासिन्दाहरूसँग सम्पन्न प्राविधिक समीक्षा बैठकको निर्णय विवरण (माइन्युट) – सन् २०२० फेब्रुअरी १२
२३.	विस्फोटन कार्य सुरु हुने सम्बन्धी सूचना (जनवरी ८, २०२१)
२४.	आगामी विस्फोटन कार्यको लागि आवश्यक सहयोगको निवेदन सम्बन्धी सूचना फेब्रुअरी ५, २०२१
२५.	पूर्व र पश्चिम पोर्टल वरपरका विद्यमान भवनहरूको भौतिक सर्वेक्षण सम्बन्धी प्रतिवेदन (डिसेम्बर २, २०१९)
२६.	पुर्वी क्षेत्रमा घर क्षति हुनुको कारणबारे अध्ययन (फेब्रुअरी २०२२)
२७.	नागढुङ्गा -सिस्ने खोला सुरुङ्गमार्ग प्रभावित क्षेत्र खानेपानी उपभोक्ता समितिलाई लेखिएको जाइकाको पत्र (जुलाई २५, २०२५)
२८.	जाइका र नेपाल सरकार बिच भएको बार्तालापको निर्णय विवरण) माइन्युट (नोभेम्बर १३, २०१४)

अनुसूचीहरु

अनुसूची १ आपत्ति निवेदन

अनुसूची २ प्रारम्भिक अनुसन्धानको परिणाम

अनुसूची ३ प्रक्रिया सुरु गर्ने निर्णय पश्चात गरिएको निवेदन सम्बन्धी कथित तथ्यहरूको अनुसन्धानका लागि सञ्चालन गरिएका अन्तर्वार्ताहरूको सारांश

अनुसूची ४ नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजनाको रूपरेखा

अनुसूची १

नेपालमा नागढुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माण परियोजनामा वातावरणीय र सामाजिक विषयका लागि जाइकाले मार्गदर्शनहरू अनुपालना नगरेको सम्बन्धमा गरिएको निवेदन ।

मिति: ७ अगस्ट २०२५

प्राप्ति : जाइका मार्गदर्शनका लागि परीक्षकहरू

जापान इन्टरनेशनल कोअपरेसन एजेन्सी (जाइका)

बोधार्थ : वातावरणीय र सामाजिक विषयका लागि सल्लाहकार समिति

निवेदकहरूको नाम:

नागढुङ्गा सिस्ने खोला सुरुङ्ग प्रभावित क्षेत्र खानेपानी उपभोक्ता समितिको तर्फबाट :

गोपी सुर्खेती

कृष्ण बहादुर सुवेदी

राम प्रसाद भुर्तेल

सरीता सिग्देल

निवेदकहरूको सम्पर्क जानकारी:

हाम्रो नाम गोप्य राखिनु पर्नेछ र हाम्रो नाम परियोजनाका प्रस्तावकहरू, सरकारी एजेन्सीहरू, वा जाइका सञ्चालक विभागहरूलाई पठाइनु हुँदैन।

नम्बर

१. परियोजना जसको सम्बन्धमा आपत्तिहरू पेश गरिएको छ

– देशको नाम: नेपाल

– परियोजनाको नाम: नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजना

– परियोजना स्थल: मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र, बागमती अञ्चल, काठमाडौं, धादिङ जिल्लाहरू

– परियोजना रूपरेखा :

यस गुनासो भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अन्तर्गतको सडक विभागमार्फत नेपाल सरकारको सहकार्यमा जापान इन्टरनेशनल कोअपरेसन एजेन्सी (जाइका) को ऋणमा सञ्चालित नागदुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माण परियोजनासँग सम्बन्धित छ । यस क्षेत्रको ट्राफिक जाम सुधार तथा यातायात पूर्वाधार सुदृढ गर्ने लक्ष्यका साथ नागदुङ्गा (काठमाडौं) र सिस्नेखोला (धादिङ) जोड्ने २.६८ किलोमिटर सडक सुरुङ्गमार्ग निर्माण गर्ने परियोजना रहेको छ । निर्माण अक्टोबर २०१९ मा सुरु भयो र अझै जारी छ। हामी, प्रभावित व्यक्तिहरूले, खानेपानी र सिँचाइको लागि पानीका स्रोतहरू घट्ने, घर र खेतबारीमा निर्माण सम्बन्धी क्षति, र स्थानीय जीविकोपार्जन र अर्थतन्त्रमा अवरोध जस्ता समस्याहरू रिपोर्ट गरेका छौं। यी प्रभावहरू सूचना सार्वजनिकीकरण र स्थानीय सरोकारवालाहरूसँगको परामर्श, वातावरण संरक्षण, सामाजिक स्वीकार्यता र अनैच्छिक पुनर्वास लगायतका वातावरण र सामाजिक विषयका लागि २०१० जाइकाको मार्गदर्शन विपरीत छन्। स्थानीय र राष्ट्रिय अधिकारीहरू र परियोजना ठेकेदारहरू

साथै जाइका नेपालको कार्यालयमा बारम्बार चासो राख्ने प्रयास गरेको भएता पनि हामीले सन्तोषजनक प्रतिक्रिया वा उपचार पाएका छैनौं। यसरी, हामी काठमाडौं जिल्लाको चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं. २ (साविक बद्रङ्गाङ्ग गाविसका वडा नं. १, २, ३ र ५) का ६५० भन्दा बढी घरधुरीहरू, नागढुङ्गा—सिस्ने खोला सुरुङ्ग प्रभावित क्षेत्र खानेपानी उपभोक्ता समितिसँग आबद्ध भई, परियोजनाले जाइकाका मार्गदर्शनको पालना गरेको छ कि छैन भन्ने सम्बन्धमा छानबिन गर्न तथा प्रभावित समुदायहरूलाई उचित राहत सुनिश्चित गर्न विवाद समाधानका लागि मध्यस्थता गरियोस् भन्ने निवेदनसहित यो गुनासो पेश गर्दछौं।

२. जाइकाको मार्गदर्शनहरूको पालना नगरेको कारणले वास्तवमा निवेदकहरूले गरेको सारभूत क्षति वा सम्भावित हुन सक्ने क्षति:

नागढुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माण परियोजनाका कारण हामीले अपूरणीय क्षति भोग्दै आएका छौं। सुरुङ्ग निर्माणको परिणामस्वरूप, हाम्रो समुदायले पुस्तौंदेखि निर्भर गर्दै आएको दुई दर्जनभन्दा बढी प्राकृतिक खानेपानीका स्रोतहरू सुकिसकेका छन्।

यसका साथै सिँचाइका लागि प्रयोग हुने मुख्य पानीका स्रोतहरू पनि सुक्दै गएकोले स्थानीय कृषि र जीविकोपार्जनमा गम्भीर असर परेको छ। १३५ भन्दा बढी घरहरूमा संरचनात्मक दरार-चिराहरू विकास भएका छन् वा क्षतिग्रस्त भएका छन्, र हाम्रो भूमिमा सिङ्कहोलहरू देखा परेका छन्। यद्यपि ईआईए प्रक्रियामा समावेश भएको सार्वजनिक सुनुवाई जसमा स्थानीय बासिन्दाहरूले आधुनिक, कम विनाशकारी टनेलिङ प्रविधिहरू प्रयोग गरिने आश्वासनको आधारमा परियोजनामा सशर्त सहमति जनाएका थिए, तर वास्तवमा निर्माण ड्रिलिङ र विस्फोटन विधिहरू प्रयोग गरी गरिएको थियो। हामी विश्वास गर्छौं कि यी विधिहरू अहिले हाम्रा समुदायहरूलाई असर गरिरहेको क्षतिको प्राथमिक कारण हुन्। विशेषगरी बसन्दोलदेखि नागढुङ्गासम्मको प्रभावित क्षेत्रमा खानेपानीको सङ्कट चर्किँदै गएको र परियोजना

कार्यान्वयन गर्ने निकायलगायत कार्यान्वयन निकायले क्षतिलाई सम्बोधन गर्न उदासीनता देखाएको छ । यी प्रभावहरूले हाम्रो स्वास्थ्य, सुरक्षा आवास, र जीविकोपार्जनमा पर्याप्त र निरन्तर क्षतिलाई प्रतिनिधित्व गर्दछ र सुधारात्मक कार्यहरू नगरेसम्म थप हानिहरू सम्भव छ ।

३. निवेदकहरूले चाहेको समाधान:

हामीले सम्बन्धित निकाय र जाइका नेपालको कार्यालयमा माग गरे अनुसार, हामी निम्न समाधान खोज्छौं:

१. पिउने पानी पुनस्थापना

सुरुङ्ग निर्माणका कारण खानेपानीका परम्परागत स्रोत र इनारहरू पूर्ण रूपमा सुक्दै गएकोले परियोजनाले प्रभावित क्षेत्रमा सुरक्षित खानेपानीको पर्याप्त र दीर्घकालीन व्यवस्था गर्नुपर्छ । यसको लागि एउटा व्यावहारिक समाधान हाम्रो समुदायमा हाल सुरुङ्गको पश्चिमी पोर्टलमा बगिरहेको पानीलाई मोडी वितरण गर्न सकिन्छ । आयोजना निर्माण सम्पन्न भइसकेपछि पनि यस खानेपानी प्रणालीको सञ्चालन र मर्मत सम्भार खर्च सम्बन्धित कार्यान्वयन निकायले नै बेहोर्ने ग्यारेन्टी हुनुपर्छ ।

२. वैकल्पिक सिँचाई उपायहरू

पानीका मुहान सुक्न थालेपछि सिँचाइका स्रोतहरू पनि हराउँदै गएकोले प्रभावित क्षेत्रमा खेतीयोग्य जमिन उत्पादनशील रहने सुनिश्चित गर्न वैकल्पिक प्रणालीको विकास गर्नुपर्छ । यसमा पानीका नयाँ स्रोतहरू पहिचान गर्ने वा सिँचाइ समाधानका लागि प्राविधिक र आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने समावेश हुन सक्छ ।

३. घर र जग्गाको क्षतिको लागि क्षतिपूर्ति

१३५ भन्दा बढी घरहरूमा दरारहरू विकास भएका छन् वा संरचनात्मक रूपमा क्षतिग्रस्त भएका छन्, र धेरै स्थानहरूमा जमिनहरूमा सिंकहोलहरू देखा परेका छन्। हामी क्षतिको पूर्ण मूल्याङ्कन गरी प्रभावित घर र जग्गाको उचित र समयमै क्षतिपूर्ति दिन निवेदन गर्दछौं।

४. स्थानीय रोजगारीका अवसरहरू

सुरुङ्ग सञ्चालनको चरणमा प्रभावित क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई रोजगारीको अवसरमा प्राथमिकता दिनुपर्छ। यसले अवरुद्ध भएको जीविकोपार्जनलाई पुनर्स्थापित गर्न र सामुदायिक पुनःप्राप्तिमा योगदान पुऱ्याउन मद्दत गर्नेछ।

हामी परीक्षकहरूले अनुपालन समीक्षा र विवाद समाधान उपायहरू दुवैमा समान ध्यान केन्द्रित गर्न सुधारात्मक कार्यहरू सहज बनाउनका लागि निवेदन गर्दछौं ताकि हाम्रा माथि उल्लेखित मागहरू सम्बोधन गरियो र परियोजनाको कारणले चलिरहेको हानिहरूको समाधान होस् भन्ने निवेदन गर्दछौं।

४. परियोजना प्रस्तावकहरूसँग संलग्न हुन निवेदकहरूको प्रयासहरू (गुनासो समाधान संयन्त्रहरू सहित)

अप्रिल २०२२ देखि, हामी, परियोजना प्रभावित क्षेत्रका बासिन्दाहरूले नागदुङ्गा सुरुङ्गनिर्माण परियोजनाबाट पर्न गएको गम्भीर असरलाई चिन्ता व्यक्त गर्न र समाधान गर्न निरन्तर प्रयास गरेका छौं। प्रारम्भिक प्रयासहरूमा सार्वजनिक विरोधहरू समावेश थिए, जुनले प्रहरीसँगको झडप बढाएको र परामर्शदाताको कार्यालयमा क्षति पुग्यो, जसले पानीका स्रोतहरू सुकेका समुदायहरूको गहिरो निराशालाई झल्काउँछ। त्यसलगत्तै जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा भएको छलफलमा प्रभावित घरपरिवारको अत्यावश्यक आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न खानेपानी परियोजना तुरुन्तै थालनी गर्ने सहमति भएको थियो। तर, यो सम्झौता कार्यान्वयन गर्नुको सट्टा परियोजनाले ट्यांकर सेवाबाट पानी

वितरण गरेको र दिगो खानेपानी पूर्वाधारमा लगानी गर्नुको सट्टा बढ्दो बिलिड अभ्यासमा संलग्न भएको बताइएको छ ।

पछि नेपालका तत्कालीन प्रधानमन्त्रीले पीडित समुदायका समस्या सम्बोधन गर्न एक साताभित्र प्रतिवेदन पेश गर्न निर्देशन दिएका थिए । परियोजनाको प्रतिवेदनले सीमित क्षेत्रका कारण दीर्घकालीन पानीको समाधान दिन नसकिएको स्वीकार गर्दै थप खानेपानी र सिँचाइ आयोजनाको सिफारिस गरेको थियो । तर, ती सिफारिसहरू कार्यान्वयन भएनन् । परिणामस्वरूप, २७ सेप्टेम्बर २०२३ (१० असोज २०८० वि.स) मा पानी निकासीको लागि प्रतिज्ञा गरिएको तेस्रो गहिरो बोरिड (बोरवेल ड्रिलिंग) सुरु नगरिएपछि थप विरोधहरू पुनः सुरु भएको थियो । अहिले त्यो बोरवेलबाट थोरै मात्रामा पानी आपूर्ति भइरहेको भएतापनि त्यो अपर्याप्त छ र सिँचाइमा हुने नोक्सानी र घरको क्षतिको समस्या सम्बोधन हुन सकेको छैन ।

पीडित समुदायको वर्षौंको संघर्षपछि २९ जनवरी २०२४ (१५ माघ २०८०) गते तत्कालीन भौतिक पूर्वाधार तथा यातायातमन्त्री र उपप्रधानमन्त्रीसँगको चौतर्फी छलफलपछि सहमति भएको थियो । त्यसैका आधारमा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका सचिवले पीडित बासिन्दाको माग जायज रहेको भन्दै २९ जुलाई २०२४ (१४ साउन २०८१) गते मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेस गरेका थिए । मन्त्रपरिषद्को ले १३ डिसेम्बर २०२४ (२८ मंसिर २०८१) मा उक्त प्रस्ताव स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्न मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो । यो औपचारिक निर्णय भए पनि आयोजना निर्माणले प्रभावित समुदायसँग गरेका प्रतिबद्धतालाई बेवास्ता गर्दै कुनै ठोस प्रगति हुन सकेको छैन । त्यसको जवाफमा हामीले हाम्रा माग सम्बोधन गर्ने सरकारको निर्णय कार्यान्वयनको माग गर्दै १६ मार्च २०२५ (३ चैत २०८१) मा शान्तिपूर्ण विरोध आन्दोलन सुरु गर्यौं ।

दुर्भाग्यवश, यी सम्झौताहरूको सम्मान र लामो समयदेखिका गुनासोहरू समाधान गर्नुको सट्टा, परियोजना अधिकारी र सम्बन्धित निकायहरूले कडा सुरक्षाको उपस्थितिमा निर्माण कार्य अगाडि बढाए र समुदायको शान्तिपूर्ण सुरक्षालाई दबाए। अहिले हाम्रा जायज र नसुल्झिएका समस्यालाई सम्बोधन नगरी निर्माण अन्तिम चरणमा पुगेको छ ।

५. जाइकाको परिचालन विभागहरूसँग संलग्न हुन निवेदकहरूको प्रयासहरू:

१ जुलाई २०२५ मा, हामीले हाम्रो माथि उल्लेखित मागहरू सहित जाइकाको नेपाल कार्यालयमा एउटा निवेदन (यो निवेदन सहित पठाइयो) पेश गरी जाइकालाई वा अधिकारीहरूबाट सम्बोधन गराउन निवेदन गर्यौं। हामीले हाम्रो जायज मागलाई सम्बोधन नगरी आयोजना निर्माणले जाइकाको मार्गदर्शनलाई पालना नगर्ने दाबी गर्यौं। हामीले जाइकालाई एक साताभित्र हाम्रा माग सम्बोधन गर्न ठोस कदम चाल्न आग्रह गरेका थियौं। तर, यसबारेमा प्रदेश सरकारबाट अहिलेसम्म कुनै प्रतिक्रिया आएको छैन ।

आयोजनाको ठेकेदार जापानी कम्पनी हमाजा—एन्डो कर्पोरेसनका प्रतिनिधिहरू पनि मन्त्रालयस्तरलगायत सम्बन्धित निकायसँगको विभिन्न बैठकमा उपस्थित भएका छन् । यद्यपि, उनीहरूले हाम्रा चिन्ताहरू सम्बोधन गर्न कुनै स्वतन्त्र प्रयास गरेका छैनन्।

६. यदि प्रतिनिधि द्वारा निवेदन पेश गरिएको छ भने, प्रतिनिधि मार्फत निवेदन पेश गर्नु पर्ने आवश्यकताको बारेमा स्पष्टीकरण, प्रमाणको संलग्नता सँग प्रतिनिधिलाई निवेदकहरू द्वारा विधिवत अधिकार दिइएको छ:

काठमाडौं जिल्लाको चन्द्रागिरि नगरपालिका वडा नं २ का आयोजना प्रभावित घरधुरी मिलेर बनेको नागढुङ्गा सिस्ने खोला सुरुङ्ग प्रभावित क्षेत्र खानेपानी उपभोक्ता समितिका प्रतिनिधिले सुरुङ्गमार्गको पूर्वी पोर्टलमा यस्तो निवेदन गरेका हुन् । हामी ती प्रतिनिधिहरूलाई यो निवेदन फाइल गर्न अधिकार दिँदै १४ जुन २०२५ मा समितिको भेलाको प्रासंगिक मिनेटहरू पठाउँदैछौं।

हामीले प्रवीन्द्र शाक्य (shakya.prbn@gmail.com) लाई यस निवेदनको सम्बन्धमा हामीलाई सल्लाह दिन, परीक्षकहरूको अनुपालन अनुसन्धान र विवाद समाधान प्रक्रियाहरूमा मद्दत गर्ने अधिकार पनि दिएका छौं। हामी सोध्छौं कि सल्लाहकारलाई परीक्षकहरूबाट सबै सञ्चारहरूमा प्रतिलिपि गरिएको छ।

गुनासो बारे औपचारिक संचार अंग्रेजी र नेपाली दुबैमा पठाउनुपर्छ। यसका साथै, हामी तपाईंलाई यस निवेदनसंग सम्बन्धित मुख्य कागजातहरू जारी गर्दा हाम्रो क्षेत्रमा प्रभावित समुदायहरूको रूपमा हामीसंग व्यक्तिगत जानकारी साझेदारी गर्न आम्रह गर्दछौं।

७. जाइकाद्वारा उल्लङ्घन गरिएको जाइका मार्गदर्शनहरूको प्रावधान र जाइकाको अनुपालन नगरेको दर्शाउने तथ्यहरू, निवेदकहरूले आरोप लगाए अनुसार:

नागढुङ्गा सुरुङ्गमार्ग निर्माण परियोजनामा वातावरणीय र सामाजिक विषयका लागि जाइका मार्गदर्शन निम्न प्रावधानहरू उल्लङ्घन गरिएको छ:

- **सूचना प्रकटीकरण र सामुदायिक परामर्श:** परियोजनाको लागि ईआईए को लागि सार्वजनिक सुनुवाइहरू सञ्चालन गर्दा, हामीलाई ईआईए रिपोर्टको प्रतिलिपि प्रदान गरिएको छैन र हाम्रा गुनासोहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्न समस्याहरू देखा पर्दा अर्थपूर्ण भएको छैन। यी ५. सामाजिक स्वीकृति र ७. अनैच्छिक पुनर्वास, परिशिष्ट १, जाइका मार्गदर्शन (अप्रिल २०१०) मा आवश्यकताहरूको उल्लङ्घनहरू हुन्।
- **प्राकृतिक वातावरण:** हाम्रो खानेपानी र सिँचाइको लागि ती स्रोतहरूको पर्यावरणीय क्षति र नोक्सानलाई रोक्न, न्यूनीकरण वा पुनर्स्थापना गर्न पर्याप्त कदमहरू नलिई पिउने र सिँचाइका लागि प्रयोग हुने दुई दर्जनभन्दा बढी प्राकृतिक पानीका स्रोतहरू यस परियोजनाले सुकाइदिएको छ। यी ७ मा आवश्यकताहरूको उल्लङ्घनहरू हुन्। अनैच्छिक पुनर्वास, परिशिष्ट १, जाइका मार्गनिर्देशनहरू (अप्रिल २०१०)।

- **अनैच्छिक पुनर्वास:** सुरुङ्गनिर्माणका कारण १३५ भन्दा बढी घरमा दरार र क्षति पुगेको छ भने हाम्रो जग्गामा सिङ्गहोल पनि परेको छ । तर, पीडित परिवारलाई उचित प्राविधिक मूल्याङ्कन र उचित वा पर्याप्त क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन सकेको छैन । यी ७ मा आवश्यकताहरूको उल्लङ्घनहरू हुन्। अनैच्छिक पुनर्वास, परिशिष्ट १, जाइका मार्गनिर्देशनहरू (अप्रिल २०१०)।
- **गुनासो संयन्त्र:** सम्बन्धित अधिकारीहरू र परियोजनासँग गुनासोहरू उठाउने बारम्बार प्रयास गर्दा पनि, तिनीहरूले हामीलाई समाधानको लागि स्पष्ट वा पहुँचयोग्य प्रक्रिया प्रदान गरेका छैनन्, न त जाइकाले हाम्रा चिन्ताहरू समाधान गर्न प्रभावित व्यक्तिहरूसँग प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न भएको छ। यी ७ मा आवश्यकताहरूको उल्लङ्घनहरू हुन्। अनैच्छिक पुनर्वास, परिशिष्ट १, जाइका मार्गदर्शन (अप्रिल २०१०)।

८. जाइकाको जाइका मार्गनिर्देशनको पालना नगर्ने र क्षति बीचको कारण र प्रभाव सम्बन्ध।

जाइकाले यसको वातावरणीय र सामाजिक मार्गनिर्देशनहरूको पालना नगर्नु र हाम्रो समुदायले भोगेको क्षति बीच प्रत्यक्ष कारण र प्रभाव सम्बन्ध छ। यदि जाइकाले आफ्ना मार्गनिर्देशनहरूको उचित कार्यान्वयन सुनिश्चित गरेको थियो, विशेष गरी सूचना खुलासा, वातावरण संरक्षण, र प्रभावकारी गुनासो समाधानको सम्बन्धमा, हामीले अनुभव गरेका गम्भीर हानिहरूलाई जोगाउन वा कम्तीमा न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्न सकिन्थ्यो।

उदाहरणका लागि, परियोजनाको ड्रिलिङ र विस्फोटन विधिको प्रयोगले दुई दर्जनभन्दा बढी पानीका स्रोतहरू सुक्यो र १ सय ३५ घरहरूमा संरचनात्मक क्षति पुगेको थियो। यदि जाइकाले परियोजना गतिविधिहरूको पर्याप्त अनुगमन गरेको थियो र वातावरणीय संरक्षण र अनैच्छिक पुनर्वासमा यसको मार्गनिर्देशनहरूको आवश्यकता लागू गरेको थियो भने, यसले यी जोखिमहरूलाई चाँडै पहिचान गर्ने

थियो र परियोजनालाई कम हानिकारक प्रविधिहरू प्रयोग गर्न वा रोकथामका उपायहरू अपनाउनु पर्ने थियो।

त्यसैगरी, जाइकाले सरोकारवालासँगको परामर्शमा मार्गनिर्देशनले आवश्यक पर्ने टनेलिङ विधिहरू बारे निर्णयहरूमा स्थानीय समुदायहरूलाई पूर्ण रूपमा जानकारी र संलग्न भएको सुनिश्चित गरेको भए, हानिकारक निर्माण विधिहरू प्रयोग गर्नु अघि बासिन्दाहरूले आपत्ति जनाउन सक्थे। यसबाहेक, प्रभावकारी गुनासो समाधान प्रणाली स्थापना वा निरीक्षण गर्न जाइका असफल हुनुको अर्थ हाम्रो बारम्बार गुनासोहरू सुनुवाइ भएन, क्षतिलाई निरन्तरता दिन र बिग्रन थाल्यो।

तसर्थ, हामीले भोग्नुपरेको हानि परियोजनाको परिणाम मात्र होइन, तर यस प्रकारको प्रभावलाई रोक्नको लागि डिजाइन गरिएको आफ्नै नीतिहरू लागू गर्न जाइकाको असफलता हो।

संलग्न कागजातहरू (सबै नेपाली भाषामा):

१. नागदुङ्गा सिस्ने खोलासुरुङ्गप्रभावित क्षेत्र खानेपानी उपभोक्ता समितिले १ जुलाई २०२५ मा जाइका नेपालको कार्यालयमा पेश गरेको निवेदन
२. मिति १४ जुन २०२५ (३१ जेष्ठ २०८२) को समितिको भेलाको विवरण
३. मिति ८ अप्रिल २०२५ समितिको माग सम्बोधन गर्ने सम्बन्धमा परियोजनाबाट प्राप्त पत्र र संलग्न कागजातहरू
४. मिति २७ मार्च २०२५ समितिको माग सम्बोधन गर्ने सम्बन्धमा परियोजनाबाट प्राप्त पत्र र संलग्न कागजातहरू
५. समितिले परियोजनामा मिति ११ मार्च २०२५ मा पेश गरेको पत्र
६. भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयमा १८ मार्च २०२४ गते भएको छलफलपछि भएको निर्णय, स्थानीयवासीलाई क्षतिपूर्ति र समस्या समाधानका लागि ३० नोभेम्बर २०२३ मा सैद्धान्तिक सहमति गर्ने सम्बन्धमा मन्त्रालयका सचिवले पेश गरेको प्रस्ताव र नेपाल सरकारका मन्त्रिपरिषद्का मुख्य सचिवले मन्त्रिपरिषद्को मिति १४ डिसेम्बर २०२३ को निर्णयसहितको प्रस्ताव कार्यन्वयनको लागि पठाएको पत्र

२४ अक्टोबर २०२५

मार्गदर्शनहरूका लागि परीक्षक

जापान इन्टरनेसनल कोअपरेसन एजेन्सी

प्रारम्भिक अनुसन्धानका परिणामहरू

१. निवेदनको औपचारिक आवश्यकताहरू

सबै वस्तुहरू अंग्रेजीमा लेखिएका छन्।

२. कार्यविधि सुरु गर्ने आवश्यकताहरू

(१) निवेदकसम्बन्धी आवश्यकताहरू

परियोजना कार्यान्वयन भइरहेको देशका दुईभन्दा बढी बासिन्दाहरूबाट निवेदन पेश गरिएको छ।

(२) आपत्ति पेश गरिएको परियोजना

निवेदनका आधारमा परियोजना पहिचान गरिसकेपछि, उक्त परियोजना जाइकाद्वारा समर्थित रहेको पुष्टि गरिएको छ।

(३) अवधि

परियोजनाको वर्गीकरणको नतिजा जाइकाले सार्वजनिक गरेपछि र परियोजना सम्पन्न हुनुभन्दा अघि निवेदन पेश गरिएको छ।

(४) जाइकाले मार्गदर्शनको अनुपालन नगरेका कारण निवेदकहरूलाई भएको वा हुन सक्ने वास्तविक क्षति

भइसकेको वास्तविक क्षति उल्लेख गरिएको छ। तथापि, थप अनुसन्धान आवश्यक छ।

(५) जाइकाद्वारा उल्लङ्घन गरिएको ठानिएका मार्गदर्शनका सम्बन्धित प्रावधानहरू तथा निवेदकहरूले आरोप लगाएका अनुपालन नगरेका तथ्यहरू

निवेदकहरूले अनुपालन नभएको ठानेका प्रावधानहरू र तथ्यहरू उल्लेख गरिएको छ। तथापि, थप अनुसन्धान आवश्यक छ।

(६) जाइकाको मार्ग दर्शनको अनुपालन नगरेको कार्य र सारभूत क्षतिबीचको कार्यकारण सम्बन्ध

निवेदकहरूले ठाने अनुसारको अनुपालन नभएको कार्य र भएको वास्तविक क्षतिबीचको कार्यकारण सम्बन्ध उल्लेख गरिएको छ। तथापि, थप अनुसन्धान आवश्यक छ।

(७) परियोजना प्रस्तावकहरूसँग निवेदकहरूको परामर्शसम्बन्धी तथ्यहरू

निवेदकहरूले परियोजना कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूसँग संवाद गर्न प्रयास गरेको उल्लेख गरिएको छ।

(८) जाइकासँग निवेदकहरूको परामर्शसम्बन्धी तथ्यहरू

निवेदकहरूले जाइकाका सञ्चालन विभागहरूसँग संवाद गरेका छन्।

(९) दुरुपयोगको रोकथाम

यो निवेदन दुरुपयोगको उद्देश्यले पेश गरिएको हो भन्ने कुनै आशंका छैन।

[समप्त]

अनुसूची ३

कथित तथ्यहरूको अनुसन्धानको लागि गरिएको अन्तर्वार्ताको सारांश

आपत्ति कार्यविधिहरू अनुसार, परीक्षकहरूले निम्न अनुसन्धानहरू सञ्चालन गरे:

१. निवेदनको सम्बन्धमा सञ्चालन विभागहरूसँग अन्तर्वार्ता (नोभेम्बर ४, २०२५)

अन्तर्वार्ता दिने: जाइकाको दक्षिण एसिया विभाग (वर्तमान), जाइका नेपाल कार्यालय (वर्तमान)

२. परामर्शदातासँगको अन्तर्वार्ता (नोभेम्बर २७, २०२५)

अन्तर्वार्ता दिने: परामर्शदाता

३. परीक्षक मुरायामाद्वारा साइटमा अनुसन्धान (डिसेम्बर १—४, २०२५)

अन्तर्वार्ता दिने: निवेदकहरू, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय लगायत सडक विभाग र आयोजना कार्यालय, परामर्शदाता, ठेकेदार, चन्द्रागिरि नगरपालिका, वडा नम्बर २, चन्द्रागिरि नगरपालिका, जाइका नेपालको कार्यालयलगायत स्थानीय सरोकारवालाहरू

४. परिचालन विभागहरूसँग थप अन्तर्वार्ताहरू (जनवरी १५, २०२६)

अन्तर्वार्ता दिने: क्रेडिट जोखिम विश्लेषण र वातावरणीय समीक्षा विभाग (वर्तमान)

५. परिचालन विभागहरूसँग थप अन्तर्वार्ताहरू (जनवरी १९, २०२६)

अन्तर्वार्ता दिने: जाइकाको दक्षिण एसिया विभाग (वर्तमान)

६. परिचालन विभागहरूसँग थप अन्तर्वार्ताहरू (फेब्रुअरी ४, २०२६)

अन्तर्वार्ता दिने: जाइका नेपाल कार्यालय (त्यतिबेला)

अनुसूची ४

रुपरेखा: नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजना

परियोजनाको नाम	नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण परियोजना
नोट आदानप्रदान भएको मिति	२२ डिसेम्बर २०१६
ऋण सम्झौताको मिति	२२ डिसेम्बर २०१६
ऋण रकम	१६,६३६ मिलियन येन
कार्यान्वयन निकाय	सडक विभाग, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय : डिओआर
परामर्शदाता	निप्पोन कोई को., लिमिटेड, एट—जापान इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्ट इन्क., एण्ड निप्पोन सिभिक कन्सल्टिङ्ग इन्जीनियर्स को., लिमिटेड.जेभि
ठेकेदार	हजामा एण्डो कर्पोरेसन
परियोजनाको उद्देश्य	काठमाडौं र ठूला सहरलाई जोड्ने धमनी सडकमा रहेको नागदुङ्गा पासमा सुरुङ्ग निर्माण गरी उक्त खण्डमा यातायात सञ्जालको सहज प्रवाहमा सुधार गरी द्रुत गतिमा बढ्दो ट्राफिक मागलाई सम्बोधन गर्ने, यात्राको समय घटाउने र ट्राफिक सुरक्षा अभिवृद्धि गरी यस क्षेत्रको सामाजिक र आर्थिक विकासमा टेवा पुर्‍याउने लक्ष्य रहेको आयोजनाले जनाएको छ ।
कार्यक्षेत्र	सुरुङ्ग निर्माण (लगभग २.७ किमि) पहुँच सडक (लगभग २.९ किमि)

	<p>पुल विकास (३ पुलहरु)</p> <p>वितरण लाइन निर्माण (करिब ४.२ किमि)</p> <p>टोल सुविधा र नियन्त्रण कार्यालय निर्माण</p>
--	--